

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

HISTORISK ÅRBOG

FOR THISTED AMT

1966

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
NYRUPSGADE 17 . KØBENHAVN V.

Bemærk:

Kontingentet er 8 kr. årligt. Bedes venligst betalt snarest for at spare den dyre postoprævningsporto.

Mange af de gamle årbøger er udsolgte, men et restoplag haves endnu af flere årgange.

Indhold

P. C. O. Nørgaard: Den gamle mølle i Gullerup	163
Oscar Bang: Fra Sallingsund gennem Nykøbing til Feggesund	167
R. Svalgaard: Om »Portconsumtionen« i Thisted	184
Bent Søndergaard: Skarre-navnene på Nordmors	210
H. Støvring-Nielsen: Niels Arenfeldt og Karen Dyre	214
Viggo Josephsen: Fra Agger sogn	229
Harald Christiansen: C. M. C. Kvolsgaard	243
H. A. Riis-Olesen: Rettergang gennem tiderne	271
Torsten Balle: Nævninger	284
Valdemar Henriksen: To retssager fra Mors	291
Torsten Balle: Fra herredstingets virksomhed, et skifte 1679 ..	302
- - : Tybosnak	307
En mindesten ved Nebel	310
Byhistorisk arkiv	311
Foreningsmeddelelser	313
Morslands historiske museum 1966	315
Thisted museums erhvervelser	319

Historisk Samfunds bestyrelse

I foreningsanliggender bedes man henvende sig til formanden, skoleinspektør Riis-Olesen, Vestervig, eller kassereren, redaktør Lustrup, Thisted. Den øvrige bestyrelse: lærer T. Balle, Torsted, lærer J. Rolighed, Klim, toldkontrollør Rob. Svalgaard, Thisted, sagfører, cand.jur. H. A. Lund-Sørensen, Vestervig, og lærerinde Signe Gjødesen, Thisted.

Bidrag til årbogen sendes til redaktøren, lærer Balle, Torsted, eller til skoleinspektør Riis-Olesen, Vestervig.

Museets bestyrelse

Redaktør J. J. Lustrup, Thisted (formand), lærer T. Balle, Torsted (næstformand), sparekassedirektør G. Linvald, Thisted (kasserer), lærer B. Søndberg, Thisted, kriminalassistent H. Hald, Thisted, gdr. Jens Tølbøll, Skyumbaard, og arkitekt Poul Hansen, Thisted.

Museets leder: frk. Signe Gjødesen.

HISTORISK ÅRBOG

FOR THISTED AMT

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND
FOR
THY OG HANHERRED

1966

DANSKE BOGHANDLERES KOMMISSIONSANSTALT
NYROPSGADE 17 . KØBENHAVN V

THISTED AMTS TIDENDES
BOGTRYKKERI

1966

Den gamle mølle i Gullerup

Af P. C. O. NØRGAARD

SMUKT BELIGGENDE mellem Gullerups bakker og de grønne agre med Hanklit som baggrund, laa Gullerup Mølle, en gammel ærværdig mølle i hollandsk stil, beundret af mange turister og velkendt af næsten alle morsøboere.

Møllen blev opført af ny i 1840, ikke i Gullerup men ved hovedgaarden Overgaard i Faartoft (gammel benævnelse Overgaard by) og opførtes med kongelig bevilling til formaling af korn til gaardens forbrug. Møllen laa lidt nordvest for det nuværende stuehus. Her blev i 1912 de store kampesten gravet op, hvorpaa møllen havde staaet.

Midt i 1840-erne ønskede ejeren af Overgaard, P. C. Østergaard, at udvide mølleriet til ogsaa at formale korn for andre. Ansøgning herom blev indsendt til kongen. Bevillingen blev givet 27. oktober 1849. Den lød således: Vi Frederik den Syvende af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormaren, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg gjøre vitterlig: at eftersom for os allernaadigste er bleven ansøgt og begjæret Vor allernaadigste Konfirmation paa Ejeren af Hovedgaarden Overgaard paa Morsøe Peder Christian Østergaard af Vor elskelige kjære Hr. Fader Høisalige Kong Christian den 8de høi-

Den gamle mølle i Gullerup

(fot.: P. C. O. Nørgaard)

lovlige Ihukommelse under 27. Febr. 1840 allernaadigste meddelte Bevilling paa i Stedet for den ved berørte Hovedgaard til Familiens Brug værende Mølle at lade opføre en større Veirmølle til Melmaling ogsaa for andre og der at indlægge een Qværn til Melmaling og en Skalkværn til Grynmalning alene. Saa ville vi herved samme bemælte Bevilling for fornævnte P. C. Østergaard, forsaavidt deri ikke ved samme almindelige Foranstaltninger er sket eller herefter nogen Forandring udi alle

dens Ord, Klausuler og Punkter konfirmeret og stadfæstet, forbydende alle og enhver herimod eftersom forskrevet staar at hindre eller i nogen Maade forfange at gjøre under vor Hyldest og Naade. Givet i vor kongelig Residensstad. Kjøbenhavn, 27. Oktober 1849. Under vort Kongelig Segl.

Efter hans Kongelig Majestæts allernaadigste specielle Befaling, *Rosenørn Heltzen*.

For Ejeren af Overgaard paa Morsøe P. C. Østergaard, paa en Bevilling til at opføre en Vindmølle m.m.

Umiddelbart efter denne bevilling blev en større mølle opført ca. 500 m længere mod vest paa den helt fritbeliggende Trehøje. Det materiale af den ca. 10 aar gamle mølle, der kunne bruges, blev brugt.

Trehøje hører nu ind under Kølviggaard. Denne gaard er bygget i 1882 som udbyggergaard fra Overgaard. Trehøje er overpløjede gravhøje. Da fundamentet til møllen blev udgravet, fandt arbejderne 4-5 grave. Der blev fundet et par bronzesværd, og disse var i mange aar i Overgaard og var et yndet legetøj for drengene. Der er siden i dette aarhundrede af Nationalmuseet udgravet flere grave i samme højregion. I 1877 ønskede ejeren af Overgaard, Ole Overgaard, ikke længere at benytte møllen og solgte den til Niels P. Lyndrup, der havde haft møllen i forpagtning i 10 aar. Han flyttede møllen til Gullerup, og dette skete uden at der blev foretaget nogen forandring ved den. Niels P. Lyndrups søn Kresten Lyndrup var 4 aar, da møllen blev flyttet. Han overtog siden møllen og var den sidste møller i den gamle mølle. Da han holdt op med mølleriet, gik møllen i forfald. I 1962 blev de sidste rester fjernet. Et par bjælker bar aastallet 1816. Kresten Lyndrup har fortalt mig, at de stammede fra en endnu ældre mølle ved

Overgaard, men det kan ikke bekræftes, idet vi skal helt tilbage til 1532, før jeg kan finde noget om en mølle til Overgaard, og det maa sikkert være en vandmølle, der her omtales. I 1532 omtales en uoverensstemmelse mellem ejeren paa Overgaard, Johan Pors og sandemændene i Nørre Herred angaaende et skel (vandløb) imellem Overgaard og Bjergby mark, ved Overgaards mølle og imellem Solbjerg og Overgaards mark. Omtalte sted er en lavning med nogle meget vandrige kildevæld og rester af gammel vej m.m., saa det er sandsynligt, at her har ligget en vandmølle. Til slut et sagn om Trehøje: I Trehøje boede en liden bjergmand. En dag gik han til fru Mette til Overgaard (Mette Marie Knudsdatter, ejer af Overgaard 1811) og sagde: Vil du laane fru Mette til Undergaard dit »Silkeskjørt« at staa brud i. Men da hun havde givet ham skjørtet, og det varede længe, førend det bragtes tilbage, gik hun en dag til højen og raabte udenfor: Giv mig mit skjørtet tilbage. Da kom bjergmanden ud, gav hende skjørtet, ganske overdryppet med voks, sigende: Efterdi du krævede det, saa tag det saadant. Havde du tøvet nogle dage, saa skulde der have været en diamant derpaa i stedet for hver voksplet.

Fra Sallingsund gennem Nykøbing til Feggesund

En „rejsebeskrivelse“ i begyndelsen af forrige århundrede

AF OSCAR BANG

VI HAR OVERNATTET i »Pinen« kro efter næsten at have tilbragt det meste af en dag med at køre fra Skive gennem Salling ad dårlige, sandede, opkørte veje, dog afbrudt af et ophold i *Bustrup* kro, hvor både vi og vore heste fik et tiltrængt foder og tørsten slukket.

Ved Pinen var der ved vor ankomst ingen færge, og en sådan kunne heller ikke tilkaldes, da det blæste for stærkt til, at færgemanden, som havde til huse på Mors-siden af fjorden, turde vove sig ud.

Kromanden trøstede os dog med, at vinden nok ville lægge sig, så vi allerede næste morgen kunne komme over.

Til mindre trøst underholdt han os med historier om de ulykker, som var hændt på sundet. Bl.a. om hvordan en færge engang var gået under med 20 morsingboer og nogle folk fra andre egne, som alle omkom, og at der fornylig var forlist en færge med en stor ladning stude, ved hvilken lejlighed også mennesker var druknede!

Ligeledes får vi at vide, at vi »kan sagtens«, fordi vi selv er agende, for skal der skaffes befordring på den anden side, og kromandens vogn ikke er hjemme, må en sådan rekvireres fra nærmeste gårde eller Nykøbing, og det kan tage sin tid!

Et behageligt ophold var det ingeniunde i denne kro,

som vi synes bærer sit navn med rette, overalt i dens rum stank det af flyndere stegt i harsk fedt, og vægge, døre, stole og bænke glinsede af vist samme ildelugtende fluidum, og i sengehalmen under de ikke alt for rene lagner og underdyner muntrede musene sig, så vi fik ikke megen søvn. At spise her kunne vi heldigvis undgå, da vi endnu havde noget af vor hjemmefra medbragte fourage i behold, så vi nøjedes med et glas af kroens sure øl og en dram til at mildne det med! Vi kom dog over det, og næste dag, da fjorden ikke mere viste sig i »skjorteærmer«, arriverede en færge. En stor, klodset, pramlignende båd, som blev roet af 2 rorkarle, som trak i svære bjælkeårer.

Efter megen besvær blev vor vogn anbragt midtskibs på denne, vore urolige heste fik anvist plads forude sammen med en hest tilhørende den poststrytter, som to gange om ugen bragte nyheder og post fra Skive til Nykøbing. Et par arbejdskøretøjer, som skulle have været med over, måtte pænt vente til færgen op ad dagen kom igen, da man på grund af ret stærk søgang ikke turde medtage mere end vor vogn, som også var større end de vogne, som vanligt færgedes over her.

Sammen med en halv snes andre passagerer opholdt vi os agter i skuden. På grund af modvind tog det næsten tre kvarter, inden vi nåede over, og dyngvåde var vi af de kaskader af vand, som idelig slog ind over færgen. Varmen havde vi holdt, efterdi vi passagerer hjalp med til skiftevis at øse. Men adskillige havde ofret morgenmadens kogte øl til fjordens fisk! Dygtig trætte nåede vi dog Mors-siden med både vogn, heste og livet i behold og tog ind på »Plagen« kro, en stråttækt bygning, som lå over for færgelejet. – Her bedede vi en stund for at særlig hestene kunne sunde sig oven på den hårde om-

gang, de havde været ude for, og vi andre strammede os op med et par af kroens største »bjedskere«.

I »Plagen«, som tilhørte herregården Højriis, var der nok så renligt og hyggeligt som i kroen »hinsidan«, og der var her samlet en hel del mennesker, som havde ærinde forskellige steder på øen, og da flere af disse var på Mors for første gang, ligesom vi, spurgtes nogle piberygende indfødte til råds om forskellige ting. Der opstod dog straks svære sprogvanskeligheder, til alt, hvad vi spurgte om, sagde de »whans« eller »uans«, og deres sprog var så spækket med brede og inderlige dobbelte w'er, at vi ikke havde hørt magen dertil andetsteds på vor rejse op gennem Jylland, hvis man ikke på klædragten kunne se, at det var jydsk bønder, man havde for sig, kunne man tro, at det var skotter eller englændere. Vi måtte bede kromanden, som kunne tale købstad-dansk, agere tolk. Han grinede og sagde til os, at vi jo bare selv kunne snakke ordentlig, (vi var fynboer), så kunne de gode folk nok forstå os! Det er muligt, men med vor bedste vilje kunne vi ikke fatte meget af, hvad de sagde til os, og ikke et kvidder af deres indbyrdes samtaler forstod vi. Kromanden sagde hertil, at så skulle vi have hørt, hvorledes hans gammelmø'ere og gammel-få'ere snakkede, de brugte ikke så mange nymodens ord, som man havde lagt sig til nutildags! Vi skulle være glade for, at vi ikke var kommet til Mors for et halvt hundrede år siden, for så havde det været »myj, myj war mæ æ forsto'els.

(A propos morsingbomål. – Om dette skrev vel-ærværdige provst Casper Schade allerede 1805: »Adskillige forhen gjængse ord, som havde hørt til fordums sprog på Mors, høres nu kun nærmest af gamle folk, og venteligen ville de med dem uddø!«.

Desuden må bemærkes, at de mange k-stødlyde i sproget, særligt efter vokalerne i, u og y, f.eks. wuk'ken (vogn) i stedet for den gamle gode udtale: på Sydmors wu'en, på Nordmors wuw'n og uk'ed te æ byk' (ud til byen) i stedet for på Sydmors; U'ed te æ by'; Nordmors: u'dd te æ byj' – var helt ukendte på den tid! Sprogforskeren, dr. Lund, Øster Jølby, skrev for ca. 25–30 år siden, at de vel ca. midt i forrige århundrede er trængt ind nord fra, først er blevet brugt mest af kvinder og børn, og derefter på flere egne er gledet ind i talesproget, han mente, at der er fare for, at de helt vil tage overhånd, men så galt er det dog ikke gået endnu, der er mange, som ikke bruger dem, synes de lyder grimt, og ikke kan lide dem. Det fortælles således, at en gammelmu'er engang til sin lille sønnesøn, som brugte dem sagde: »Bette Jens, bette Jens, do mo et' sø'en jask med di sprog«!).

Men efterhånden klares dog problemerne, – en pranger, som til hest skal til herregården *Gammellund*, får forklaret, at han blot strå'enlångs skal et stykke forbi ligeså mange svin, foruden grise og 14–15 heste. – Under Refshammer bakker ligger et par fattige fiskerhytter, men ellers er der fra Frueled og ind til Nykøbing ikke et eneste hus at se.

Kort før byen ligger vest for landevejen en dam, bag hvilken man på en høj bakke ser en nyopført hollandsk Kjeldermølle, *Dueholm Mølle*. Øst herfor er der en bakkeknude med stejle skrænter, der mod nord og øst falder ned mod engene og vigens sivbevoksede bred.

Vi skal også her selv ned ad en kort og meget stejl bakke med så dybe hjulspor, at vi er tvungne til at køre forsigtigt. Fra bakkens top var der et vidt udsyn over herregården Dueholm og Nykøbing by, som helt omgivet af grønne enge ligger hyggeligt i bunden af *Nykjøbing*

Viig med sine lave, mest stråttækte huse, og en smuk kirke med takkede gavle.

Nedenfor bakken passerer vi igen en lille dam og kører over et lavt, sumpet terræn, forbi Dueholm, der er en stor firelænget gård med flere udbygninger. En allé fører fra landevejen op til gården til en stor brunmalet port. For at komme til hovedbygningen må man dog passere en gitterport i et stakit, som deler gårdspladsen.

Et stykke sydvest for gården ligger på en bakke den oprindelige Dueholm, omringet af et stakit og rester af en mur, ruinerne af et kapel og forfaldne grave, det er Dueholm kirkegård, som dog forlængst er nedlagt som sådan. Her lå tidligere Dueholm kirke, og de fleste af det gamle Johannitterklosters bygninger (kun de bygninger, som lå på et lavere terræn, er nu tilbage).

Vi er nu nået til bygrænsen, som dannes af *Vesteraa*, over denne fører en bro, og lige vest for denne ligger, overskygget af hyldetræer, en gammel, frønnet vandmølle, hvorigennem vandet bruser, det er Klostermøllen, tidl. kaldet *St. Jørgens Mølle*, opkaldt efter et spedalsk-hedshospital, *St. Jørgens Hospital*, som i gamle dage lå her og tilhørte byen, men som siden blev overtaget af klosteret. Nogle drenge sidder ved åen og fisker krebs, som findes i mængde i denne og i den store Mølle-dam lige vest for.

Vor passager fortæller os, at åløbet er ført under en af Dueholms bygninger, så man i vaskehuset dér aldrig savner vand!

Inden vi slipper ind i byen, må vi standse ved *Vesterbom*, der nu er åben, men som om natten lukkes ved, at en svær træbom hejses ned og spærrer gaden for al kørende trafik. Vil man igennem på den tid, må man først vække toldbetjenten, for her skal der, som i alle andre

danske byer, betales told eller konsumptionsafgift af alle de varer, som fra oplandet føres ind til byen. Og vor passager fortæller, at man er meget nidkære i den retning i Nykøbing, da toldinddrivelsen hér er bortforpagtet til en privatmand, som ved hjælp af 5 toldbetjente forsøger at passe på, at ingen snyder. Alle vogne fra landet bliver omhyggeligt undersøgt, og findes der »kontrabande«, konfiskeres det uden nåde. Kommer en bonde med et hø eller halmlæs, stikker toldbetjenten i læsset med en jernstang for at undersøge, om der skulle være gemt en flæskeside eller en sæk korn. – At snyde toldbetjenten eller at lave løjer og grin med ham anses dog for en svir Højriis sø, hvorefter vejen drejer ind til Ørding, og så skulle der ikke været noget at tage fejl af. I tilgift får han at vide, at han lige syd for kroen vil komme forbi det sted, hvor Harald Blaatand blev døbt, og at den store, flade sten, som ligger et stykke ude i vandet mellem kroen og *Gammelør*, vender sig hver gang de vender pandekager i køkkenet på Højriis! – (Denne sten var endnu på sin plads i undertegnedes barndom, men er sammen med en del andre sten blevet bortført af stenfiskere).

En anden rejsende, som har rekvireret vogn, får besked om at han, for at komme til Thisted, ikke skal tage over Nykøbing, men følge den lettere og bedre vej, som lige nord for kroen går gennem Fredsø og Lødderup.

Vi selv har ærinde i Nykøbing, inden vi over Feggesund skal fortsætte nord på, og med en mand, som har bedt om, at age med til bys, fortsætter vi vor kørsel mellem høje lyngklædte bakker og fjorden. –

Vi bliver hurtigt glade for var ny rejsefælle, som taler et forståeligt kjødstadsjydsk, selv om hans w'er røber, at han er morsingbo, for han er godt stedkendt og meget meddelsom.

Han fortæller bl.a., at han flere gange til fods har fulgt med studedrifterne fra Mors helt ned til markederne i Slesvig og Holsten, og om hverledes disse i ondt vejr ofte måtte vente flere dage på at blive færget over, og at det så ofte gik hårdt til i »Plagen«, når ventetiden blev forkortet med øl og brændevin, og at det samme var tilfældet, når studedriverne, efter den lange rejse til fods gennem landet med gode tunge dalere på lommen, fejrede hjemkomsten til den fædrene ø. –

Da lyngbakkerne til venstre for os hører op, kører vi kort efter over *Vejlbro*, som fører over et åløb, som fra en meget smuk sø, *Legind Vejle*, fører ud i fjorden. De mørke bakker spejler sig i søen, ved hvis bred vi iagttager et rigt fugleliv. Ud mod fjordens sivkransede bredder ligger brede enge, hvor der græsser får og gæs, vogtet af drenge, bevæbnede med lange pileris, og hunde. – Herfra kører vi opad nogle meget stejle bakker, og kommet op ad disse kan vi rigtig skue ind over øen med dens huse og gårde og over til Sallingland, hvorfra en lang øde sandtange kaldet *Glyngøre* strækker sig ud i fjorden.

Da vi når et sted, hvor en landevej fører vest på til Nessund, fortæller vor mand os, at nu er vi ved *Fruerled*, og at her begynder herregården *Dueholms* jorder, som omfatter 1000 tdr. *bygsædeland*. Hvor meget dette betyder, forstår vi ikke, men får så at vide, at den i alm. tdr. land ejer 747 tdr. Vest for vejen er der opdyrkede marker helt ud til vandmøllen *Markmølle* i Lødderup, som også hører under Dueholm. Den ligger ved en å, som er så vandrig, at den foruden *Markmølle* driver endnu to vandmøller *Øster-* og *Vestermølle*, og tidligere skal der have været en fjerde.

Øst for vejen er der kun en øde uopdyrket fælled, som ender i et højt lyngbevokset bakkeparti, *Refshammer*,

der som et forbjerg falder brat ned mod fjorden. På denne fællede græsser en mængde får og stude, af hvilke gården vanligt har en besætning på over 200 får og lam, ca. 80 foderstude og 30 staldstude, 20 køer og kvier, af både bønder og borgere, og mangen god historie om sådanne »bedrifter« fortælles mand og mand imellem, ligesom det er en almindelig sport at smugle varer ind gennem byens haver ved nattetide!

(*Consumptionsskatten* blev indført 1671, det var en afgift, som skulle betales af alle varer, der fra landet blev indført til købstæderne og konsumeret dér. Alt var beskattet: Fødevarer, brænde, tørv, halm, huder, skind, korn o.s.v. Og for at forebygge smugleri skulle øvrigheden i de byer, som ikke var omgivet af volde og grave med byporte, forordne visse steder, hvor indkørsel til byen alene måtte finde sted og afspærre disse med slagbomme. Alle andre veje skulle afskaffes og tillukkes, og alle haver og tomter, ved hvilke der var adgang til byen, omgives af solide hegn.

Dette trykkende og urimelige forhold blev først ophævet i 1857).

Vi slipper dog let og smertefrit igennem, da betjenten hurtigt ser, at vi er fredelige rejsende og befinder os nu på byens langgade, som under forskellige navne krummer og snor sig gennem byen. Den er brolagt med toppede sten og har dybe, slimede rendestene, som udsender en duft, som absolut ikke minder om hverken violer eller roser.

Husene langs gaden er næsten alle lave, stråttækte bindingsværkshuse med maledede stolper, de ligger ikke i sammenbyggede rækker, der er mange steder store mellemrum, hvor der er haver med ret store træer eller tomme pladser, dette skyldes, hører vi, bl.a. at ikke nær

alle de 48 gårde, som gik op i luer ved den store ildebrand i 1748, er blevet genopbyggede. I mange af de mindste huse er der kun halvdøre, i de største til gengæld store heldøre med kunstfærdigt udskårne bomærker, vi lægger mærke til adskillige fine udhængsskilte, som angiver de forskellige håndværkeres profession, ligesom der foran dørene i de største huse er ophængt lygter, da en ordnet gadebelysning ikke findes i byen. Og på næsten hvert hus findes – anbragt på gamle vognhjul – en storke-rede, efter sigende findes der ca. et halvt hundrede så-danne.

Til alle huse hører der avlsbygninger, da dens borgere – selv lægen og byfogeden – driver landbrug i større eller mindre stil og har jordlodder i *Bymarken* (*Indmarken*), og stude og får græssende på fællesfælleden, *Grønmarken*. – En ting, vi også lægger mærke til, er, at ikke så få huse rager langt ud i gaden, så denne på visse steder bliver smal og skæv. (Et generende og trafikforstyrrende minde herom har man endnu i byen: *Morsø Bank!* – Men sikke muligheder, der dengang var for placering af de i dag så hårdt savnede parkeringspladser midt i byen!)

Vor vogns rumlen kalder mange nysgerrige madammer og mamseller til vinduer og gadespejle, mange halvdøre åbnes, og håndværkerne med store skødeskind kommer helt ud på gaden for at se, hvem der nu kommer til bys, for man har tydeligt kunnet høre på lyden, at det var en fremmed stadsvogn, der kom agende, hvilket ikke var nogen dagligdags begivenhed i den gode stad Nykøbing.

På vor vej gennem byen kommer vi efter et lille torv forbi en ret anelig bygning, hvis indkørsel er flankeret af murede søjler og som har store haver på begge sider af gaden. (Dens haver omfattede hele det areal, hvorpå Haandværkerforeningen og Møgelvangs ejendomme nu

ligger og strakte sig ned til det nuværende Grønnegade og omfattede tillige de marker, der lå nord for disse, hvor nu Gymnasiet har sin plads, samt den grund hvorpå isenkræmmer Markvorsen har forretning. Tre konger har under besøg i Nykøbing boet i gården, Fredr. den Sjette, Chr. den Ottende og Fredr. den Syvende med grevinde Danner. Under Chr. den Ottendes besøg omgav byens borgere hele natten huset med en æresvagt, for at intet skulle forstyrre majestætens nattesøvn! Denne bygning blev byfogedbolig fra 1809 til 1852 og hed i den største del af denne periode »*Rummelhofs gård*«. 1853 købtes gården af købmand Niels Mathies Bang, og fik navnet *Bangs Gaard*, hvilket navn den endnu, omend i helt forandret skikkelse bærer).

Lidt længere fremme på højre side af gaden ligger byens ting- og rådhus med gavlen ud til Majorens Gyde, det er en 9 fags bygning med fangehuller i kælderen. Den bærer Kgl. Majestæt Fredr. den Femtes kronede navnetræk, årstallet 1757, og under dette indskriften:

»*Hæc domus Odit, amat, punit, conservat, honorat Nequitiam, pacem, crimina, jura, probus*«, hvilket dog ikke er morsingsk, men latin og udlagt betyder:

Dette hus hader sletheden, elsker freden, straffer forbrydelser, våger over lovene, hædrer de retskafne.

Så kommer vi til Kirketorvet, kirken, der bærer navnet *St. Clemens kirke*, ligger ret højt over dette, omgivet på alle sider af en kirkegård, som er hegnet af mure og stensatte diger; den vender langsiden ud imod torvet og virker ret anselig med sit hvide tårn og smukke gavle.

Modsat kirken, på venstre side af Algade, ligger en større teglhængt købmandsgård, foran hvilken der er plantet kastanietræer, og under disse står et par store, hugne stenstøtter.

Lige nord for torvet, på højre side af gaden, ligger byens skole, og efter denne byens mest anselige købmandsgård *Niels Quistgaards gård*, den er af bindingsværk med grønmalede stolper og har en smuk, udskåren dør. Også her udenfor er plantet træer, under hvilke der står en bæk, denne gårds grunde strækker sig helt ned til havnen.

Længere fremme deles byen af *Helligåndsåen*, som snor sig tværs gennem hele byen og løber ud i vigen ved havnen. Over åen mellem Algade og Nørregade fører en kørebros, og ved Holgersgyde er der et vadested og et gangbrædt, her er en del af byens kvinder i færd med at vaske tøj, og man ser folk hente vand i tønder, for vandet i de fleste af byens private brønde er af en så dårlig kvalitet, at de fleste henter både vaske- og drikkevand i byens åer eller i brønde på Kirketorvet, i Toftegade og andre steder.

Her, nord for åen, lå de af Nykøbings rådhus, som man ved besked om, det første af disse var en tidligere katolsk kirkebygning, »*Hellig Geists kirke*«, som kongen skænkede byen til rådhus. Denne bygning er dog sikkert enten blevet nedrevet eller er nedbrændt en eller flere gange, den er genopført på samme plads. I 1694 var det dog så ringe, at man fik tilladelse til at lade det rive ned og anvende dets sten til reparation af kirken.

I ca. 30 år var byen derefter uden eget ting- og rådhus, men måtte nøjes med at have til huse i et tarveligt, lerklinet hus ved det gamle tingsted ved *Harrehøj* i *Elsø*, eller leje sig ind hos private i Nykøbing. Så opførtes igen et rådhus, hvor de tidligere i ca. 200 år havde haft deres plads, men dette fik kun en meget kort levetid, idet det gik op i luer ved den store ildebrand 1748. Byen måtte derefter igen i en årrække undvære eget hus, da det nuværende rådhus i Algade først opførtes 1757.

Vi har nu nået vort mål i Nykøbing, købmand N. N., som bor i en stor købmandsgård først i Nørregade. Her tager vi afsked med vor passager efter at have takket ham mange gane for alle de interessante oplysninger, han har givet os om byen.

Hos købmanden undgår vi ikke den obligate velkomsthilsen på Mors: et par stive bjeskere af den bedste Nykøbing brændevin, tilsat lidt skrap, de kvikker os dejligt op og giver en glimrende appetit til det solide måltid, vi derefter bydes på.

Efter en god nats søvn begiver vi os næste morgen, ledsaget af vor vært, ud for at se lidt på byen, som dog hurtigt er overset, foruden Langgaden findes der kun nogle få gader og stræder, af hvilke kun et par er brolagt. Men byens havn skal vi se. Købmanden forklarer med stolthed i stemmen, at det er den bedste og største ved Limfjorden efter Aalborgs, og at den er 90 alen lang, 62 alen bred og anlagt 1784 af og ejes af købmændene Niels Quistgaard og Thomas Jepsen, den er omgivet af dobbelte bolværker med jordfyld imellem, og ved opfyldning er der dannet en ret stor losse- og ladeplads, hvorpå der ligger flere større og mindre skure, som benyttes af byens købmænd og fiskere, ligesom der på stativer hænger lange rækker af vindtørrede flyndere.

Der ligger 3-4 skuder i havnen, som alle er hjemmehørende i Nykøbing, et par Aalborg-skuder og en del fiskerbåde.

Nogle gamle mænd, fiskere og sømænd, som har lagt op, står med hænderne i lommerne og spytter langspyt, medens de drøfter dagens emner sammen med nogle af byens borgere, som har lagt deres formiddagstur om ad havnen, og, som vor købmand forklarer, er emnerne altid de samme: Om der er udsigt til, at grundene ved Løg-

stør snart bliver uddybede, eller om der bliver gravet en kanal deroppe, og om hvorlænge endnu Nykøbing skal være underlagt Aalborg toldsted.

(Det var tidens »brotsnak«, og også dengang blev tålmodigheden sat på prøve. Toldrettighederne, som blev frataget Nykøbing i 1655, fik den først igen 1841, og først 1861 toges *Frederik den 7.'s kanal* ved Løgstør i brug).

Og så skælder man hér som andre steder ud over vore fjender: de afskummelige svenskere og i særdeleshed på de forhadte englændere, som fornylig har opbragt et af byens skibe og sat dets besætning i *prisonen*, hvortil også andre af byens søfolk, forhyret på andre skibe, havde fundet vej.

Vi får også at vide, at der drives et ret anseligt fiskeri fra byen af *gedder*, *aborrer*, *ørred*, *sild*, *ål* og en del *flynderfisk*.

Fra havnen fører købmanden os en tur op på *Havbakken*, fra hvilken vi kan overskue hele byen og de solglitrende, sivkransede vige, som omsluttes af det høje, mørke Refshammer, og den lange, lave, tildels lyngklædte sandtange *Vettelsør*, hvor der græsser en del får. Vi får også at vide, at der på tangen engang lå en mølle, og at den tidligere havde været benyttet som eksercerplads for den garnison, der da lå i byen, og at man har en provst, som påtænker at plante en lund under *Havbakken*. Købmanden fortæller og også lidt om byens historie, om hvordan den begyndte som et fiskerleje på holmen, der efterhånden opslugte de 3 landsbyer *Venner*, *Vettels* og *Rolstrup* og blev til den nye købing »*Nova Civitas in Morsø*«, som første gang nævntes i 1299, da kong Erik Menved efter en pavedom måtte tilskøde den til ærkebiskop Jens Grand. – Om *Dueholm*, som 1370

blev til Johannitterkloster og om stridighederne mellem klostret og byen. Tillige fortæller han os om byens storhedstid, den havde på et tidspunkt en borgervæbning på ikke mindre end 125 mand, hvoraf 53 var bevæbnede med ildvåben, et antal som i betragtelig grad oversteg, hvad nabobyerne *Skive*, *Thisted* og *Holstebro* kunne præstere. Tillige havde den 2 borgmestre og indtil 7 rådmænd og 1 latinskole, fra hvilken mange lærde mænd var dimitteret som studenter. Men skæbnen havde været hård ved byen, således brændte den, på 14 huse og gårde nær, helt ned i 1560 og nåede aldrig sin tidligere størrelse. 1603 brændte en tredjedel af det som var genopbygget, og 1628 halvdelen af byen, tillige med at den da blev udpint af de svenske besættelsestropper. Ved denne brand gik bl.a. Dueholm klostres arkiv, som var deponeret i byen, op i luer. Et smerteligt tab, fordi en mængde oplysninger om byen og klosterets historie dermed blev tilintetgjort. – 1690 brændte 13 af de største og bedste gårde i bykernen på holmen, 1715 en snes huse og kirken, og så igen i 1748 den allerede omtalte brand, hvis følger byen ikke har overvundet endnu.

Til sidst går vi en tur »bag om byen«, en idyllisk fodsti, som bærer dette navn og kaldes kærlighedsstien, fordi den om aftenen er et yndet sted for byens kæresterpar, den løber langs Algades og Vestergades store købmandsgårdes haver, til hvis låger der over en bred grøft fører små broer eller gangbrædder, der er herfra et vidt udsyn over de store flade kær- og engdrag med de 2 Rolstrup-gårde i baggrunden og over mod Dueholm, og det er bl.a. gennem havelågerne her, at man snyder konsumforpagteren for lidt afgift, men siger købmanden, det anses ikke for nogen større synd, da afgifterne for de legalt indførte varer udgør ikke mindre end ca. 1700

rigsdaler. – Vi ser også, at man er ved at anlægge en ny vej ude i engene, en vej som skal give en bekvemmere vej til Thisted, og ved hvilken der så til sin tid må laves endnu en consumtions-bom (denne fik sin plads i Nygade, ca. hvor dommerkontoret nu ligger).

Efter denne rundtur nyder vi endnu et måltid hos vor gæstfri vært, og så må vi videre på vor færd. Købmanden, som vil benytte lejligheden til at se til nogle stude, han har græssende i Grønmarken, kører med dette stykke vej.

Vi passerer byens brændevinsbrænderi kort før vi når *Nørrebom*, hvor den vagthavende toldbetjent ærbødigt gør honnør for os, og så er vi på Markedsgade. Tilhøjre for os ligger på en bakke *Nørremølle*, og til venstre byens markedsplads, hvor købmanden forklarer, at de store heste- og kreaturmarkeder afholdes, hvorimod krammarkederne foregår på byens gader og torve, hvor der er rejst telte og boder, og da er der liv i staden. Bønder fra ikke alene Mors, men også fra Fur og Salling kommer til bys i deres nationaldragter for at købe varer, som ikke til daglig kan fås her, men må forskrives helt fra Viborg eller Aalborg, ligesom alskens gøgl og forlystelser møder frem, der er danse- og udskænkningsstelte, og der serveres mad og drikke fra offentlige og mange halv-private beværtninger. Mangen bonde drager da også lettet på sin pung hjemad med en god rus fra denne festdag!

Hvor Thisted landevej drejer fra Markedsgade, tager vi afsked med købmanden, som foruden alt det han har fortalt os om Nykøbing, har opvartet os med megen anekdote, af hvilke vi synes en enkelt skal med i denne beretning: »En gårdmand, som havde været på indkøb i staden, mødte på vejen en sølle stodder, som fik lov til at age med bag i vognen. Mellem de mange købmands-

varer, som var anbragt dér, var også nogle dunke, som klukkede lifligt og lokkende, når vognen skumpede, hvilket fik den tørstige stodder til at spørge: »Whans hår do i di donk?« »A hår bådde brændwin å rom«, var svaret. Stodderen kunne ikke stå imod, men lod sig friste til at liste proppen af en dunk, hvoraf han tog sig en ordentlig hivert.

»Puh – føj, huha indda«, spyttede og harkede han, »do hår nar næ, det war sgi et' hwærken brændwin eller rom, det war ulli!« »Wa sejer do«, sagde bonden, »så hår a pinnede fåt nøj gal', for a hår guenok osse forlånt en donk tran!«.

Så fortsætter vi til højre, indtil vi når fjorden ved den store havlignende Livø Bredning med øerne Fur og Livø i baggrunden, og vi fortsætter langs strandkanten, kun ca. 1 agers bredde fra vandet, ved Bjørndrup kører vi opad bakke. Herfra går vejen på et kort stykke lidt længere inde i landet, men snart drejer den helt ud til kanten af de stejle bakker, som falder brat ned mod fjorden, og herfra er udsigten endnu skønnere, man ser helt til Himmerland og Hannæs. Hvor bakkerne holder op, drejer vejen ind til Skarum og fortsætter gennem S. Draaby, forbi herregården *Søe* og *Søe Mølle*, gennem Sejerslev og Hesselbjerg.

– Så er vi snart ved vort sidste mål på Mors, overfartsstedet til Hannæs: *Feggesund*. – Men inden vi når dette beundrer vi den ejendommelige, isolerede bakkeformation *Feggeklit*, hvor der i sin tid skal have ligget en konge- og vikingeborg, og hvortil Saxe grammaticus har knyttet sagnet om *kong Fegge* og *prins Hamlet*.

På hele vor færd fra Nykøbing har vi næsten ikke mødt vejfarende. Kun en bonde med et studeforspand, som var ved at dreje halsen af led for at kigge efter os.

– Han har sikkert ærgret sig over, at han ikke fik at vide, hvad slags folk vi var, hvor vi kom fra og hvor vi skulle hen.

– Ja, og så sad der en morlil og hvilede sig på en tue, og hun så så træt ud, at vi standsede og spurgte om hun ville age med. – A sejer så myj manne tak, men a ska' den nån wej, a ska te æ by'j mæ eg å smør, sagde hun, og pegede på en kurv ved sin side. – Og hun fortæller, så vidt vi kan forstå hende, at hun tit travet den lange vej fra Skarum til Nykøbing for at bytte æg og smør med købmandsvarer.

Ved overfartsstedet må vi signalere over til færge- manden, som bor på den anden side af fjorden, for at rekvirere en færge. Heldigvis er det klart vejr, så han omtrent straks bliver signalet var, men vi tænker med gru på, hvorlænge vi, her på dette gudsforladte sted, skulle have ventet på overfart, hvis det havde været usigtbart vejr eller storm. – Færgen der kommer, er ikke nær så stor som færgen var ved Sallingsund, vogn og heste kan ikke være på den på én gang, så, for at spare tid, lader vi vore heste svømme over bagefter færgen. –

Vi ser tilbage til Morsland, et land vi har været glade for at lære at kende, kun kunne vi have ønsket, at dens veje havde været bedre at køre på, selv om det retfærdigvis må siges, at vejene i Sallingland og over den jyske hede ikke havde været stort bedre. – Vi syntes det var en skøn ø, og vil gerne gå med til, som de indfødte gør det, at kalde den »Limfjordens Perle« – og ville kalde den ligeså skøn som vort eget land Fyen, hvis der havde været noget mere trævæxt. – Mindet om vort besøg her vil vi bevare længe i vor erindring!

Om »Portconsumtionen« i Thisted

AF R. SVALGAARD

BETEGNELSEN »CONSUMTION« dækker over en række afgifter af forskellig art (herunder formalingsafgifter), der opkrævedes under Enevælden.

Disse kongelige afgifter må sammenlignes med vore dages forbrugsafgifter og omfattede bl.a. »Portconsumtionen«. Herved forstås afgifter på en lang række af dagliglivets fornødenheder, som opkrævedes, når varerne blev ført ind til byerne landværts eller søværts.

Ved toldforordningen af 1. februar 1797 samledes toldvæsenet og consumtionsvæsenet, der hver havde haft særskilt bestyrelse, under et samlet told- og consumtionsvæsen.

Portconsumtionen, der havde stor financier betydning, bortfaldt i provinsbyerne den 7. oktober 1850 og i København den 1. april 1852.

Byens bomme:

Som nævnt i indledningen blev consumtionen erlagt, når levende dyr eller varer skulle føres ind til byerne. Dette medførte kontrol med vareførselen fra land til by, hvorfor byen var omgivet af hegn og grøfter, der skulle forhindre, at der blev indført varer ad anden vej end

gennem de bomme, der var bevogtet af consumtionsvæsenet.

Disse bomme var følgende:

Vester bom,
Thingstrup bom,
Nørre bom,
Mellem bom og
Øster bom.

Om beliggenheden af disse skriver P. L. Hald i »Af Thisted Købstads Historie« (1924):

»Byens Grænser dannedes af Hegn og Grøfter, der skulle forhindre Adgang til Byen uden gennem »de rette Bomme«, hvor Erlæggelsen af Konsumtionsafgifterne gik for sig. Hvor nu Møllevej støder til Vestergade fandtes »Vester Bom«. Her uden for laa »Vester Fælle«, hvor der kun fandtes nogle faa Huse, maaske paa den samme Plads og maaske væsentlig de samme, som nu ligger i Vesterstræde. Thingstrup Bom laa ved »Lindely«¹). Mellem Nørregade og Bækken fandtes Blegdammen, men Nørregade, der ogsaa gik under Navn af »Tyrkiet«, naaede ikke længere end til Alleen, og her var Nørre Bom. Hvor nu Kastet findes, var der langt ned i det 19. Aarh. et Dige, der dannede Grænsen mod den tilstødende Bymark. Dette Dige gav senere Gaden sit Navn; thi »e kast« betyder netop et lille lavt Dige eller Skeldige. Midt paa Kastet fandtes Mellem Bom og Øster Bom ved Østerbakken, hvor Aalborg Landevej, der dengang laa en Del nordligere, tog sin Begyndelse. Endelig afgrænsedes Søndergade ud for Hospitalet af Sønder Bom også kaldet Hospitalsleddet, men i øvrigt fandtes der for Borgernes Bekvemmeligheds Skyld flere Steder Led eller Laager, som dog ogsaa stod under Konsumtionsvæsenets Opsyn«.

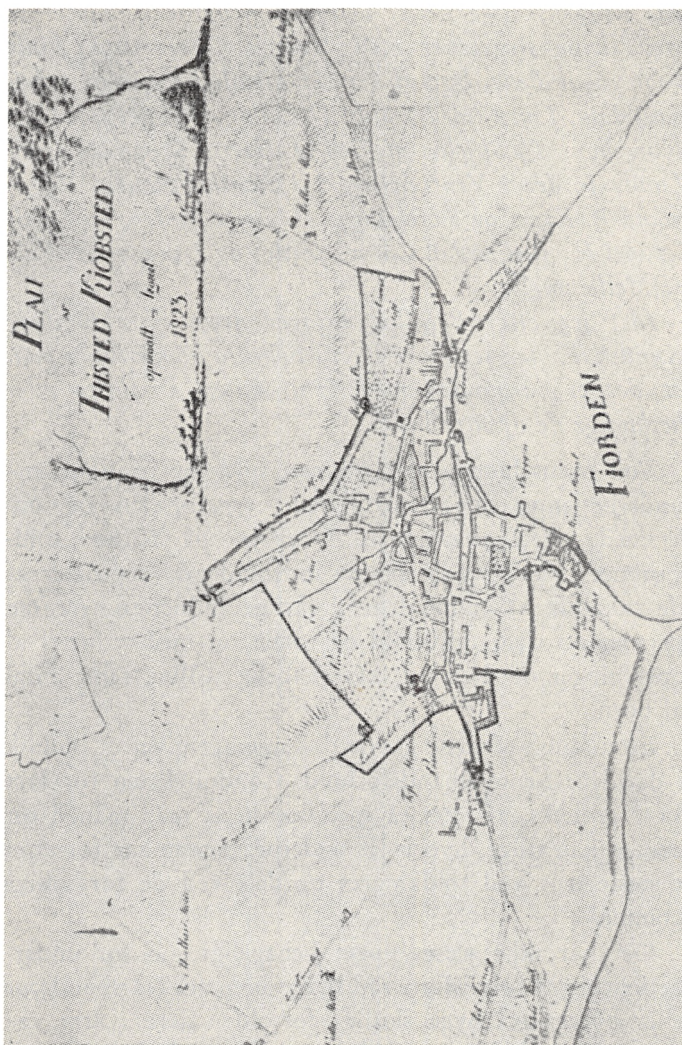
Efterhånden som byen voksede måtte consumtionslinien omkring byen udvides, idet man dog ikke ændrede ved bommenes placering.

Indtil 1838 var consumtionsliniens forløb som det fremgår af kortet, som er tegnet af told- og consumtionsinspecteur C. F. Langeland i 1823.

I de mellemliggende år har imidlertid meldt sig kravet om en flytning, og den 12. juli 1838 udsteder Byefoged-contoirtet i Thisted følgende bekendtgørelse om den nye consumtionslinie:

»Herved bekendtgjøres: at den af det kgl. General-Toldkammer og Commerce Collegium ved Skrivelse af 12te Mai d.A. approberede nye Consumtions Linie gaaer fra Sønder i Nord fra Fjorden langs det vestre Skjel mellem D. Herrer Consul Lützhøft og Skomager A. Lundbyes vestre Jordlodder, derfra østen om de ved Landeveiens søndre Side beliggende Huse, derfra tværs over Landeveien ved Vesterbom langs med Stakittet i Øster til Kjøbmand Hundahls Plankeværk, og fremdeles langs med dette og Madame Holstes Hauge indtil Skjellet mellem Bisgaards Toft og Toftmarkedspladsen i vester til Skjellet imellem Madame Holstes Kjøbstads og Landsbyejorder til Thingstrup Vei. Derfra langs samme uden om den nye Skovplantage ned til Engen, over samme indtil den nordre Ende af Hr Tiendecommissair Schønaus ved Landeveien beliggende Lade. Derfra over Landeveien til Skjellet imellem Tiendecommissair Schønaus og Kbmd. A. Lunds Jorder til Delingen mellem 1ste og 2det Vradt paa Refsager, videre derfra i Øster til Brund Vei, som løber forbi Mellemmølle langs med denne Vei til det østre Hegn om Hr Justitsraad Carocs Toft og derfra i sønder med den gamle Consumtions Linie til Fjorden.

For at tydeliggøre Skjellet, hvor saadant ikke haves, er

Om den udstrækning, Thisted havde 1825, får man et godt indtryk ved at studere dette gamle bykort. Den mørke linie angiver konsumtionslinien, og man ser, at bykernen til dels stadig er beliggende omkring bækkens snoede løb gennem staden.

paa de vanskelige steder i Jorden nedgravet rødmaalede med hvide Bogstaver med Navnet Consumtions-Linie paategnede Pæle, hvoraf 1 i Hr Tiendecommissair Schønaus Eng, 1 ved nordre Side af Landeveien tæt uden for Nørrebom, 1 i Skjellet mellem D. Herrer Schønaus og A. Lunds Jorder i Vratskjellet, 1 i Skjellet mellem Vognmand P. Kjærs og Sadelmager Hansens Jorder, 1 i Skjellet ved Hr Justitsraad Carocs Jorder og 1 ved vestre Side af Mellemmøllevei.

Idet jeg efter Befaling bringer dette til almindelig Kundskab, maa jeg gjøre Byens Beboere opmærksom paa: at det er forbunden med Straf enten at flytte eller beskadige de opsatte Pæle«.

Ved byens bomme var posteret told- og consumtions-underbetjente, der kontrollerede vareførselen og opkrævede portconsumtionen. I arkivet på Thisted toldkammer opbevares en pakke indeholdende afskrifter af de såkaldte »Conduitelister« (årlige indberetninger om personalets tjenesteforhold og indtægter med anførsel af oplysninger om helbred, ægteskabelig stilling samt antal af børn.

Et studium af disse gamle dokumenter giver et indblik i datidens tjenestemandsforshold. Conduitelisten for året 1847 er f.eks. affattet så specificeret, at man måned for måned kan følge, hvorledes underbetjentene har forrettet tjeneste dels ved toldkamret og dels ved de forskellige bomme.

Det har ikke været noget behageligt job for underbetjentene at føre tilsyn ved byens bomme. Når bønderne eller borgerne i byen skulle »fortolde« deres varer ved porten opstod mange anledninger til uenighed mellem de to parter. Herom nævner de gamle aviser flere eksempler, hvoraf her skal nævnes 2 tilfælde:

KLAGE OVER VEJNING AF KORN
VED BOMMEN 1842

»Da mit Bud sidste Mandag d. 14de Febr. bragte en Sæk med grovt malet Rugmeel ind fra Forstaden ved Østerbom, og angav for den der stationerede Toldbetjent, Hr K. dets indholdsmål for 1½ Skjeppe, erklærede Toldbetjenten, at der nok var 2 Skjeeper, og følgelig tog Consumption for 3 Lispund og 2 Pund. Da jeg ved Budets Hjemkomst blev underrettet herom, indfandt jeg mig personlig for Betjenten med Budet, og Sækken, som da blev opveiet og vog 2 Lpd og 11 Pund Brutto. Sækken var af det almindelige Sækkelærred. Betjenten erklærede da, at jeg kunde erholde 6 a 7 Pund godtgjort en anden Gang, hvilket dog efter mit Skjønnende kunde blive 12 Pd, hvorfor jeg anmoder Hr K. om, at naar han ikke bedre kan skjønne Posernes Indhold, kan han da veie dem og ikke beregner yderen mere, end de ere pligtige at betale.

Det er ikke første Gang efter mit Skjønnende, at jeg har givet for meget hos ham, thi hos de andre Betjente betales ikke mere end 8 Skill. af 2 Lpd og 5 Pd grove Rugmeel, han har beregnet sig 9, og endog sidste Gang 11Skill. Dog skeer det oftere, skal jeg vel vide et hemmende Middel mod sliq Selvraadighed«.

Thisted, den 18de Febr. 1842. M. Gjerlach.

(Thisted Amtsavis, d. 19. Febr. 1842)

CONSUMTIONEN 1847

»Hvis en saa stor Uvidenhed skulle findes hos alle Underbetjente som den, hvilken den 17de November lagdes for Dagen af en Betjent ved Vester Bom i Thisted – ved ikke at kunne skjønne rettere, end at en Spand, der indeholdt 20 Pund, indeholdt 4 Lispund, saa var det at

ønske, at man enten havde en anden Maalestok, eller at Betjenten forstod sig bedre paa Maal og Vægt«.

Henrich Madsen (Form. fra Harring).

(af Thisted Amtsavis, Torsdagen d. 9de Decbr 1847).

Der blev gjort mange forsøg på at snyde consumtionsbetjentene, men ofte gik det galt. Det vidner en gammel protokol (Rapport-Bog over Anholdelser) i toldkamrets arkiv om.

For at illustrere hvilke varer, der blev forsøgt indsmuglet til byen, og hvad der måtte bødes herfor, er der her foretaget nogle udpluk af rapportbogen, idet dog defraudanternes navne er udeladt:

Der kan fortælles mange historier om begivenhederne ved byens porte, men for ikke at trætte læserne skal kun nævnes et enkelt eksempel. Lokalhistorikeren A. C. Svalgaard, Thisted, har i nogle optegnelser om Told- og Consumtionsvæsenet i Thisted bl.a. beskrevet en hændelse ved Øster Bom:

»En mand fra Skovsted og hans kone var en dag kørende til Thisted og havde bl.a. en hane med, som konen for at undgå tolden havde puttet op under skørterne.

Da de nåede bommen, spurgte betjenten om de havde noget toldpligtigt, hvortil de svarede nej, men i det samme begyndte hanen at gale i vilden sky. Så var de jo leverede.

Siden den tid hed konen altid »Dorte Kok« og en datter, de havde, fik navnet »Birte Høne«.

Det var ikke alene spørgsmålet om mål og vægt, der kunne give anledning til uenighed mellem trafikant og tolder.

Det ser ud som om spørgsmålet om bommenes åbnings-

Dato	Rapportgi- ver (under- betjent)	Sted	Toldfor- ordnin- gen §	De anholdte varers		Den påstå- ede strafs beløb	
				art	værdi Rd Sk	Rd	Sk
23/2 1849	Hou	Ulovlig adgang til byen	210x)	19 pd. rugmel	– 32	– 64	
5/6 1849	Knorr	Østerbom	210	8 pd. smør	1 32	1 32	
7/6 1849	Brix	Havnen	210	2 lispd. tørret fisk	1 00	1 00	
2/11 1849	Schuster	Vesterbom	210	11 pd. ost	– 88	– 88	
5/4 1850	Hou	Vesterbom	332	16 pd. formalet mel	– 24	– 50	
27/5 1850	Knorr	Østerbom	210	1/4 tønde smør	7 00	7 00	
10/9 1850	Nygaard	Vesterbom	210	2 kyllinger	– 20	– 20	

x) samt Forordning af 30. juli 1828.

og lukketider indebar en mulighed for drillerier. Herom tyder et indlæg i Thisted Amtsavis den 11. november 1848:

»EN LUKKET BOM, 1848:

Naar Hr. Toldbetjent . . . th ved lys Dag slaauer Bommen ned, og laaser den, hvilket skal oftere være Tilfældet om Hverdage, men da det er for, at han kan have noget at more sig med i ledige Timer, eller fordi han maaske er bange for, at man i Mørket ikke kan betragte hans egen nydelige Person, og derfor prøver de gaaendes og Kjørendes Taalmodighed ved i saa meget længere Tid at maatte bie, til Naadens Dør bliver aaben. N.«.

Alle disse rækværker og bomme kostede det offentlige mange penge at vedligeholde, og det kan af regnskaberne ses, at de jævnlige måtte repareres eller fornyes.

I Thisted Amtsavis for tirsdag den 2. april 1844 findes følgende klage:

»Det var ønskeligt, at det maatte blive paaset, at Østerbom blev saaledes istandsat, at de Reisende kunde kjøre igjennem Bommen, uden at risikere at støde Panden istykker«.

Det hændte imidlertid ikke sjældent, at de gode landboere påkørte bommene, når de forlod byen, hvadenten dette skyldtes uheld, den billige brændevin eller det var en hævn over de forhadte toldere.

I 1843 blev Nørrebom således påkørt, men toldbetjent Jensen kunne ikke afgøre, hvem der havde gjort det.

Man henstillede derfor til byfogeden, at betjentene i tilfælde, hvor en bestemt person ikke kunne angives, selv skulle gøres ansvarlig. Det skulle nok skærpe agtpågivenheden.

Der kunne imidlertid også bestå et godt forhold mel-

lem betjentene og trafikanterne. Følgende indlæg i Thisted Amtsavis den 30. april 1844 peger i denne retning:

»Af de Reisende, som Betjenten ved Vesterbom staaer meest i Berøring med om Natten med Hensyn til Bommens Oplukning, er Præsten for et nær til Byen grændsende Pastorat.

Mit, og flere Underbetjentes hjertelige Ønsker er, at Regjeringen allernaadigst ville paaskjønne hans Fortjenester, og snart befordre ham til et godt Kjøbstadskald.

Thisted, den 30te April 1844.

Jensen, Underbetjent«.

TOLD- OG CONSUMTIONSPERSONALET:

Omkring midten af forrige århundrede var Thisted toldsteds distrikt større end i dag. Fordelingen af personalet var også anderledes end nu. Det var jo i sejlskibenes tid med hyppige strandinger.

Distriktet strakte sig dengang fra i syd et punkt ca. 2000 alen syd for den nuværende Thyborøn kanal til i nord Slettestrand. På denne lange kyststrækning var posteret flere strandkontrolleurer. Ved den daværende Agger kanal var stationeret et toldvagtskib, der sorterede under Thisted toldsted.

Toldstedet lededes da af en told- og consumtionsinspекteur. Videre var ansat en told- og consumtionskasserer samt en told- og consumtionskontrolleur. Endelig et antal told- og consumtionsbetjente – i året 1847 således 9.

Ansættelsesforholdene for personalet var helt anderledes end i dag, idet mange civile stillinger – især i toldfaget – dengang var forbeholdt militæret, og conduitelisterne indeholder også mange oplysninger om de ansattes militære karriere.

Af den for året 1850 afgivne conduiteliste fremgår, hvilke toldembedsmænd og underbetjente, der ved consumptionens ophør forrettede tjeneste ved selve toldstedet, nemlig:

1. Told- og Consumtions-Inspecteur, Overkrigskommissær Magnus Martinus Bülow.
2. Told- og Consumtions-Kasserer, Cancelliraad Ole Ipsen Ludvig Gorm.
3. Told- og Consumtions-Kontrollleur Joachim Otto Ingerslev.
4. Told- og Consumtions-Underbetjente:
 - a. Frederich Ferdinand Knorr (41 år).
 - b. Niels Godskesen (54 år).
 - c. Thomas Hou (53 år).
 - d. Jens Jensen Brix (36 år).
 - e. Joachim Andreas Schuster (44 år).
 - f. Jens Oddersbech Nygaard (43 år).
 - g. Heldt Mortensen (51 år).
 - h. Peter Johnsen (43 år).
 - i. Harald Gottlieb (35 år).

På siderne 202-9 er opført de embedsmænd og underbetjente, der i tiden fra omkring 1800 til consumptionens ophør i 1850 har forrettet tjeneste i Thisted købstad.

Om lønforholdene kan af de gamle conduitelister ses (1850):

Told- og Consumtions-Inspecteuren	1670 Rbd.
Told- og Consumtions-Kassereren	1500 -
Told- og Consumtions-Kontrolleuren	...	750 -
Told- og Consumtions-Underbetjente	...	240 -

Underbetjentenes lønninger var små og familierne som regel store. Det var jo almindeligt, at folk dengang havde mange børn, og tolderne afveg ikke herfra.

I en conduiteliste fra 1816 anføres således om en af underbetjentene, at han har kone og 7 børn, som han opdrager med rosværdig flid. Om en anden anføres, at han er gift, har 7 børn og er en meget fattig mand. I det hele taget giver conduitelisterne mange små glimt af underbetjentene samt af deres familieforhold.

CONSUMTIONSAFGIFTER:

Portconsumtionen opkrævedes på grundlag af en tarif, der i årenes løb var undergået flere ændringer. I toldforordningen af 1797 var der således 150 positioner i tariffen, men i 1837 var antallet faldet til 65²).

Det afgiftspligtige vareområde omfattede dagliglivets fornødenheder, såsom brød, æg, gryn, mælk, øl, saltede sild, smør etc.

Afgifterne(angivet i skilling) var af varierende størrelse og opkrævedes på grundlag af forskellige vægt- eller målenheder: Lispund, Pot, Tønde etc.

I 1846 indbragte alle under consumtionen hørende afgifter 3¹/₂ mill. kroner i hele landet. Blandt disse afgifter var portconsumtionen den vigtigste, idet den før sin ophævelse indbragte netto 1 mill. kr. årlig. Heraf hidrørte ca. 40 pct. fra kødet²).

Da toldstedernes regnskaber indsendes til revision måned for måned, eksisterer der i toldstedets arkiv kun meget lidt materiale, hvoraf fremgår, hvilke beløb portconsumtionen indbragte ved Thisted toldsted, men en enkelt bog indeholder dog detaillerede oplysninger herom.

Af General-Told-Extract og General-Consumtions-Extract for Thisted toldsted for året 1845 fremgår følgende tal, der vedrører consumtionen:

	Rbd.	Sk.
»1. Consumption, søværts	1275	75
2. Formalingsafgift:		
af korn til øl og eddike	299	39
af korn til andet brug	318	06
3. Landværts Consumption:		
af Qvæg	261	00
af andre varer	3581	94
4. Consumption af de uden for byen men på dens grunde boende	105	52«.

De i året 1845 opkrævede consumtionsafgifter fordeler sig således på de enkelte måneder:

	Af Qvæg Rbd.	Af andre varer Rbd.
» Januar	36 - 00	253 - 86
Februar	21 - 00	272 - 82 ¹ / ₂
Marts	12 - 00	260 - 79
April	21 - 00	248 - 4 ¹ / ₂
Maj	31 - 48	180 - 21
Juni	7 - 48	187 - 43
Juli	12 - 00	300 - 32 ¹ / ₂
August	10 - 48	273 - 91
September	22 - 48	348 - 48 ¹ / ₂
Oktober	52 - 48	500 - 6 ¹ / ₂
November	19 - 48	362 - 35
December	15 - 00	393 - 44 ¹ / ₂
	<u>261 - 00</u>	<u>3581 - 94</u> «.

De for samme år anførte formalingsafgifter er betalt af følgende varemængder:

»a. Malt til Øl.....	2872 ¹²	Lispund	299 - 39
b. Af andet:			
Hvede	33 ¹⁵	-)	
Rug	8340 ⁸	-)	
-	19	-)	
Byg	508 ³	-)	318 - 06
-	1016 ¹⁴	-)	
Bælgsæd	10 ⁸	-)	«.

Consumtionen forfaldt til betaling, når varerne blev ført ind til byen, men der var dog mulighed for at indføre visse varer til forarbejdning i byen mod deponering af consumtionsbeløbet, der blev betalt tilbage, når de igen blev udført.

Ved udførsel fra byen blev der, enten dette skete land- eller søværts, ydet consumtionsgodtgørelse. Af en afskrift af toldstedets consumtionsregnskab for året 1845 fremgår oplysninger om sådanne refusioner, og der skal her blot anføres et par eksempler:

¹⁵/₁ 1845 nr. 5:

Kjøbmand Fjeldgaard udfører ad Østerbom:

1 Foustage Talg vog	202 pd.			
Tara	20 -			
Netto	182 pd.	- Rdl.	91	Sk.
Afgaar 5 %		- -	5	-
Consumtionsgodtgørelse	- Rdl.	86	Sk.

²⁹/₄ 1845 nr. 75:

Lützhøft udfører til England med Skipper J. P. Kløvborg:

40 Potter Brændevin a 8 ^o	1 Rdl.	84	Sk.
100 pd. haardt usigtet Rugbrød ..	- -	31 ¹ / ₂	-
100 pd. blødt usigtet Rugbrød ...	- -	22	-
7 Lpd. saltet Kjød	- -	35	-
4 Lpd. saltet Flesk	- -	6 ¹ / ₂	-
1 Tønde Kartofler	- -	4	-
1 Skæppe Ærter	- -	2 ¹ / ₂	-
1 Skæppe Byggryn			
vog netto 20 pd.	- -	6 ¹ / ₂	-
4 pd. Talglys	- -	2	-
Consumtionsgodtgørelse	3 Rdl.	2 Sk.

Under consumptionen medregnedes også datidens spiritusafgifter. I General Told- og Consumtions-Extract for finansåret 1850/51 (portconsumtionen ophørte den 7. oktober 1850) er afgifterne af brændevin opført med følgende beløb:

b. Afgift af Brændingsredskaber:

1. Af Indmæskning med Korn	959 Rdl. 60 Sk.
2. Af Indmæskning med Kartofler	292 - 24 -
<i>bb. Afgift af Redskaberne.....</i>	<i>8812 - 00 -</i>

Disse tal angiver langt fra de samlede intrader ved toldstedet, idet man dengang foruden consumptionen opkrævede en lang række afgifter, hvoraf de med ÷ mærkede ikke eksisterer mere:

1. Indførselstold
2. Udførselstold ÷
3. Transittold ÷
4. Afgift af Skibe, der erhverves fra Udlandet ÷
5. Lastepenge ÷
6. Fyrafgift ÷
7. Sportler ÷
8. Quarantaineafgift ÷
9. Sund- og Strømtold ÷
10. Krigsskat af Varer ÷

CONSUMTIONENS AFSKAFFELSE

Der var megen uvilje mod Indførselconsumtionen både i by og på land, og det er jo ikke underligt, når man tænker på alt posekiggeriet ved byernes porte.

Efter Folkestyrets indførelse i 1848 skimtedes muligheden af, at afskaffe dette afgiftssystem.

Også her på egnen arbejdedes der herfor, og i 1848 sendtes der til den her valgte folketingsmand Lützhøft en adresse med 80 underskrifter fra borgere og indvånere i Thisted om at foranstalte consumptionens ophævelse.

Der skulle imidlertid gå et par år før det skete, men ved foreløbig lov af 15. september 1850 blev der truffet bestemmelse om, at portconsumtionen, portopsyn og formalingskontrol skulle ophøre for provinsbyernes vedkommende den 6. oktober 1850. I loven siges om consumptionens ophør, at det skal tjene til yderligere lettelse af samfærdselen og befæstelsen af forbindelserne mellem landsdelene.

I cirkulaire nr. 6/1850 af 1. oktober 1850 fra Finantsministeriet hedder det om portconsumtionens afvikling:

»Portconsumtion og Portopsyn samt Formalingskontrol ophører for Provindskjøbstædernes vedkommende den 6te October næstkommende kl. 12 Midnat, efter hvilket Klokkeslet alle Bomme og landværts Adgange til Kjøbstæderne forblive aabenstaaende. Det paa Møllerne til det nævnte Tidspunkt muligen tilbageværende afgiftsberigtigede Korns Fraførsel controlleres ikke, men den erlagte Formalingsafgift tilbagebetales heller ikke. Overhovedet finder ingen Consumtions-Afgifts Godtgørelse Sted af hvad der efter bemeldte Tid udføres«.

Personel-Consumtionen³) beregnes indtil 30. September incl. mulige Restancer fra den forbigangne Tid indfordres«.

Om personalets forhold udtaler samme cirkulaire følgende:

»Alle af Overtoldinspecteurerne eller Told- og Consumtionsstederne selv antagne Underbetjente fratræde til

samme Tid Tjeneste og Indkomster, forsaavidt det ikke kan ske tidligere.

Alle af Kongen, Ministeriet eller det forrige General-toldkammer og Commercekollegium ansatte Betjente vedblive derimod til nærmere Ordre at nyde Indkomster, som hidtil, og udbetales, altsaa navnlig October Maanedes Gage forud som sædvanlig«.

Videre angiver cirkulairt, at de således disponible opsynskræfter skal anvendes på bedste måde ved selve toldstedet herunder til forstærket kystopsyn.

Portconsumtionens bortfald var ensbetydende med, at der landet over måtte ske en reduktion af toldvæsenets personale, der dengang omfattede ca. 800 embedsmænd og betjente. Heraf afskedigedes fra 1. juni 1851 ikke mindre end ca. 300, medens 100 blev forflyttede og kun 400 beholdt deres plads og forblev i den stilling, de hidtil havde indtaget⁴).

Hvad der skete i Thisted fremgår af Thisted Amtsavis for Løverdagen den 31' Maj 1851. Der skrives her:

»Blandt Thisted Bys Toldpersonale er skeet følgende Forandringer. Hr. Cancelliraad, Toldkasserer Gorm er afgaaet med Vartpenge og forhenv. Toldcontrolleur i Hjørring C. S. Svarrer beskikket til Oppebørselscontrolleur hersteds. Herværende Controlleur Ingerslev er ansat som Oppebørselscontrolleur i Aalborg.

De herværende Toldbetjente N. Godskesen, P. Johnsen og H. Gottlieb samt C. Hansen og S. Jørgensen fra Aarhus ere beskikkede til Toldassistenter hersteds.

Toldbetjent Brix her i Byen er ansat som Toldassistent i Skanderborg. Toldbetjent H. A. Branth paa Vagtskibet ved Agger Canal er forfremmet til Controlleur paa samme Skib. Toldbetjent R. O. Jensen ligeledes paa Vagtskibet, er ansat som Toldassistent i Skagen.

Controlleur Gradmann er ansat ved Toldvæsenet i Kjøbenhavn.

Strandcontrolleur Wagner i Stenbjerg er efter 40 Aars Tjeneste afgaaet med 150 Rd. i Vartpenge, og derudover er Toldbetjentene Hou, J. A. Schuster, F. F. Knorr, J. O. Nygaard og H. Mortensen hersteds afgaaet med 100 Rd. i Vartpenge.

Blandt disse sidste maa man især beklage tvende Familiefædre med 5–6 Børn, der nu ere givne til Pris for Mangel«.

Med consumtionens bortfald afsluttedes et kapitel i toldstedets og byens historie. I bybilledet betød det, at hegnet omkring byen samt bomme og bomhuse forsvandt.

Bomhusene blev solgt til nedbrydning, hvilket fremgår af følgende bekendtgørelse i Thisted Amts Avis for torsdag den 15. maj 1851:

»Mandagen den 19de ds., Form. Kl. 10, bliver der efter Toldvæsenets Begjæring afholdt offentlig Auction over Consumtionscontoiret ved Vesterbom til Nedbrydelse; nogle Kækkelovne, Ildtøi, Bismere, fra 4 til 20 Lpd., Sengeklæder og andre Inventariegenstande: Lygter, Bomtræer og Stolper, 2 Læs Tørv, samt nogle confiskerede Manufakturvarer.

Auctionen begynder ved forrige Vesterboms Consumtionscontoir og fortsættes ved Toldboden.

Byfogedcontoiret i Thisted, d. 14^e Maj 1851.

Nellemann«.

Consumtionens bortfald fandt sted i en tid, hvor trafik- og erhvervsforhold var i stor udvikling. Byernes indbyggertal voksede, hvilket også var tilfældet i Thisted. Det fremgår af følgende, der angiver indbyggerantallet i de anførte år⁵⁾:

1840: 1814	1850: 2342	1860: 3126
1870: 3552	1880: 4184	1890: 5421

Byen bredte sig efterhånden ud over de gamle skel og i dag er der intet tilbage, der minder om beliggenheden af den gamle »Toldgrænse« rundt om byen eller om de daværende bomme og bomhuse.

KILDER OG NOTER:

- A. Materiale, som min faders fætter, lokalhistorikeren A. C. Svalgaard, Thisted, gennem mange år har samlet fra gamle aviser og diverse gamle protokoller.
- B. Arkivmateriale fra Thisted Toldkammer.
- C. P. L. Hald: »Af Thisted Købstads Historie« (1924).
- 1) »Lindely« lå neden for »Palæ-Teatret«, hvor der nu er parkeringsplads.
- 2) Dr. L. V. Birck: »Told og Accise« (1920).
- 3) Consumption af de uden for byen, men på dens grunde boende.
- 4) P. Grønvold: »Toldvæsenets organisatoriske og Personelle Ordning« (1938).
- 5) Thisted Amtsavis: 125 års jubilæumsnummer: Fredag den 6. maj 1949.

Mål og vægt:

1 pot	=	4 pægle	=	0,96 liter
1 pund	=	1/2 kg		
1 lispund	=	16 pund		
1 tønde smør	=	224 pund		

DET VED TOLDVÆSENET I THISTED KØBSTAD ANSATTE PERSONALE FRA CA. 1800 TIL CONSUMTIONENS OPHÆVELSE I 1850.

Christian Friderick Langeland:

Told- og Consumtions Kasserer (1800 til 1806)

Told- og Consumtions Inspecteur (1806 til 1830)

Beskikket som Inspecteur den 5. september 1806.

Alder i 1806: 41 år.

Personalialia:

1786 Aug. 15de Kongelig Landcadet.

1793 Dec. 20de Offizer og tjent til 1800.

1800 Mai 28de Beskikket som Told og Consumtions Kasserer i Thisted

1801 Marts 31de Captain i Landeværnet

1806 Sept. 5de Beskikket til min nuværende post.

Toldinspecteuren skriver videre om sig selv i conduitelisterne:

Under krigen blev min Stilling ofte forandret:
 1811 Oct. 16de Afsked fra de Batailloner
 som Kapitain.
 1811 Novbr. 5de Beskikket til Overbefalingsmand ved
 Kystmilitisen i Thy
 1813 Dec. 31de Beskikket til Overanfører for Thisted
 Amts Afdeling af den Jydske Lands
 Legion
 1814 Jan. 31de Afsked fra alle militære poster
 Var tillige Vejer, Maaler og Vrager – beskikket den 24de Sept. 1810.

Magnus Martinus Bülow:

Told og Consumtions Inspecteur (1830 til 1861) (efter consumtionens bortfald ændres stillingsbetegnelsen til Toldinspecteur).
 Beskikket den 24. august 1830.

Personalia:

Fra 1' October 1813 til 3' Juli 1819 Toldassistent i Højer og i
 denne Egenskab ansat af Kongen.

Fra 10' August 1815 med Prædicat af Kontrolleur.

Fra 3' Juli 1819 til 1' Marts 1820 Kontrolleur i Lygumkloster.

Fra 1' Marts 1820 Grændsecontrolleur – til Ansættelsen i Thisted. Fra 1' August 1824 til November 1830 const. Toldkasserer i Foldingbroe.

I følge C. S. 1/1861 har Hans Majestæt Kongen under 24' Februar 1861 meddelt Toldinspecteur i Thisted, Justitsraad M.

M. Bülow Afsked i Naade og med Pension.

Alder i 1861: 65 år.

TOLD- OG CONSUMPTIONS KASSERERE I THISTED

FRA 1800 TIL 1851:

C. F. Langeland:

1800 til 1806.

(se foran under Inspecteurer).

Poul Røder:

1808 til 1821.

Beskikket den 26' Januar 1808.

Er født den 8' November 1759.

Personalia:

Er afskediget fra Søe Etaterne med Vartpenge fra August 1801
 Volonteur og Skriver i det Jüske Toldcontor under General
 Told Kamret fra Januar 1789.

Har i 1817 Kone, 5 Børn, en gammel Svigermoder, 1 Skriver
 og 1 Pige, ialt 10 Personer at underholde.

Pensioneret i 1821 med 140 Rbdlr. Sølv i aarlig Pension.

Christian Sørensen:

Constitueret 1821 til 1822.

Beskikket den 4' December 1821 (34 Aar gammel).

Landmaaler.

Personalia:

Tient ved Artilleriet..... som Underofficer og Officer fra
13' October 1808 til 28' December 1815.

Har 4 Personer at underholde.

Johan Ludvig Schach:

1822 til 1834.

Beskikket den 26' Januar 1821 (68 Aar gammel).

Personalia:

Militair fra 1' April 1789. Lieutenant siden 12' Marts 1783.

Ritmester den 13' November 1801.

Har i 1821 6 Personer at underholde.

Afgået ved døden den 22' April 1834.

Mathias Jensen Winchell:

1834 til 1848.

Beskikket den 27' August 1834 (33 Aar gammel).

Personalia:

1824 ansat som Volonteur under Collegiet.

I 1828 const. samt under 28' Sept. 1830 udnævnt til Kopist.

Ole Ipsen Ludvig Gorm:

1848 til 1851.

Cancelliraad.

Beskikket den 15' Marts 1848 (59 Aar gammel).

Har i 1850 Kone og 8 Børn.

Ved Lov af 11' Marts 1851 entlediget den 1' Juni 1851 med
824 Rbd. 60 Sk. i Vartpenge i 5 Aar.

OVER-TOLD- OG CONSUMPTIONSBETJENTE:

(Stillingsbetegnelsen blev i 1845 ændret til Told- og
Consumtions-Controlleur).

Frants Joseph Neve:

(1807 til 1825).

Beskikket den 13' Marts 1807 (53 Aar gammel).

Personalia:

Fra 18' October 1782 til Ansættelsens Dato i Toldfaget tjent
som Commandeer Sergeant Foureer og Overjæger i det slesvig-
ske Jæger Korps.

Har i 1817: Kone, 2 Børn og 1 Pige at underholde.

Hans Conrad Engelhardt:

(1825 til 1831).

Beskikket den 12' November 1825 (26 Aar gammel).

Personalia:

Siden October Maaned 1813 tjent som Kammer Skriver under
Collegiet.

Ansatt i Thisted til 1' Marts 1831.

Har i 1829 5 Personer at underholde.

Joacim Otto Ingerslev:

(1831 til 1851).

Beskikket den 20' April 1831 (39 Aar gammel).

Personalialia:

(Marine?) Leutenant under Krigen.

Fra 19' Juli 1820 til 20' April 1831 Underbetjent i Aalborg, i denne Egenskab fungeret hos Strandtoldinspektionen i Hals fra Marts 1824 til November 1827.

Fra 1' Februar til 15' December 1829 og fra 15' Februar til 12' Juli 1830 const. Consumtionsforvalter i Skive.

1851: Controlleur i Aalborg.

Har i 1850 Kone og 2 Børn.

Fortegnelse over Told- og Consumtions-Underbetjente i Thisted købstad udarbejdet på grundlag af »Conduitelister« for årene 1809 til 1851. De i parentes tilføjede oplysninger om begravelser hidrører dels fra skiftevesenets dødsanmeldelsesprotokol 1822–1925 og dels fra Thisted Amts Avis:

Peder Ibsen Holm (1794–1806):

Beskikket i Januar 1794. Alder i 1816; 66 Aar. Afskediget ved Collegiets resolution af 1' November 1806 med 20 Rdl. i aarlig Pension. Død i Aaret 1818.

Peder Knækegaard (1779–1810):

Alder i 1809: 66 Aar og har da været ansat i 30 Aar.

Christian Steentoft (1791–1810):

Beskikket den 10' Juli 1791. Alder i 1816: 69 Aar. Afskediget ved Collegiets Resolution af 30' Juni 1810 med 24 Rdl. i aarlig Pension. Død i Aaret 1824.

Johannes Holst (1806–1815):

(Begravet den 25' Januar 1826 – 53 Aar gammel).

Johan Philip Hancke (1806–1830):

Beskikket den 1' November 1806. Alder i 1816: 40 Aar.

1816: Er gift og har 7 Børn.

Afskediget ifølge Collegiets Resolution af 19' Januar 1830 med 30 Rbdlr. Sølv i aarlig Pension.

Ved Collegiets Resolution af 8' Marts 1834 bevilges Enken en aarlig Pension på 10 Rbdl.

P. A. Wichmann (1809–1810):

Er ved Udgangen af Aaret 1809 25 Aar gammel og har været ansat i et halvt Aar.

*P. Neuhausen (1809–1812):*Er ved Udgangen af Aaret 1809 39 Aar og har været ansat et $\frac{1}{4}$ Aar. Ifølge Listen for 1811 permitteret til Kiøbenhavn.*P. Steentoft (1809–1813):*Er ved Udgangen af 1809 26 Aar og har været constitueret i $\frac{3}{4}$ Aar.*Niels Pedersen Møller (1810–1837):*

Er ved Udgangen af 1810 31 Aar og har været ansat i 5 Maane-

der. Forflyttet til Skive ved Collegiets Resolution af 16' September 1837.

Jacob Biering (1810–1837):

Er første Gang opført paa Listerne i 1810. Er da 47 Aar og har været ansat i Tjenesten i 10 Aar. Underbetjent i Fladstrand 29' April 1801, derfra til Horsens den 24' April 1802. Ifølge Skrivelse af 10' Maj 1810 til Thisted. Afskediget ifølge Resolution af 12' August 1837 med 20 Rdl. i aarlig Pension. (Begravet den 7. September 1846, 83 Aar gammel).

Peder Christensen Rested (1810–1817):

Er ved Udgangen af 1810 32 Aar og har været ansat i 2 Maaneder. Beskikket den 27' October 1810. Har tjent som Soldat i 9 Aar fra 28' April 1800. Er gift og har 2 Børn (1816).

Christian Holm (1812–1821):

Er i 1812 34 Aar og har værete constitueret et halvt Aar. Beskikket den 6' Marts 1813. Er gift og har i 1820 ialt 7 Personer at underholde.

(Begravet den 10' Juli 1835, 59 Aar gammel).

Jens P. Fuglsang (1813–1814):

Er i 1813 42 Aar og har været constitueret i et Aar.

Johan Friderik Bohl (1814–1815):

Er ved Udgangen af 1814 49 Aar og har da været ansat i et halvt Aar.

Niels Michelsen (1815–1816):

Er ved Udgangen af 1815 52 Aar og har været ansat i et halvt Aar.

Frantz Holst (1816–1836):

Beskikket den 13' Januar 1816 – er ved Udgangen af 1816 51 Aar og ugift. Har forud været Bud i 3 Aar hos den kongelige Vare Control Comission i Kiøbenhavn.

Afskediget ved Collegiets Resolution af 3' December 1836 med en aarlig Pension af 24 Rdbl. Sølv.

(Begravet den 27' Januar 1853).

Andreas Støhr (1821–1835):

Beskikket den 27' November 1821. Er ved Udgangen af Aaret 1821 41 Aar og har 4 Personer at underholde. Har fra 1811 til 1817 arbejdet som landmåler ved matrikelsarbejdet.

Død den 31' Januar 1835.

(Begravet den 7' Februar 1835, 55 Aar gammel).

Enken faar udbetalt en aarlig Pension paa 10 Rbdlr.

Johan Ferdinand Riis (1820–1837):

Beskikket den 27' Januar 1820 og er ved Udgangen af 1820 37 Aar og har 8 Personer at underholde.

I Listen for Aaret 1837 er anført: »død den«.

(Begravet den 11' Februar 1837, 52 Aar gammel).

Enken faar ifølge Resolution af 21de Marts 1837 udbetalt en aarlig Pension paa 10 Rdbl.

Morten Christian Røder (1817–1822):

Beskikket den 4' Oktober 1817 – 16 Aar gammel – som Strandbetjent.

- Jacob Christian Kragh* (1823–1827):
Beskikket den 22' August 1818 som Underbetjent i Skagen. Derfra til Ribe 1' Maj 1821 og til Thisted 31' Maj 1823. Er gift og har 2 Børn.
Forflyttet til Wiborg som underbetjent fra 1' Januar 1828.
- Johan Frederik Rask* (1823–1826):
Constitueret den 26' Oktober 1823. Er ved Udgangen af 1823 48 Aar og ugift.
- Hans Jessen* (1826–1827):
Beskikket den 11' November 1826. Er ved Udgangen af 1826 40 Aar og ugift.
- Johan Peter Mathiasen* (1827–1829):
Beskikket den 23' Oktober 1827. Er ved Udgangen af 1827 46 Aar og ugift. Har tjent som Kvartermester paa Orlogsskibet »Prinds Christian« i Aaret 1806.
Er suspenderet ved Udgangen af Aaret 1829.
- Johan Christian Ernst Trolle* (1828–1830):
Beskikket den 1' Januar 1828. Er ved Udgangen af 1828 31 Aar, gift og har 1 Barn. Har været Livjæger i 6 Aar fra 1816 til 1822.
- Jørgen Hjorth* (1830–1849):
Beskikket den 5' Juni 1830. Er ved Udgangen af 1830 56 Aar og gift. Har været Underbetjent i Frederikshavn fra 28' November 1826.
(Død i Helsingør. Hans Hustru begravet i Thisted den 4' April 1849, 71 Aar gammel).
- Ernst Eberhardt Villaume* (1830–1831):
Beskikket den 6' Juli 1830. Er ved Udgangen af 1830 49 Aar, gift og har 9 Personer at underholde. Har fra 15' September 1815 til 10' August 1830 været Underbetjent i Svendborg.
Afskediget med Pension af 24 Rbdl. Sølv ifølge Collegiets Resolution af 19' Februar 1831. (Afskedigelsen maa have fundet Sted paa Grund af Sygdom, idet der i Listen for 1830 er en Bemærkning om, at han er svagelig).
- Christen Madsen Wang* (1830–1844):
Beskikket den 20' Juli 1830. Er ved Udgangen af 1830 45 Aar og gift. Har været Rytter i 10 Aar i det Slesvigske Rytterregiment.
- Lars Jensen* (1831–1849):
Beskikket den 1' Marts 1831. Er ved Udgangen af 1831 22 Aar og ugift.
- Hans Christian Myblendorff* (1834–1837):
Constitueret den 26' April 1834 til Aarets Udgang. Han er da 34 Aar, gift og har 2 Børn. Igen constitueret fra 12' Januar 1835 til Aarets Udgang og fra 9' April 1836 indtil videre. Det fremgår af Listen for 1835, at han er Bogbinder.
Enken faar udbetalt 10 Rbdl. i aarlig Pension.
- Frederik Ferdinand Knorr* (1835–1851):
Beskikket den 28' Februar 1835. Var ved Udgangen af 1835 26 Aar gammel og ugift. Afskediget den 1' Juni 1851 med en

livsvarig Undersøttelse af »Finansministeriets Understøttelseskasse« på 100 Rbd. aarlig.
(Forhenværende Toldbetjent Fr. J. Knorr er begravet den 31' Juli 1871, 62 Aar gammel).

Peter Kierulff (1837–1840):

Beskikket den 25' September 1837. Har været constitueret Underbetjent i Skanderborg. Er ved Udgangen af 1837 41 Aar gammel og ugift.

Jacob Peter Bladt (1837–1838):

Beskikket den 25' September 1837. Han, der ved Udgangen af 1837 var 39 Aar gammel, gift og havde et barn, havde været Skipper paa Krydsfartøjet »Fehmern«.
(Krydstoldvæsenets Toldkrydsere førte Kontrol med Skibsfarten langs Rigets Kyster).

Niels Godskesen (1837–):

Beskikket den 16' September 1837. Er ved Udgangen af 1837 41 Aar gammel, er gift og har 3 Børn. Af Profession Skrædder. Blev i 1851 udnævnt til Toldassistent i Henhold til Lov af 11' Marts 1851 om Toldvæsenets Lønning.
(Fhv. Toldassistent Niels Godskesen begravet den 25' Januar 1887).

Thomas Hou (1837–1851):

Er tiltraadt Tjenesten i 1837 og beskikket d. 26' Maj 1838. Var ved Udgangen af 1837 40 Aar gammel, gift og havde eet Barn. Afskediget den 1' Juni 1851 med en livsvarig Understøttelse af »Finansministeriets Understøttelseskasse« paa 100 Rbd. aarlig.

Thomas Andersen (1837–1838):

Beskikket den 12' August 1837. Var ved Udgangen af 1837 27 Aar gammel og ugift.

Jens Jensen Brix (1838–1851):

Beskikket den 18' August 1838. Var ved Udgangen af 1838 24 Aar gammel og ugift.

Jens Mønster Berg (1840–1844):

Beskikket den 26' September 1840. Er ved Udgangen af 1840 48 Aar gammel, gift og har 5 Børn.

Jacob Jacobsen (1844–1845):

Beskikket den 1' Juni 1844. Er ved Udgangen af 1844 30 Aar gammel og gift. Har været Underbetjent i Hjørring fra September 1837 til 1' Oktober 1840. Derefter i Skagen til Ansættelsen i Thisted.

Joachim Andreas Schuster (1844–1851):

Beskikket den 13' Juli 1844. Har i 23 Aar været Trompeter ved det daværende 5' Dragonregiment. Var ved Udgangen af 1844 38 Aar gammel, gift og havde 6 Børn.
Afskediget den 1' Juni 1851 med en livsvarig Understøttelse af »Finansministeriets Understøttelseskasse« paa 100 Rbd. aarlig.
(Forhenv. Toldbetjent Schuster begravet den 26' Maj 1864, 58 Aar gammel).

A. L. Madsen (1845):

Beskikket den 1' Februar 1845 og er 1' Oktober samme Aar forflyttet til Ribe Toldsted. Var gift og havde 2 Børn.

I. Rømmelbein (1845—):

Beskikket den 1' Oktober 1845. Fra Juni 1832 til November 1837 Underbetjent i Assens. Derefter i Ribe indtil sin Ansættelse i Thisted.

Jens Odderbeck Rygaard (1846–1851):

Beskikket den 15' September 1846. Fra 2' Juni 1838 til 20' Juni 1840 Underbetjent i Løgstør og fra 20' Juni til sin Ansættelse i Thisted var han Underbetjent i Wiborg. Afskediget den 1' Juni 1851 med en livsvarig Understøttelse af »Finansministeriets Understøttelseskasse« på 100 Rbd. aarlig.

(Fhv. Toldbetjent, Sadelmager Jens (Oddershede) Rygaard, Thisted, død Onsdag den 12' August 1857, 49 Aar gammel).

Heldt Mortensen (1846–1851):

Beskikket den 15' August 1846. Er ved Udgangen af 1846 46 Aar gammel, gift og har 5 Børn. Fra 3' Oktober 1840 til Ansættelsen i Thisted var han Underbetjent i Weile. Afskediget den 1' Juni 1851 med en livsvarig Understøttelse af »Finansministeriets Understøttelseskasse« paa 100 Rbd. aarlig.

Peter Johnsen (1849–1854):

Beskikket den 1' November 1849. Er ved Udgangen af 1849 42 Aar, gift og har 2 Børn.

Fra 15' Juni 1830 til 17' November 1835 Underbetjent i Wiborg. Fra 17' November 1835 til 1' November 1849 tilhaandegaende Betjent i Grenaae.

Udnævnt til Toldassistent i Henhold til Lov af 11' Marts 1851 om Toldvæsenets Lønning.

(Begravet den 17' Juli 1854, 47 Aar gammel).

Harald Gottlieb (1849–1860):

Beskikket den 11' November 1849. Er ved Udgangen af 1849 34 Aar gammel og ugift. Ansat som constitueret Toldbetjent i Kjøbenhavn i 1847. Har tidligere været ansat i 13 Aar dels i Maalingscontoiret og dels i Toldinspektions-Contoiret. Udnævnt til Toldassistent i Henhold til Lov af 11' Marts 1851 om Toldvæsenets Lønning.

C. S. 5/1860: 14–7–1860 Toldassistent i Thisted H. Gottlieb forflyttet i lige Egenskab til Ribe.

BENT SØNDERGAARD:

Skarre-navnene på Nordmors

DER FINDES på det nordligste Mors en række stednavne, der er karakteriseret ved, at deres første sammensætningsled er Skar(re)-: Skarrehøj, Skarregård, Skarreborg, Skarrehage, Skarresøer og landsbynavnet Skarum (Alsted sogn).

Det er imidlertid mere end tvivlsomt, om alle disse navne har samme oprindelse; og vi skal i den følgende undersøgelse søge at udrede de sammenfiltrede tråde i overleveringen.

Af denne navnegruppe lader Skarrehøj sig sikrest udskille som et »uægte« Skarre-navn. Navnet skrives nemlig i den ældste kilde, præsteindberetningen 1638: Skaars-høy, og markbogen har også en skrivemåde, der dækker denne udtale. Først i de yngre kilder, fra og med Schades Mors-beskrivelse fra 1811, træffes formen Skar(r)ehøj.

Ud fra de to ældste skrivemåder må navnet tolkes som Skårhøj = højen med skåret, kløften. (S optræder i kompositionsfugen mellem første og andet sammensætningsled ikke så sjældent vilkårligt. Man kan derfor ikke altid tillægge dette nogen værdi i tolkningen).

Skårhøj er da også et almindeligt forekommende højnavn i Thisted amt. Det findes for eksempel i følgende sogne: Outrup, Solbjerg, Kallerup, Nors. Jvf. også det på udskiftningskort for Sundby Mors forekommende navn: Skaare Klit. Betydningsmæssigt minder navnet om det stærkt udbredte højnavn Kløvenhøj (Kløvthøj, Kløn-

høj) = den kløvede høj, og navnegivningsårsagen er da også den samme.

(Det er for navneforskningen et irrelevant spørgsmål, hvorledes kløften eller skåret i disse høje er fremkommet. Det er et arkæologisk spørgsmål. Professor Glob har til undertegnede oplyst, at forklaringen ikke overalt er den samme. I visse tilfælde kan højen være kastet således og eventuelt rumme en dobbeltbegravelse. I andre tilfælde er fordybningen fremkommet ved sekundære udgravninger, og i praksis er det umuligt at skelne mellem de to former ved uodgravede høje).

Foruden de lydlige argumenter, der taler for den ovenfor omtalte udlægning af Skår(s)høj, understøttes denne også af, at der i lighed med andre Skårhøje forekommer en kløft i højens midte (se afbildningen i Trap: Thisted amt 5. udg. side 251).

At der oprindeligt ikke har været nogen sammenhæng mellem dette navn og Skarre-navnene i samme sogn ses af præsteindberetningen 1638, der for dette sogns vedkommende har en præcis dialektgengivelse. Indberetteren skriver nemlig *Skarregeaar*, men – som ovenfor nævnt – *Skaarshøy*.

Formelt er der mulighed for, at forleddet i det sidste navn kan være et mandsnavn i ejefald, og tolkningen har den fordel, at den på en »naturlig« måde forklarer forekomsten af s, jvf. ovenfor. I så fald er det nærliggende at antage, at navnet er Skor(re) = Skarre, som i Danmarks gamle Personnavne netop afledes af skår = indsnit, fuge og således er samme ord som skår i den første tolkning. Men vil man fastholde den sidste tolkning og samtidig forkaste den nedenfor givne tolkning af Skarre, skylder man at redegøre for, hvorfor udtalen af det i så fald samme navn er forskellig i Skarregård og Skår(s)høj i 1638-kilden.

Rimeligst forekommer det at opfatte Skårhøj som den oprindelige navneform, som senere på grund af de mange Skarre-navne i sognet ved attraktion er blevet »opsuget« i disse på et senere tidspunkt, et almindeligt forekommende fænomen inden for stednavne, jvf. for eksempel at to så kendte ing-navne i Thisted amt som Sjørring og Dissing begge er uoprindelige, idet sidsteledet er -ende.

Før vi kan udtale os om årsagen til overgangen fra Skårhøj til Skarrehøj, må vi analysere de egentlige Skarre-navne. Hovednavnet er her Skarregård, idet de andre navne formodentlig er afledt heraf. De ældste skriveformer er *1406 Skarwe og *1487 Skaregard.

Den ældste forms rigtighed forudsat, må forleddet tolkes som fuglenavnet skarv = ålekrage (med senere lydudvikling (progressiv assimilation) af rv til rr). Vil man forkaste denne form, hvad der næppe kan være grund til, kan man fastholde, at forleddet udgøres af personnavnet Skarre, jvf. ovenfor.

Det store spørgsmål er, om landsbynavnet Skarum, hvis ældste former er *1415 Skarm og *1422 Skarem, bør tolkes i sammenhæng hermed, hvad der næppe er nødvendigt. Den geografiske afstand er så stor, at der ikke behøver at foreligge påvirkning, og forleddenes lydige lighed kan være tilfældig. Alligevel skal *muligheden* for en forbindelse drøftes her.

Professor Hald skriver i disputatsen *De danske Stednavne* på -um side 92, uden for øvrigt at give argumenter, at Skarum næppe er et oprindeligt um-navn, men et glde. *Skarmæ af uvis oprindelse. Hvorfor ville det være umuligt at opfatte Skarum som et regulært um-navn, hvis førsteled i lighed med Skarre-navnene kunne være fuglenavnet skarv med senere bortfald af v, eller eventuelt være det neutrale navneord skar = skår (om en

mulig lydlig indvending se ovenfor under Skårhøj) eller måske femininumsortet *skar = rand, kant, se Nudansk Ordbog under Skarrild?

Denne undersøgelse har indtil nu villet sandsynliggøre, at der oprindeligt har eksisteret et højnavn Skårhøj og uafhængigt heraf en navnegruppe, hvis førsteled er fugle-navnet skarv, grupperet omkring Skarregård. Skarums sammenhæng hermed er diskutabel. Senere er disse navne sammensmeltet til én gruppe, men udviklingen standser ikke hermed.

Allerede hos Schade findes der nemlig følgende navnetolkning: »I Skarehøj skal, efter Sagnet, en Kong Skare være begravet, og efter ham har Skaregaard, maaske og Skarum By, sit Navn« (side 92). (Mærk at allerede Schade knytter Skarum til Skarre-navnene). Vi tror, som allerede tidligere nævnt, ikke, at dette kan være navnegivningsårsagen. Sagnet er snarere af senætiologisk (navneforklarende) karakter. Som et andet eksempel på denne vidt udbredte tendens henvises til undersøgelsen To højnavne på Mors, Salgjerhøj og Harrehøj, i denne årbog 1964, side 440–41. Om muligheden af at fastholde tolkningen som personnavn se ovenfor.

Rigtigheden af den her opstillede hypotese forudsat – svaghederne i den er påpeget, ligeledes mulighederne for afvigende tolkninger – synes vi at kunne skimte omridsene af følgende udvikling.

Et stednavn med forleddet Skår- og flere deraf uafhængige navne med forleddet Skarv- er på grund af lydlig lighed sammensmeltet. Sluttelig er de blevet opfattet som personnavn, idet de er blevet sammenkædet med en på egnen eksisterende sagntradition om en konge ved navn Skarre.

Niels Arenfeldt og Karen Dyre

Ved H. STØVRING-NIELSEN

NIELS ARENFELDT til Ullerupgård i Sennels var født 1593 på Rugård mellem Grenå og Æbeltoft som søn af Hans Arenfeldt til Palsgård og Anne Marsvin. Han skrev sig til Knivholt i Vendsyssel allerede 1612, da han den 2. juli fik livsbrev på tiender af Flade og Åsted sogne¹). Omkring 1622 blev han i Viborg gift med Karen Dyre, der var født 1595, datter af Hans Dyre til Boller i Vendsyssel og Birgitte Skram, efter hvis død Hans Dyre giftede sig med Anne Pedersdatter Måne-skjold, som var fra Norge, og som havde været gift 2 gange før.

Niels Arenfeldt og Karen Dyre var således begge af god gammel dansk adel og nød som sådan anseelse. De var mellem de gæster, der af kongen d. 26. maj 1634 blev indbudt til prins Christian V.s bryllup og den 9. juni 1636 til Eleonora Christines bryllup¹). Deres ydre vilkår måtte synes gode. Karen var eneste barn af Hans Dyre, der 1616–26 var lensmand på Lund på Mors, og som efterhånden ejede 6 hovedgårde, af hvilke han 1629 forærede Viskumgård til sin første dattersøn, den 6-årige Ove Arenfeldt. Han takseredes 1625 sammen med sin broderdatter, jomfru Annæ Dyre, til 1047 td. hartkorn. Som så mange andre af hans stand led han også tab under krigen 1625–29 og måtte reducere sit gods. Ved den næste taksation i 1638 ansattes han til 291 td. hartkorn²).

Efter den nævnte krig var Niels Arenfeldts økono-

miske forhold rent elendige. Den 2. januar 1632 udgik der fra kongens kancelli åbent brev, lydende: »Niels Arenfeldt til Knivholt er gerådet i gæld og kaution og har fået tilladelse til, at hans kreditorer må få udlæg i hans gård og gods, da han ikke har andet at betale med«. Kreditorerne blev ved brev af 6. april samme år anmodet om at møde i Viborg den 20. april for at få gods udlagt¹). Niels Arenfeldts stilling bedredes dog, da Hans Dyre samme år forud for sit andet giftermål holdt skifte med sin datter og svigersøn. Efter afhændelse af endnu et par hovedgårde, et par mageskifter og en retssag blev forholdene endelig ordnet således, at Hans Dyre og Anne Pedersdatter flyttede til Knivholt, mens Niels Arenfeldt og Karen Dyre fik Ullerupgård.

Den økonomiske krise var næppe overstået, før der viste sig tegn på, at det var ved at trække op til en ny og værre krise hos det unge par på Ullerupgård, hvilket kommer til udtryk i et kancellibrev af 4. december 1635 til lensmændene Jørgen Urne på Vestervig og Albert Skeel på Riberhus, hvori det hedder: »Da det berettes, at Niels Arenfeldt til Ullerup i adskillige måder forholder sig utilbørligt mod sin hustru Karen Dyre og med sådant forargerligt levned groveligen fortørner Gud den allerhøjeste, skal de fordre Niels Arenfeldt for sig på kongens vegne og påminde og advare ham om at afholde sig fra sådan usædvanlig husholdning og forargerligt levned og tage sig i vare for videre Guds fortørnelse og sin egen ulejlighed«. ¹)

Dersom denne advarsel har virket, har virkningen kun været kortvarig, for den 12. december 1640 fik Jørgen Urne igen brev: »Fru Karen Dyre, Niels Arenfeldts, har berettet, at hendes husbond Niels Arenfeldt i adskillige

måder har forholdt sig utilbørligt mod hende og i synderlighed, at han har villet ombringe hende med gift«. Jørgen Urne skal straks lade Niels Arenfeldt anholde og sende ham til Koldinghus Slot¹).

Lensmanden handlede hurtigt. Den 17. december tidligt om morgenen blev Niels Arenfeldt hentet på Ullerupgård og bragt til Vestervig, hvorfra han allerede samme dag førtes videre mod Kolding. Herom berettes i Vestervig Klosters lensregnskaber 1640–41: »Niels Arenfeldt og tvende hans medhavende folk fra Vestervig Kloster på vejen til Kolding, item 7 andre personer, som ham fremdeles skulle medfølge og efter kgl. majestæts befaling der på slottet levere, anvendt på rejsen frem og tilbage 25 $\frac{1}{2}$ rdl. 1 ort 4 skill.«. I skriverens bilag kan vi følge med på rejsen:

17. dec. givet til færgeløn over			
Oddesund		1 mark	
18. dec. udi Strandbygård (Humlum			
sogn) til fortæring aften og			
morgen	3 $\frac{1}{2}$ rd.		
Samme dag fortæret i Hol-			
stebro	1 rd.		
19. dec. fortæret i Ørre præstegård..	2 rd.	1 mark	
20. dec. fortæret udi Lille Nørlund..	3 $\frac{1}{2}$ rd.		
21. dec. fortæret i Jelling	3 rd.		
Udi Kolding	3 $\frac{1}{2}$ rd.		
På hjemrejsen:			
23. dec. i Jelling	1 $\frac{1}{2}$ rd.	1 ort	
24. dec. i Gellerup		5 mark	4 skill.
25. dec. i Lille Nørlund	1 $\frac{1}{2}$ rd.		
26. dec. i Ørre præstegård	1 $\frac{1}{2}$ rd.	1 ort	8 skill.
27. dec. i Holstebro	1 rd.		
28. dec. i Lemvig	2 rd.		
Beløber ialt	25 $\frac{1}{2}$ rd.	1 ort	4 skill.

Vestervig Kloster, d. 2. januar 1641.

Rasmus Jensen (skriver)³).

På hjemrejsen valgte man altså vejen over Agger-tangen, måske for at spare færgepengene.

Sagen blev nu hastigt forfulgt. Fra Koldinghus, hvor kongen den vinter opholdt sig, udgik der allerede den 24. december 1640 brev til Hans Dyre om, at han skulle komme til Kolding med de vidner, der havde kendskab til sagen. Ligeledes brev af den 6. januar 1641 om, at Niels Arenfeldt foreløbig var sat på fri fod mod kaution af hans to svogre, Manderup Abildgård til Skodborg og Jørgen Juel til Agerbølle. Hans Dyre skulle sørge for, at de vidner, hans datter ville føre, blev stævnet til deres værneting¹). Dette skete også, idet to personer vidnede mod Niels Arenfeldt på Vennebjerg herredsting henholdsvis den 8. februar og den 19. juli 1641 (se herredagsdommen). Deres vidnesbyrd blev kendt magtesløse ved to domme, afsagt på Viborg landsting den 26. maj og den 15. september 1641, fordi de dertil indstævnedes vidner ikke mødte (se herredagsdommen).

Karen Dyre havde indberettet til kongen, at Niels Arenfeldt skulle have henvendt sig til en kvinde fra Vendsyssel og leveret hende noget gift, som hun skulle forgive fru Karen med. Kvinden skulle derefter have betroet sig til fru Karen og til præsterne i Sennels og Nors og fortalt dem sandheden. Da Karen Dyre agtede at indstævne de to præster for provsten til forhør, lod kongen brev af 24. januar 1641 udgå til lensmand Gunde Lange på Aalborghus og biskop Christen Hansen i Aalborg og pålagde dem at overvære forhøret, holde præsterne til at åbenbare sandheden og optage en skriftlig beretning om deres bekendelse¹).

Nu var sagen moden til den sidste instans, herredagen, som ved meddelelse i kgl. åbent brev af 1. maj 1641

skulle holdes i København fra den 27. september, til hvilken dato rigsrådet fik befaling til at samles hos kongen. I meddelelsen anføres, at »ingen sager skal indstævnes til herredagen, uden at de tilforn har været for herredsting og landsting, og der er gået tilbørlig dom i sagen, eller det er sager, som bør ordnes endelig for kongen og rigets råd«¹).

Herredagsdommen

Karen Dyres sag mod Niels Arenfeldt blev afsluttet ved herredagsdom den 21. oktober 1641. Til stede var kongen og følgende medlemmer af rigsrådet: kansler Kristen Thomsen Sehested, Tage Thott, Christoffer Ulfeldt, Jørgen Vind, Jørgen Seefeld, Hannibal Sehested og Hans Lindenov, endvidere de indstævnedes: Niels Arenfeldt og Karen Dyre, hendes fader Hans Dyre og stedmoder Anne Pedersdatter samt de to præster Oluf Adersen Bigum i Sennels og Kjeld Christensen i Nors.

Under sagens behandling, der stod på i tre uger, oplæstes først Karen Dyres anklage mod hendes ægtemand, indeholdende: at hans sind og hjerte i utilbørlig kærlighed har vendt fra hende, utilbørligt slået hende, hemmeligt tragtet hende efter livet og forsøgt at omkomme hende, hvilket hun ved to personer, som han dertil har villet bruge, kan bevise, ligeledes ved de to præster, hr Kield i Nors og hr Oluf i Sennels, som dog nu, omend ikke aldeles så dog delvis, skal have fragået den samtale, de havde med hende og Maren Ibsdatter, da sagen om gift sidste gang kom op.

Så fremlagde Hans Dyre en udskrift, hvorefter Maren Ibsdatter, Mourits Adlofs kone i Bækma, Åsted sogn, den 8. februar 1641 på Vennebjerg herreds ting havde

vidnet, at Niels Arenfeldt torsdag efter Sct. Kiolds dag (8. juli) 1640 var kommet til hende og havde talt med hende om at forgive fru Karen, hvorefter han havde leveret hende en buddike (kapsel eller lille krukke) med noget hvidt pulver, af hvilket hun skulle tage 3 kniv-odde og komme i fru Karens melgrød, så hun kunne dø i løbet af et par dage. Så kunne hendes fader selv gøre hendes begravelse. Resten af pulveret skulle hun give Hans Dyre. Maren Ibsdatter havde på herredstinget fremvist en buddike med noget hvidt pulver og svoret på, at hun havde fået den af Niels Arenfeldt. Maren forklarede endvidere, at hun straks havde åbenbaret anslaget for fru Karen, der i hendes nærværelse havde tilkaldt de to præster for at rådføre sig med dem.

Dernæst fremlagdes et andet vidne af 19. juli 1641 ved samme herreds ting, hvorefter en person ved navn Morten Knudsen vidnede, at fru Karen Dyre den tredje dag efter kyndelmisse 1639, da hun lå i barselseng (efter sit ellefte barns fødsel), befalede ham at gå ind i Niels Arenfeldts kammer efter noget øl. Niels Arenfeldt havde da medgivet ham en flaske, hvis indhold han skulle »skølpe« og derefter komme det i fru Karens øllebrød, så hun kunne dø deraf. Gjorde han det, så ville Niels Arenfeldt gøre ham til en agtendes dreng, så han skulle takke derfor alle hans livs dage. Med stor frygt og rædsel var Morten da gået ind i fruerstuen, hvor han havde vist fru Karen flasken og fortalt hende, hvad Niels Arenfeldt havde befalet ham. Fru Karen skal da have skrevet derom til sin stedmoder, Anne Pedersdatter, hvorefter de begge havde befalet Morten skyndsomst at ~~forlade~~ gården og indhente Knud Christensen, foged på Knivholt, der nylig havde forladt Ullerupgård, og følges med ham, for at Niels Arenfeldt ikke skulle lade ham

indhente og tage flasken »med det tøj udi« fra ham. Han nåede også Knud Christensen og fulgtes med ham. Da de var kommet ud på Østerild Hede, var Niels Pedersen, som da var skolemester på Ullerupgård, kommet rendende på en hest efter dem og havde bedt ham om at skjule sig. Senere på aftenen skulle to karle have søgt efter ham helt til Kærup. Dagen efter havde Knud Christensen fået ham ind til Jens Poulsen i Vust, hvor han blev, til fru Anne Pedersdatter kom og tog ham med sig til Knivholt.

Så fremstod fru Anne Pedersdatter og bekendte ved højeste ed og salighed, at da fornævnte Morten Knudsen kom ud af Niels Arenfeldts kammer, da så hun, at han gik til fru Karen Dyres seng og viste hende det glas med den forgift udi.

Endelig fremlagdes kopi af en skrivelse, hvori fru Karen havde skrevet under på, at nogle breve, som hendes mand og hendes fader havde forseglet, ikke skulle komme hendes mand til skade. Hun påstod, at hendes mand havde aftvunget hende denne underskrift. Brevene var dog bragt med til København, og efter fru Karens andragende befalede kongen under selve herredagen, den 4. oktober, de to sekretærer, Otto Krag og Lave Beck, at bryde forseglingen og i begge parters nærværelse udtage, hvad fru Karen ville bruge til at forsvare sin sag med¹).

Anklagen sluttede med, at Karen Dyre stod frem og ved højeste ed med oprakt finger skyldte Niels Arenfeldt for, at han havde villet omkomme hende med gift, hvorfor hun nu begærede dom.

Niels Arenfeldt indledte sit forsvar med at sige, at han aldrig havde kunnet tænke sig det, som Maren Ibsdatter og Morten Knudsen havde vidnet mod ham.

Dernæst fremlagde han det vidnesbyrd, som de to præster havde aflagt for provsten i overværelse af Gunde Lange og Mester Christen Hansen, først hr Kjeld Christensens vidne: »Eftersom jeg i dag, som er den 4. januar 1641 er citeret for min herredsprovst efter min kære hr bispens befaling, da er denne min ringe kundskab, så vidt mig vitterligt er, eftersom jeg nu forgangen en eftermiddag var i Ullerupgårds have og ventede på, at Niels Arenfeldt skulle komme hjem fra Thisted, da hørte jeg, at en kvinde af Vendsyssel ved navn Maren Ibsdatter stod i haven og talte med fru Karen Dyre, og endog jeg ikke gav megen agt på samme tale, ikke heller kan ihukomme kvindens formalia, så kan jeg dog så vidt erindre mig, at fornævnte Maren Ibsdatter talte om en bodicke med noget hvidt pulver, hvilken velb. Niels Arenfeldt og fornævnte Maren Ibsdatter skulle have haft imellem sig udi kammeret. Men hvad det var, enten skadeligt eller tjenligt, ved jeg ikke. Ikke heller har jeg set eller haft det udi mine hænder eller fornummet det i nogen måder. At så er i sandhed, så vidt jeg hørte og kan ihukomme, vidner jeg med egen hånd underskrevet.

Hillerslev Præstegård A^o & die ut supra.

Kield Christensen. e.h.«.

Karen Dyre spurgte derefter hr Kield, om hun ikke havde sendt bud efter ham og bedt ham om at komme til hende i anledning af sagen med Niels Arenfeldt, hvortil han svarede, at det vidste han ikke. Så spurgte fru Karen, om hun ikke selv ude i marken ved nogle ærter havde fortalt ham om den gift, som også Maren Ibsdatter havde omtalt for ham. Dertil svarede han og svor, så sandt han ville arve Guds rige, at han ikke huskede noget derom. Maren Ibsdatter havde talt til fru

Karen og ikke til ham, og han havde ikke talt med Maren Ibsdatter om gift og havde heller ikke set noget sådant.

Så fremstod deres egen sognepræst, hr Oluf Atzersøn i Sennels, og svor ligeledes ved hans højeste ed med oprakt finger, at så sandt Gud skulle hjælpe ham, havde hverken fru Karen Dyre eller Maren Ibsdatter rådført sig med ham om den omtalte gift. Han havde hverken set gift eller buddike.

Niels Arenfeldt fremlagde så to landstingsdomme af 26. maj og 15. september 1641, hvorved de tingsvidner, der var optaget på Vennebjerg herreds ting, var underkendte og dømt magtesløse, fordi de indstævnedede vidner ikke var mødt.

Han fremlagde fremdeles et tingsvidne af Aalborg byting den 10. september 1641, lydende: »Peder Tordsen i Sennels og Jens Christensen i Hillerslev vidnede, at den gang Maren Ibsdatter lod sit skudsmål bære til landsting, at hun for sygdom ikke kunne møde der, da mødte hun dem ret vesten for Knivholt en stund, før solen gik ned, og da gik hun smukt frisk alene, og det kunne ikke ses, at hun skadede noget eller var ilde tilpas, men hun var vel stafferet udi klædedragt».

Til sidst fremlagde Niels Arenfeldt sit skriftlige forsvaret, der lød: »Eftersom min hustru efter hendes tilskynderes råd mig fattige mand først for hans kgl. majestæt udi supplication (bønsskrift) har angivet og siden for hans kgl. majestæt og hans høje, vise råd har ladet citere (anklage) anlangende noget forgift, så kan enhver ærlig mand erfare min undskyldning deri, eftersom det udtrykkelig bevises af min modparts egne forhvervede vidner, som de sig selv har påberåbt, nemlig to præstemænd i Tye, som med deres ed har benægtet dette, ligeledes er alle de vidner, som de ellers har tilvejebragt, af

landsdommere underkendt ved endelig dom. Dernæst kan enhver vel betænke, at hvo som sådant et schelmstykke ville begå, han fortroede det ikke til en schuallers qvinde eller en spindedreng som medvidere. Jeg har mange gange betjent min hustru såvel som Hans Dyre selv med medicamenter endnu i dette år kort tid før angivelsen, og jeg kunne da selv uformærket have slikt beganget, om det havde været min vilje«.

Efter flere ord mellem parterne faldt dommen, der lød:

»Niels Arenfeldt bør for sådanne høje beskyldninger og sigtelser udi Viborg førstkommende snapsting, den 26. januar 1642, for hr Jørgen Urne og hr Just Høeg som lovførere sig med 12 riddermænds mænd lovværge, eller om det ikke sker at lide som vedbør. Datum ut supra«.4).

Man anvendte således den gamle tylvted, som stammede fra landskabslovene på Valdemar Sejrs tid, og som byggede på den upålidelige og udemokratiske tanke, at kun en adelsmands ord står til troende. – Dersom Niels Arenfeldt kunne fremskaffe 11 adelsmænd, der ved deres ed som en slags kautionister ville sige god for ham, så ville han være frikendt og rensat for alle beskyldninger. Men hvad kunne disse mænd vide om hans skyld eller uskyld, når påstand stod mod påstand, og intet var bevist? – Med Christian den Femtes »Danske Lov« blev tylvteden da også afskaffet.

Det har nok knebet for Niels Arenfeldt at få »tylvten« samlet. Hvem brød sig om at blive indblandet i denne tvivlsomme og udelikate sag. Det fremgår da også af navnene på den flok, han mødte med i Viborg den 26. januar, at han havde været nødt til at skrabe bunden. Den sidste i flokken var hans egen søn, den 18-årige Ove Arenfeldt. Men værre var det, at der var nogle iblandt dem, hvis adel var højst tvivlsom.

Kong Christian den Fjerde var som bekendt en mand, der til de mindste enkeltheder fulgte med i, hvad der foregik i hans riger og lande. Da han studerede navnene på Niels Arenfeldts mededsmænd, må hans ansigt have antaget et bistert udtryk. Her er listen over dem:

Peder Bilde til Bubel (på Fyn), Niels Skade til Aggerkrog, Niels Munk til Vrå, Svend Fredberg til Kærsgård (Strandby sogn, Gislum herred), Anders Trutmand, Bendix Norby til Urup, Bendix Breide til Donslund, Hans Harbo og Niels Harbo til Nielsbygård, Gotfred Regensten til Langenov og Ove Arenfeldt til Ullerupgård.

I stævningebogen for 1642 (fol. 86) siges, at en part af Niels Arenfeldts lovmænd er udenlandske fremmede fordrevne, som ingen bopæl har.

Den 26. maj 1642 udgik følgende åbent brev: »Kongen har været forårsaget at stævne for Danmarks riges råd til den 10. november 1642 til København Niels Arenfeldt og hans lovmænd for en ed, som han sammen med dem har aflagt den 26. januar 1642 på Viborg snapsting, hvilken ed kongen mener ikke at være gjort således, at den bør stå ved magt«¹).

Samme dato udgik en lang række breve til lensmænd i de len, i hvilke lovmændene havde bopæl. Lensmændene skulle undersøge de pågældendes adelskab og forlange, at de skulle fremvise deres 16 aner. To af dem, Anders Trutmand og Gotfred von Regensten, kunne man ikke finde.

Den 10. november faldt hammeren, og den faldt hårdt. Kongens og rigsrådets dom lød på landsforvisning i 20 år inden 6 uger fra dato. Dommen gjaldt samtlige 12 mænd. Kongen var vred og betegnede dem »en hoben Hundsfotter, Skrattinger og Skjelmer«.

Det var altså ikke Niels Arenfeldts skyld i den sag, han var anklaget for, der blev skyld i disse 12 mænds ulykke. Det var den omstændighed, at nogle af dem ikke kunne bevise, at de var af god gammel adel. Og ulykken ramte lige så hårdt den part af dem, der havde deres adelskab i orden.

Allerede den 16. november 1642 (inden en uge efter dommens afsigelse) udgik der brev til Iver Kaas til Ulstrup og lensmand Christoffer Hvas på Ørum Slot: »Fru Karen Dyre har andraget om en befaling til dem om at indsætte hende i Ullerupgård med det tilliggende, der endnu er i behold. De skal med det allerførste indsætte hende i gården«¹). Samme dato gik der brev til lensmand Jørgen Orning på Åstrup: »Fru Karen Dyre har berettet, at Niels Arenfeldt hidtil har haft kronens part af korn-tienden af Åsted sogn i fæste, som han nu ikke længere kan beholde, fordi han begiver sig ud af landet, og har begæret at få denne tiende i fæste efter ham. Han skal fæste denne tiende til fru Karen Dyre for rimelig fæste og sædvanlig afgift«¹).

Kunne kongen være en streng dommer, når det gjaldt opretholdelse af lov og orden, så kunne han også være den milde landefader, der vågede over sine undersåtters velfærd. Ved breve af 19. april og 28. juli gav han befalinger om de landsforvistes børns værgemål og opdragelse¹).

Samtlige landsforviste blev 1648 benådet og fik lov til atter at bosætte sig her i landet. Bendix Norby fik ifølge breve af 18. september 1643 allerede da lov til at komme tilbage og bygge og bo, hvor ham lyster og nyde al den frihed, han havde tilforn, fordi han havde ansøgt kongen derom og lovet at give 2000 rigsdaler til et børnehus i Viborg.

Niels Skade bar sig mindre klogt ad, da han samme efterår ansøgte kongen om benådning. Kongen kunne se, at brevet var afsendt her i landet. Da det viste sig, at Niels Skade ikke havde efterkommet befalingen om at forlade landet, gav kongen ved breve af 23. november og 20. december 1643 til Anders Bille og Iver Vind befaling til at føre ham til København og lade ham ind-sætte i det blå tårn. Da han var kommet der, tryglede han endnu om kongens nåde. Han fik da en måneds frist og rejste så omsider, og det gjorde han vist klogt i¹).

Den unge Ove Arenfeldt gik i spansk krigstjeneste og tjente sig frem til ritmester.

Eftertidens dom over Niels Arenfeldt har været hård. Uden at gå ind i sagens enkeltheder og uden at have fældende beviser har den kendt ham skyldig i forsøg på giftmord og i mened. Ingen af de to rigsrådsdomme dømte ham så hårdt. Ved den første fik han lejlighed til at rense sig for anklagen, der var rettet mod ham. Ved den anden blev han dømt landflygtig, fordi hans med-edsmænd ikke var gode nok. *Han blev således ikke kendt skyldig i mordforsøg.*

Niels Arenfeldt var muligvis en mand med slemme karakterfejl og en slap moral. Hans rygte var ikke godt, og han havde fået kgl. advarsel angående hans ægteskabelige forhold. Han kom i et spændt forhold til sin svigerfader og dennes hustru, et forhold, der udviklede sig til had. Hertil kan de anstrengte økonomiske omstændigheder have været medvirkende. Af en liste over penge, der var lånt af kongen, udfærdiget den 24. juni 1623, fremgår det, at Niels Arenfeldt sammen med tre andre var kautionist for 4000 dalere, som Hans Dyre havde lånt af kongen¹).

Var Niels Arenfeldt genstand for et komplot? Når man

gennemgår sagens akter, undres man over den snar-rådighed, hvormed de to kvinder, Karen Dyre og Anne Pedersdatter, iværksætter forfølgelsen. Det kan næsten virke som noget i forvejen tilrettelagt. Man hæfter sig måske især ved den aktivitet, fru Anne Pedersdatter ud-folder. I hendes optræden kan man godt skimte billedet af den stærke »svigermoder«, der griber tøjlen og ordner paragrafferne.

Man undres over, hvordan det kan passe sammen, når Morten Knudsen siger, at Karen Dyre skrev til sin sted-moder om sagen, efter at han var kommet ind til fru Karens seng med flasken, mens stedmoderen for rigs-rådet bedyrer, at hun så Morten gå til fru Karen med flasken, som hun tydeligt så. Man undres vel allermest over den utrolig naive optræden, de tillægger Niels Arenfeldt, da han skulle have forsøgt at få Maren Ibsdatter og Morten Knudsen til medhjælpere. Og endelig undres man over det hastværk, hvormed Karen Dyre tog gård, gods og tiende i besiddelse så at sige samme dag, som dommen om landsforvisning var afsagt.

De to præster, hr Kjeld og hr Oluf, har krav på, at deres rygte bliver rehabiliteret. De blev indblandet i sagen, fordi Karen Dyre ville skaffe sig vidner. Når det i Wibergs præstehistorie hedder om hr Oluf, at »han synes at have vidnet falskt« i sagen, så er det for stærkt sagt. Eftersom sagen udviklede sig, forstod præsterne, at de kunne komme i fortræd, dersom de tog parti mod en af parterne, og de stræbte derfor efter at holde sig udenfor.

Niels Arenfeldt kom tilbage i året 1648. Han døde 1669, og Karen Dyre døde 1679. De hviler nu side om side i Åsted Kirke. Lad os dømme mildt og håbe, at en forsoning har givet dem fred i deres grav.

- 1) Kancelliets Brevbøger, anførte dato og årstal.
 - 2) Danske Magasin, 5. række, 1. bind, side 174 og 186.
 - 3) Vestervig Klosters lensregnskaber 1640–41, bilag nr. 3.
 - 4) Udskrift af herredagsdom af 21. oktober 1641.
(Rigsarkivets vejledende arkivregistraturer VIII, side 3).
Vedrørende de her omhandlede personer henvises til Danmarks
Adels Årbog.
-

FRA AGGER SOGN

Af VIGGO JOSEPHSEN

AGGER SOGN, der på en måde altid har ligget mellem hav og land, isoleret fra det federe bondeland og ofte prisgivet Vesterhavets brutale vælde, venter på sin historieskriver, som uden tvivl vil kunne finde meget interessant stof om særprægede personer, som gennem århundrederne har fristet livet i dette fattige, sandede og stormhærgede hjørne af Danmark.

Hvis man har en lille smule fornemmelse af en slags samhørighed med de mennesker og det sted, man er udgået fra, så kan man spørge sine forældre og sine bedsteforældre ud om alt, hvad de ved og kan huske, men de mundtlige overleveringer har en tidsgrænse. Vil man have mere at vide og komme længere bagud i tiden, må man søge til kirkebøgerne, der heldigvis i stort tal er bevaret så langt tilbage som fra midten af 1600-tallet. Ganske vist ikke i kirkerne men i landsarkiverne, og for en jyde, der er havnet i hovedstaden er det praktisk, at de allerfleste af dem er filmet, så de også er tilgængelige igennem filmrullerne i Rigsarkivet.

Ikke alle kirkebøger er lige rare at give sig i kast med. Mange af de ældre er så forvitrede, at de er mere end vanskelige at tyde, og heller ikke havde alle den ældre tids præster, som førte bøgerne, lige god orden på sagerne – heller ikke lige god håndskrift – og med ordenssansen har det tit svigtet. Fødsler, dødsfald og vielser kan findes

blandet sammen på de gulfede blade med en gnidret skrift, som ikke giver en nutidslæser ret meget håb, og mange – væsentlige – ting har præsterne af og til glemt at føre til protokols. Man tænker sig, at somme af dem har samlet sammen på notaterne i hukommelsen for en måned ad gangen, og på den måde er mange ting smuttet og mange datoer og navne har blandet sig sammen.

Kirkebøgerne er altså ikke altid til at lide på, men det er noget nær den eneste forbindelse, vi har bagud i tiden, og giver man sig tid, kan man komme langt med dem.

Jeg har af særlige grunde kastet mig over Agger sogns kirkebøger og har haft stor fornøjelse af dem, men også en del skuffelser. De er bevaret fra en utydelig begyndelse i 1647 – den første mangler store hjørnepartier, som er slidt af, når præsten har bladret i bogen, men den største kalamitet var dog, at en udslidt og gammel præst i sine seneste leveår helt opgav at føre kirkebogen. Fra 1687 bliver notaterne mere og mere sparsomme og ufuldstændige. Tre år senere holder de helt op, og først da den gamle præst, Christen Schytte hed han, er død 1697 og en ny, Peder Chr. Bendix, er kommet til, kommer der påny orden i kirkebogen. Dette hul på små 10 år er naturligvis en pestilens for den, der søger oplysninger i bogen nu, men det har den gamle præst vel ikke tænkt på.

Man kan godt blive lidt fortvivlet over et sådant »sort hul« i kirkebøgerne, men det har dog ikke afskrækket mig fra et forsøg på at gøre rede for, hvem der har boet, levet og virket i Agger fra 1647 til 1787 – det år det første officielle mandtal i Danmark er foretaget, og fra hvilket år der foreligger mandtalslister også for Agger sogn (i Rigsarkivet). Jeg har forsøgt at rekonstruere mandtalslister for hvert 10-år fra 1650 til og med 1780 – i alt 14 – som er overgivet til Rigsarkivet.

Blandt de ting, jeg ikke har kunnet dy mig for at sysle med i denne forbindelse, kan nævnes en optælling af fødsler, indgåede ægteskaber og begravelser i Agger. – Måske skulle jeg først minde om, at Agger sogn midt i 1600-tallet bestod af 8–9 byer foruden et par større gårde, nemlig Øster Agger, Vester Agger, Sønder Aalum, Nørre Aalum, Røn, Bollum, Nabe og Toft samt gårdene Aalumgård og Aggergård. Fra tid til anden forsvandt de fleste af disse lokaliteter ud af billedet på grund af havets oversvømmelse eller sandflugt, så beboerne måtte fortrække til blidere egne.

Indtil 1668 nævnes i kirkebøgerne både Aalum, Sønder Aalum og Nørre Aalum, men efter at Joseph Andersens og Karen Nielsdatters søn Niels var blevet døbt dette år, ser man ikke mere lokaliteten Aalum i kirkebogen, men indtil da har det måske bare været en fællesbetegnelse for de to andre Aalum'er.

Aggergård og Aalumgård er de næste, der forsvinder ud af kirkebogen, Aggergård er nævnt sidste gang 11. søndag efter Trinitatis 1705 med Søren Michelsen, der denne dag var fadder ved en barnedåb, og Aalumgårds sidst omtalte beboer er Peder Madsen, der i 1713 er opført som fadder. (Se bilag I).

En frygtelig storm- og vandflod i 1750 bortskyllede »800 skridt« af Aggers kyststrækning, og ved den lejlighed forsvandt byen Bollum i havet, og kun et af husene i Nabe var efter dette beboeligt, Niels Jensen og Maren Stisdatters, men efter at de den 26. september 1751 har fået deres søn Peder døbt, må også de fortrække.

Først i februar 1825 kommer turen til Toft, som en stormnat må overgives til havet, og de fire familier blev flyttet længere ind i landet til nogle småhuse i Lyngs ved Limfjordens roligere bredder. Men denne sidste kata-

strofe falder uden for den her studerede periode af livet i Agger.

Ærbar ungdom

Blandt de optegnede fødsler i det nævnte tidsrum, 140 år af Aggers historie, betegnedes kun 28 af i alt 2360 fødsler som »uægte«, og denne bemærkning anføres tilmed også i tilfælde, hvor en fødsel har fundet sted før nimånedersdagen efter ægteskabets indgåelse. Men selv med denne strenge præstelige bedømmelse af moralen må det siges, at befolkningen i Agger har været påfaldende ærbar.

Bedagede brudfolk

Hvis man sammenholder denne overraskende kendsgerning med en anden ting, som har slået mig med forundring, nemlig den høje giftermålsalder, der har præget Agger, så kan man ikke komme udenom, at aggerboerne har været endog ualmindelig sædelige. Det viser sig nemlig, at igennem disse 140 år var gennemsnitsalderen ved indgåelse af ægteskab første gang – mange blev gift både to, tre og fire gange – både for mændenes og kvindernes vedkommende så høj som 29–30 år. (Se bilag I).

Er det ikke chokerende, at både mænd og kvinder kunne styre sig og holde sig uden for ægteskabet så længe som til 30 års alderen i et barsk og isoleret lille-samfund som Agger, hvor måske nok de fleste ægteskaber i ældre tid var grundlagt på fornufts-basis og af hensyn til arbejde og bolig mere end på romantisk kærlighed?

Tilflytning

En anden påfaldende ting, som vist i særlig grad gælder Agger sogn, var at sognet tydeligt gennem alle

disse år følte sig isoleret fra det omgivende land, nærmest som en ø, og havde det mindst mulige samkvem med folk uden for sognet. Man kan af en opregning af de indgåede ægteskaber – i alt 700 – finde frem til, at kun i 8 tilfælde var bruden *ikke* fra Agger, i 13 tilfælde var brudgommen fra et nabosogn, i 2 tilfælde var hverken brud eller brudgom fra Agger. Selv om de unge aggerfolk var længe om at bestemme sig for ægteskab, fandt de sig åbenbart godt tilfredse med hinanden og fandt ikke på at opsøge eventyret uden for sognet. Aggerboere giftede sig med aggerboere og ikke med andre. Selv de nærmeste nabosogne synes at have været udland for de fattige men egensindige fiskere, havgasserne, i Agger.

De sorte år i Agger

Hvis man studerer dødsfaldene i Agger igennem de nævnte 140 år fra 1647 til 1787, finder man ganske naturligt, at ret mange børn døde, før de fyldte 1 år, som det skete overalt i Danmark i disse år, og tænker man på de barske forhold, naturen altid har budt Agger, kan man måske undre sig over, at ikke flere af de nyfødte døde straks efter fødslen. Men hvad der undrer er, at så påfaldende mange aggerboere opnåede en høj alder. Når man tænker på slid og slæb og fattigdom, på havets og stormens rasen over det sandede kyst sogn, så forekommer det virkelig påfaldende, at så mange som 110 mænd og kvinder opnåede at fylde 80 år – i 1775 døde endog en kone på 98 år (Christen Jensens enke i Øster Agger, Else Pedersdatter) – og at 500 mennesker i Agger først døde mellem 60 og 80 år – blandt godt 2000 dødsfald –, når man tænker på, hvad man i de tider måtte betragte som menneskets gennemsnitsalder.

Hvis man ser på antallet af dødsfald de enkelte år

inden for perioden, kan man lægge mærke til, at der er år med kun 2 – 4 – 6 dødsfald, men at der også optræder skæbnesvangre år – tre enkelt-år i 1650'erne med over 30 dødsfald, 1698 og 1700 ligeledes – 1719 optræder med 39 døde – men året 1707 med 62 dødsfald i det lille sogn må have været et skæbne-år. Når man kun kan gætte, må det blive en dødelig epidemi, som kan have decimeret Aggers befolkning dette år, – i øvrigt fortrinsvis folk over 40 år.

Om dødsfaldene i året 1657 vides det med sikkerhed, at 20 aggerboere blev dræbt i det drabelige slag med den svenske hær ved Nabe, og om enkelte år er det oplyst, at uvejr på havet har krævet fleres liv på én gang, det gælder for årene 1768 og 1777, som hvert krævede 6 druknede fiskere på én dag. Men ellers må man gætte. Hvad der er sket i året 1726, ved jeg ikke, men jeg aner, at en yderst tragisk epidemi har hærget Aggers ungdom, når alene dette år 6 drenge og 10 piger mellem 1 og 9 år døde, mens tallet for det foregående år er én eneste dreng og året efter 5 piger (efterslæt af sygdommen?). En sammenligning mellem de store »døds-år« i Agger og nabo-sognene kan muligvis bringe interessante ting frem om epidemier og andre sygdomme som dødsårsag – hvis ellers nogen skulle få lyst til at kigge efter.

Christen og Maren (Se bilag II og III)

Hvert sogn i landet har vistnok igennem årtier haft favorit-navne, som drenge og piger fik i dåben, og som var mere sjældne i andre sogne. Der kan være navne, som uvilkårligt fører historikeren til et bestemt sogn i landet, mens til gengæld andre navne må betragtes som »fælles-gods« og optræder mere eller mindre hyppigt over det ganske land.

Blandt specielle Agger-navne kunne der være grund til at nævne: Michel, Joseph, Maar, Tøger, Villads og Jøss for drengenes vedkommende og for pigerne: Voldborg, Gertrud, Giøre, Appolonie, Uns og Bennet. De optræder igennem de 140 år fra 3 til 62 gange hver (som det vil ses af en vedføjet fortegnelse). Men mere påfaldende er det dog måske, at der blandt dreng- og pigenavnene er ganske enkelte, som går igen og igen fra slægtled til slægtled – som de måske har gjort det i alle landets andre sogne, fordi man alle steder fulgte den én gang fastlagte navneskik med opkaldelse efter bedsteforældrene. For Agger sogn viser det sig, at for drengenes vedkommende optager alene fire navne mere end 54 procent af samtlige drengenavne, og for Agger-pigerne dækker de tre navne Maren, Karen og Anne alene 58,9 procent – Maren alene lige ved 23,3 procent, altså næsten hver 4. pige i Agger hed Maren. De fire drengenavne er i rækkefølge Christen med 19 procent, Peder med 13,7, Niels med 10,8 og Jens med 10,4 procent.

Igennem de første mange år blev ingen dreng eller pige døbt med mere end ét navn – og efternavnet, faderens fornavn med sen efter – men i 1724 optræder det første dobbeltnavn for pigerne, Maren Catrine, og siden bliver disse navne mere almindelige, selv om Maren og Karen bliver ved med at dominere.

Med hensyn til navngivning kan det i øvrigt være interessant at fordybe sig yderligere i de skikke, man fulgte i Agger, når de små børn skulle opkaldes. I parentes kunne det måske her nævnes, at man her og der i kirkebøgerne støder på beviser for en frygtløs stædighed, når f.eks. et ægtepar indtil fire gange i rækkefølge kalder deres nyfødte søn Jens – de tre første dør som spæde – fordi familietraditionen krævede, at netop dette navn

skulle bruges. Der er endog eksempler på, at en familie har fire – levende – døtre, der alle hedder Maren, eller tre sønner, der hedder Peder. Man kan meget nemt komme i vildrede, hvis man vil forsøge at finde ud af, hvad der siden sker med de fire Maren'er og de tre Peder'e, hvem de bliver gift med og hvornår de dør – det er næsten det eneste, man kan hente ud af kirkebogen. Det er ganske vist reglen ved indførelse af dødsfald, at præsten noterer den afdødes alder, ofte så udførligt at den er nævnt med år, måneder, uger og dage, men min erfaring er, at disse angivelser alt for ofte er både forkerte og misvisende, og tendensen synes at være, at der enten af de pårørende eller måske af præsten selv er regnet lidt vel rigeligt. De fleste afdøde bliver noteret for en højere alder end den rigtige – ofte et par år eller fem mere – hvad forklaringen herpå så monne være.

Men hvordan var så navneskikken i gamle dages Agger?

Det gælder vist overalt i landet i de tider, at de førstefødte i en familie blev opkaldt efter bedsteforældrene, den første søn som regel efter farfaderen, den næste efter morfaderen og de første døtre efter et lignende mønster. Ind imellem kunne komme opkald efter nylig afdøde farbrødre eller mostre, men agtede naboer kunne sikkert også komme på tale for senere fødte børn i familien, selv om det vist bliver uhyre besværligt at udlede bestemte regler herfor..

I Agger sogn blev i de nævnte år mellem 1647 og 1787 de allerfleste af de førstefødte sønner opkaldt efter deres farfar, som det vil fremgå af denne opregning:

1647–90: Den førstefødte søn opkaldt efter
 Farfar: 47 pct.
 Morfar: 18 pct.
 Andre: 30 pct.

Hertil kom 5 pct. tilfælde, hvor farfar og morfar havde samme navn og sønnen altså på en måde blev opkaldt efter dem begge.

1700–40: Farfar: 54 pct.

Morfar: 28 pct.

Begge: 8 pct.

Andre: 10 pct.

1740–87: Farfar: 60 pct.

Morfar: 20 pct.

Begge: 13 pct.

Andre: 7 pct.

Det kunne se ud som om farfar-reglen med årene er blevet mere udtalt – 47, 54 og 60 pct. – mens »Andre« har fået stadig mindre at sige, men man skal nok ikke lægge for meget i tallene, der kun kan være meget ufuldstændige.

Et helt andet opkalde-mønster, som måske har spillet en endnu mere dominerende rolle i Agger sogn på den tid, fortjener en særlig omtale.

I et ludfattigt sogn som det gamle aggerske var det så godt som umuligt at klare sig, hvis man var alene. Det var nødvendigt for manden at have en kone, og koner havde ikke mange muligheder for at klare dagen og vejen uden en mand. Hvis en af ægtefællerne døde, varede det sjældent mange måneder, før den overlevende indgik nyt ægteskab. Af det kirkebogsmateriale, jeg har haft lejlighed til at gennemgå, fremgår det ganske tydeligt, at det i så godt som alle tilfælde var uomgængeligt, at den førstefødte i et nyt ægteskab blev opkaldt efter den afdøde ægtefælle – idet dog naturligvis drenge blev opkaldt efter den forrige ægtemand og piger efter den forrige kone. For de tre perioder, det her drejer sig om, ser tallene sådan ud:

	1647-90	1700-40	1740-87
Døde ægtefælle opkaldt.	55 pct.	83 pct.	82 pct.
Andre	45 pct.	17 pct.	18 pct.

Af disse tal synes at fremgå, at denne opkalderegulering er blevet næsten obligatorisk omkring år 1700, og det kunne være meget spændende at få undersøgt, hvordan forholdet tegnede sig i de følgende år, men det bliver der måske stunder til en anden gang.

BILAG I. *Fødsler* (dåbshandlinger)
registreret i Agger sogn 1647-1787.

	Ø. Agger	V. Agger	S. Aalum	N. Aalum	Røn	Bollum	Nabe	Toft	Aalum Aalumgrd.	Aggergrd.
1647-49	23	10	0	2	3	0	4	6	11	0
1650-59	91	48	9	21	14	19	8	24	11	4
1660-69	68	34	5	25	21	18	8	16	16	-
1670-79	56	29	9	49	12	17	14	39	8*)	-
1680-89	41	30	7	24	17	12	9	9	7*)	-
1690-99**)	19	20	5	7	6	4	5	2	0	-
1700-09	32	40	21	14	21	12	13	13	2*)	-
1710-19	24	39	21	12	32	11	21	13	-	-
1720-29	38	52	36	15	19	9	17	2	-	-
1730-39	39	32	18	1	20	2	10	12	-	-
1740-49	26	44	23	4	27	1	3	4	-	-
1750-59	52	48	34	12	37	-	2	4	-	-
1760-69	49	24	27	11	16	-	-	14	-	-
1770-79	43	32	11	1	23	-	-	12	-	-
1780-87	28	22	16	5	21	-	-	3	-	-

*) Aalumgård

**) 1692-96 mangler

Sidste dåb fra Aalum 1668, Aggergård 1658, Aalumgård 1705, Bollum 1741, Nabe 1751.

Af de registrerede fødsler - i alt 2360 - var 1216 drenge og 1144 piger, 28 betegnedes som »uægte« - enten født uden for ægteskab eller »for tidligt« efter ægteskabs indgåelse.

Ægteskaber

Af i alt 700 ægteskaber indgået i Agger 1647–1787 var i

	8	tilfælde	kvinden	ikke	fra	Agger.
13	-	manden	ikke	fra	Agger.	
2	-	ingen	af	dem	fra	Agger.
16	-	ingen	oplysning	om	fødested.	

Gennemsnitsalderen ved *første* ægteskabs indgåelse var for

		mænd	kvinder
1647–99	30,3 år	29,9 år
1700–39	29,6 -	29,9 -
1740–87	29,7 -	28,2 -

Dødsfald

Af 2089 døde i Agger sogn 1647–87 opgives 500 at være mellem 60 og 79 år, 110 over 80 år (én 98 år). For flere dodes vedkommende er alderen ikke opgivet.

BILAG II.

Drengenavne

i Agger sogn 1647–1787

De i alt 1216 drenge, som i dette tidsrum blev født i Agger, fik ved dåben følgende navne:

	(529)	(501)	(185)	(1216)		
	1647–99	1700–59	1760–87	i alt	pct.	pct.
Christen	110	94	30	234	19,15]	
Peder	80	66	21	167	13,73}	4 navne
Niels	59	56	17	132	10,86}	54,18
Jens	60	49	18	127	10,44]	
Søren	39	40	13	92	7,57	5 navne
Anders	29	29	9	67	5,51	61,75
Michel	23	28	11	62	5,08	
Joseph	22	24	15	61	5,02	
Mads	26	23	10	59	4,85	
Povl	11	17	8	34		
Laus (Lars)	10	8	5	23		
Maar	4	15	1	20		
Tøger	4	8	8	20		
Villads	13	3	2	18		

	(529)	(501)	(185)	(1216)		
	1647-99	1700-59	1760-87	ialt	pct.	pct.
Ove (Aage) ...	8	4	0	12		
Jøss	4	5	2	11		
Jep(pe)	7	1	1	9		
Jacob	3	4	1	8		
Sune (Suen) ...	3	3	2	8		
Terkel	3	3	2	8		
Graves	2	4	1	7		
Sti	3	2	0	5		
Clemen	0	3	1	4		
Knud	1	3	0	4		
Jørgen	2	1	0	3		
Tomas	2	0	0	2		
Iver	1	1	0	2		
Isaach	0	0	2	2		
Ole	0	0	2	2		
Oluf				1		
Mogens				1		
Johan				1		
Johannes				1		
Eske				1		
Ib				1		
Hans				1		
Esper				1		
Simon				1		
Anders Christen				1		
Peder Christen..				1		
Jens Gigolum ..				1		

1654- 72 døbes ingen med navnet Joseph.

1665-1717 - - - - Maar.

1725- 50 - - - - Laus.

Navnet Sti ses første gang 1679.

- Knud - - - 1680.

- Tøger - - - 1683.

BILAG III.

Pigenavne

I Agger sogn 1647–1787

De i alt 1144 piger, som i dette tidsrum blev født i Agger, fik ved dåben følgende navne:

	(479) 1647–99	(497) 1700–59	(168) 1760–87	(1144) i alt	pct.	pct.
Maren	125	112	30	267	23,33	} 3 navne 58,31
Karen	101	98	37	236	20,63	
Anne	72	80	19	171	14,95	
Cidsel	29	30	10	69	6,03	
Johanne	19	34	12	65	5,68	
Kirsten	29	23	6	58	5,07	
Else	28	25	5	58	5,07	
Mette	16	20	3	39	3,41	
Voldborg	4	13	9	26		
Inge(r)	14	9	0	23		
Gertrud	7	12	4	23		
Margrete	11	5	4	20		
Dorte	3	5	2	10		
Giøre	3	4	0	7		
Ingeborg	5	2	0	7		
Bodil	5	1	0	6		
Anne Marie ...	0	1	5	6		
Edel	1	4	0	5		
Appolonie	1	3	1	5		
Anne Catrine ..	0	1	3	4		
Cidsel Marie ..	0	1	3	4		
Else Marie	0	1	3	4		
Uns	0	3	0	3		
Bennet	0	1	2	3		
Berete (Birgitte)	2	1	0	3		
Christina	0	2	0	2		
Katrine	0	0	2	2		
Dorte Marie ..	0	0	2	2		
Sussanna	0	0	2	2		
Johanne Catrine	0	1	1	2		
Helle	1	0	0	1		
Barbara	1	0	0	1		

	(479)	(497)	(168)	(1144)		
	1647-99	1700-59	1760-87	ialt	pct.	pct.
Karen Cidsel ...	1	0	0	1		
Lene	1	0	0	1		
Maren Catrine..	0	1	0	1		
Christine Magdalene		1	0	1		
Anne Christine..	0	1	0	1		
Mette Christine.	0	1	0	1		
Dorte Christine.	0	1	0	1		
Anne Kirsten ..	0	0	1	1		
Kirstine	0	0	1	1		
Anne Margrete..	0	0	1	1		

1650-72 døbttes ingen Mette.

1657-99 - - Gertrud.

1730-54 - - Gertrud.

1663-89 - - Giøre.

1725-87 - - Giøre.

1666-91 - - Voldborg.

1724 fik den første pige dobbelt-navn: Maren Catrine.

C. M. C. KVOLSGAARD

Af HARALD CHRISTIANSEN

»**D**E FIK INGEN MEDALJE, ingen som helst anden Udmærkelse, – men her skal de dog have en hæderlig Omtale...«. Sådan slutter Kvolsgaard en sognebeskrivelse fra sit fødesogn Lild. Ordene er møntet på fiskerne, men de samme ord kan passende danne optakt til en karakteristik af Kvolsgaard selv. Han var af naturen en beskeden mand, men ikke uden ambitioner. Trods en ikke ubetydelig indsats fik han aldrig den medalje, der kunne give ham tillid til egne evner. Herom

vidner et brev til H. F. Feilberg, hvori han anmoder ham om at anbefale en ansøgning om forfatterhonorar. Brevet er dateret 10-3-1900. Kvolsgaard var da knap 46 år gl. og havde hovedparten af sit forfatterskab bag sig:

»Jeg søgte i Fjor om »den pekuniære og moralske støtte«, som en lille Forfatterunderstøttelse ville være for mig, der ellers er nær ved at opgive mine paabegyndte litterære Sysler, ganske vist ikke saa meget af »pekuniære« Hensyn, da jeg som Lærer her har, hvad jeg kan komme ud af det med, men snarere af »moraliske« Grunde, da jeg næsten ikke har Mod til at fortsætte en Virksomhed, der kendes af faa, forstaas af færre og skattes af - - - nej, dog vel ikke af ingen! (. . .), nej, det er mere den Anerkendelse, som en saadan Understøttelse vilde være mig et Tegn paa. Den skulle sige mig, om min Smule Virksomhed med Pennen er noget værd, eller om jeg hellere maa spare Papir og Blæk«.

I dag er der i hvert fald ingen tvivl om, at Kvolsgaards virksomhed med pennen er noget værd. Der er god grund til at glæde sig over, at han ikke sparede papir og blæk. Hans indsats fortjener at huskes - ikke mindst i landet mod nordvest. Derfor skal han her have en hæderlig omtale.

Kvolsgaards liv var ikke rigt på ydre begivenheder. Hans biografiske data er i korthed følgende: Født 27-3-1854 på Bjerget i Lild sogn i Vester Hanherred, søn af husmand, karetmager og fisker Christen Christensen. Navnet Kvolsgaard, som han tog til familienavn 1904, stammer fra en nu nedlagt gård i Lild sogn, hvor hans oldefar boede (jfr. N. Sodborg: »Den forsvundne Gaard Kvolsgaard ved Bjerget«. Hist. Aarb. 1943 s. 382). Ved moderens død 11-11-1856 (faderen døde først 15-2-1896) kom Kvolsgaard 2 år gammel i pleje hos gårdejer Niels

Christoffersen, Bjerget. Man besluttede at holde den læselystne og videbegærlige dreng til bogen og valgte det mest nærliggende, at sende ham på seminarium. 1874 blev han dimitteret fra Ranum Seminarium med karakteren »meget duelig«. Efter at have været hjælpelærer i Lumby ved Odense en kort tid kom han til Vendsyssel, hvor han først blev huslærer på Abigaelsminde, siden hjælpelærer i Ajstrup og 13-1-1877 førstelærer sammesteds. Blev 28-10-1881 gift med Maren Christiansen, Ajstrup. Ægteskabet var barnløst. 18-8-1890 blev han kaldet til dansklærer ved Ranum seminarium, hvor han virkede til sin pludselige død 1-5-1918.

Hovedkilden til en redegørelse for Kvolsgaards udvikling er hans korrespondance med H. F. Feilberg, men desværre er denne korrespondance kun delvis bevaret. Kvolsgaards breve til Feilberg findes i Dansk Folke-mindesamlings Feilberg-samling (1922/14), Feilbergs breve til Kvolsgaard er i privat eje. Dog findes en fotokopi i Dansk Folkemindesamling, hvor også Feilbergs kopibøger opbevares (1922/5-11). Desværre begyndte Feilberg først at tage kopi af sine breve omkring 1885, hvilket er så meget here uheldigt som Kvolsgaard først tilsyneladende på samme tid begyndte at opbevare Feilbergs breve. Det ældste bevarede brev fra Feilberg til Kvolsgaard er dateret 1-6-85, og det første brev fra Kvolsgaard til Feilberg er dateret 11-8-82. Det er dog muligt på grundlag af Kvolsgaards breve delvis at rekonstruere indholdet af de manglende Feilberg-breve, så man alt i alt har et nogenlunde fyldigt materiale til belysning af Kvolsgaards udvikling.

Desuden har et rundspørge blandt Kvolsgaards arvinger bragt en del materiale for dagen, blandt andet manuskripterne til »Landboliv« og »Fiskerliv«, som nu er

overdraget til Institut for dansk Dialektologi, København.

Endelig har forfatteren Hans Kyrre, der sammen med forfatterne Richard Gandrup og K. K. Nicolaisen tilhørte en årgang seminarieelever, der kom til at stå Kvolsgaard særlig nær, stillet et privat brev fra Kvolsgaard til rådighed og har desuden givet værdifulde førstehåndsuplysninger om Kvolsgaard.

Kvolsgaard har uden tvivl under sin opvækst modtaget stærke indtryk af sin fødeegns kultur, og livet igennem nærede han en aldrig svigtende kærlighed til sin hjemstavn, hvis sprog og kultur han studerede med flid og interesse. Frugten af disse studier blev hans to bøger »Fiskerliv i Vesterhanherred, skildret i Egnens Mundart« (1886) og »Spredte Træk af Landbolivet, optegnet i jysk Mundart« (1891). Disse to bøger er værdifulde kulturhistoriske dokumenter, der giver os mulighed for at få et pålideligt indtryk af sproget og kulturen på Hannæs i midten af forrige århundrede. Hvad indholdet angår er hovedvægten efter Feilbergs råd lagt på den saglige side af beskrivelsen på bekostning af et mere novellistisk præg – som sikkert havde passet Kvolsgaard bedre, da han var en udmærket fortæller – med det resultat, at stilen er blevet lidt tung. Kvolsgaard havde da også planer om at skrive nogle mere novellistisk prægede skildringer, men de blev som så mange af hans andre planer aldrig realiseret. Dog har han i »Festskrift til H. F. Feilberg« (1911) givet en meget levende skildring af sin barndom (»Paa Hannæs i 1860'erne. Hvad en Bondedreng havde Lejlighed til at lære«). Her kommer hans umiskendelige fortællertalent rigtig til udfoldelse, og hvis de rette vækstbetingelser for dette talent havde været til stede, kunne Kvolsgaard måske nok have gjort

sig gældende som hjemstavnsdigter. Digteriske ambitioner skortede det i hvert fald ikke på, og også andre havde blik for hans talent. Således mente Oskar Tyregod, at Kvolsgaard »vist var mere Digter end han selv tænkte«. I denne sammenhæng bliver mødet med Feilberg imidlertid afgørende for Kvolsgaards udvikling, idet denne ledte hans interesser i mere filologisk retning, først og fremmest ved at knytte ham som meddeler til sin jyske ordbog. Når det overhovedet lykkedes Feilberg at få udgivet dette for sin tid imponerende værk, skyldes det ikke mindst en trofast stab af medarbejdere. Dette gælder især for Nordjyllands vedkommende, hvor hovedleverandørerne foruden Kvolsgaard var Anton Grøn (jfr. Hist. Årb. 1961 s. 431) og J. M. Jensen, alle tre degne i Vendsyssel. Uden disse mænds indsats var nørrejysk blevet betydelig mere sporadisk repræsenteret i ordbogens spalter. Til gengæld fik Feilberg gennem sin inspiration ofte stor betydning for de medarbejdere, han knyttede til sig. Dette gælder i særlig grad Kvolsgaard, der åbent vedgår sit afhængighedsforhold til Feilberg: »De kan saa pænt undvære min Hjælp, men jeg kan kun komme frem ved Deres Hjælp«.

Men allerede inden forbindelsen med Feilberg var blevet etableret, var Kvolsgaard så småt begyndt at gøre selvstændige dialektologiske studier, idet dialektologien for ham både var et mål og et middel. Det er dog hævet over enhver tvivl, at hans kærlighed til folkemålene i almindelighed og hans modersmål i særdeleshed er oprigtig og ægte, men på den anden side lægger han ikke skjul på, at han gennem studiet af dialekten håber at vinde »Ære og Fordel«.

Hvor langt interessen for fødeegnens dialekt går tilbage, kan ikke afgøres med bestemthed. Omkring 1880

giver den sig i hvert fald konkret udslag, idet han begynder at optegne ord og talemåder, »som enten aldeles ikke eller kun i en anden Betydning eller i en meget afvigende Form fandtes i alm. dansk Skriftsprog«. Det var hans agt at udgive først en sprog- og lydlære, senere en ordsamling, og for at opnå større filologisk indsigt tager han sommeren 1881 og 82 kursus i oldnordisk i København. Her bliver han imidlertid gjort opmærksom på, at Feilberg er i færd med at udarbejde en jysk ordbog og indser da, at hans materiale vil kunne gøre bedre fyldest, hvis han overdrager det til Feilberg, så det kan indgå som led i en større plan. Han opgiver derfor indtil videre tanken om at vinde ære og fordel og tilbyder Feilberg sit materiale, en samling på henved 1000 ord og talemåder. Desuden tilbyder han at være behjælpelig med indsamling af materiale fra Vendsyssel, da han som lærer i Ajstrup har gode muligheder for at samle stof dér. Sagen har imidlertid en praktisk side, som kommer til udtryk i følgende anmodning:

»Imidlertid er det, vil jeg bekjende, vel mest men ikke udelukkende Interesse for Dialekterne, der har drevet mig; Tanken paa Ære og Fordel har ogsaa været en Drivfjeder ved min Stræben. Naar jeg nu ingen af Delene opnaar ved at overgive Frugten af mit Arbejde til Dem, saa er det sandsynligt, at jeg hellere lader Sagen ligge halvfærdig. Jeg har nemlig Ordsamlingen ordnet alfabetisk, men ikke Ordene forklarede. Hvis jeg skal paatage mig dette Arbejde, kan jeg, som De vil indse, ikke godt gjøre det uden en Smule Arbejdsløn« (11-8-82).

For en nutidig betragtning forekommer en sådan anmodning yderst rimelig, og Feilberg accepterer da også uden tøven tilbuddet. Problemet bliver nu at få afgjort, hvor meget Kvolsgaards arbejde er værd, og dette for-

anlediger ham til følgende – yderst karakteristiske – betragtninger:

»I een Henseende forstaar jeg ikke ret Deres Mening; det er om Pengespørgsmaalet. At De kan og vil godtgjøre mig mit Arbejde, er jeg glad ved og siger Tak for, men det er mig en sand Umulighed at opgive, hvor meget jeg maa have for min Ulejlighed, før jeg tager fat paa Arbejdet og selv da vil det have sine store Vanskeligheder; desuden maa Summen selvfølgelig bestemmes, ikke blot efter det Arbejde, jeg maa have, men ogsaa efter den Nytte, som De kan have af mit Arbejde, og den turde være meget mindre end det hafte Slid. At De allerede nu skulde kunne give mig et Forskud – thi saadan kan det ogsaa forstaaes –, kan jeg ikke rigtig sætte mig ind i. De har jo ingen som helst Sikkerhed for, at De virkelig faar Udbytte for Pengene; jeg kunne være upaalidelig, thi De kender jo ikke det mindste til mig, og jeg kunde dø, eller mit Arbejde kunde vise sig at være så godt som værdiløst for Dem, og i alle disse Tilfælde vare Pengene spildte. Skulde dette dog have været Deres Mening, saa siger jeg Tak for den gode Tro, De allerede paa Forhaand har til mig (jeg skal stræbe efter ikke at skuffe den), og for selve Tilbuddet, men saa kan jeg endnu mindre fastsætte nogen Sum; det maa aldeles bero paa Dem, hvor meget De tør og kan give, men det maa saa hellere være for lidt end for meget, skjønt jeg i Aar nok kunde behøve en Del« (16-8-82).

I løbet af en måneds tid når Kvolsgaard til klarhed over værdien af sit arbejde, som han fastsætter til 5 øre pr. seddel, da han derved kan holde samme pris som ved privatundervisning. Dog byder hans beskedenhed at tilføje:

»Det er dog ikke min Mening ved disse Linier at

fremtvinge noget; hvis Gud giver mig Helbred, og ellers alt gaar vel, tænker jeg at fortsætte Arbejdet og sende Dem Frugterne, og saa kan De gjøre med dem, hvad De synes og godtgjøre mig efter Deres Lejlighed« (25-9-82).

Hermed er de økonomiske overvejelser for så vidt tilendebragt, men Kvolsgaard finder dog anledning til med jævne mellemrum at indflette økonomiske betragtninger i sine breve. Det ligger ham simpelthen i blodet. Som han selv bemærker: »Penge ere altid velkomne, især hos os Jyder«.

Med indgåelsen af denne aftale indledes et særdeles frugtbart samarbejde, idet Kvolsgaard de næste 8 år bliver en trofast – omend lidt ustabil – bidragyder til Feilbergs ordbog. Dels skriver han sin ordsamling ud på sedler, som han sender i portioner à 200, efterhånden som han får dem færdig, dels besvarer han de spørgsmål, Feilberg stiller. Om ordbogssamarbejdet i øvrigt oplyser brevene ikke meget, men i denne forbindelse er det imidlertid også ulige vigtigere, at samarbejdet hurtigt udviklede sig til et varmt venskab. Dette venskab bliver af afgørende betydning for Kvolsgaards udvikling, idet Feilberg bliver Kvolsgaards åndelige autoritet og vejleder i stort og småt, hvorefter korrespondancen imellem dem er et levende vidnesbyrd. Kvolsgaard forelægger åbent og uden forbehold alle sine problemer, som Feilberg for sin part tager sig af med faderlig omsorg. Ganske vist glemmer Kvolsgaard aldrig, hvor langt han står under Feilberg, hvilket han også finder anledning til at bemærke fra tid til anden. I øvrigt fremgår det med al ønskelig tydelighed af brevoverskrifterne. Mens Feilberg flere gange skriver »Kære ven«, skriver Kvolsgaard »Hr. Pastor Feilberg«, i begyndelsen endog »Velærværdige Hr. Pastor Feilberg«, og at dette ikke er udtryk for

reservation, fremgår utvetydigt af følgende brevudtalelse, som Kvolsgaard fremsætter i sit takkebrev efter et besøg i Askov:

»Kære Hr. Dr. Feilberg! Som Lærer i Ranum, Viborg Stift, har jeg ikke haft Lejlighed til at glemme den sociale Afstand mellem en Mand som Dem og en som mig, og naar jeg alligevel bruger Udtrykket »kære«, er Grunden den store Taknemmelighedsgæld, jeg står i til Dem for al Deres Venlighed imod mig, lige fra jeg 1882 tillod mig at skrive til Dem, og til jeg forleden med min Hustru var saa fri at besøge Dem. Tak for det alt sammen!« (5-8-1915).

I sit julebrev 1884 må Feilberg have opfordret Kvolsgaard til at skrive en bog – formodentlig en folkloristisk skildring – og tilbudt at prøve at få den udgivet gennem Universitets-Jubilæets danske Samfund. Hermed har han genoplivet Kvolsgaards gamle drøm om som forfatter at indlægge sig ære og fordel:

»Deres Brev derimod har sat mig i ikke saa lille en Uro, thi det er mit ømme Sted, De der rører ved. I mit Skrivebord har jeg liggende en række Skildringer fra min Hjemegn, samlede i Form af en Fortælling paa over 30 skrevne Ark« (27-12-84).

Det er så hans mening at anvende brudstykker af det foreliggende materiale suppleret med nyt stof. Fortællingen er imidlertid på »dansk«, men Feilberg må åbenbart have foreslået ham at skrive på jysk, og Kvolsgaard mener da heller ikke, at »Overførelsen tilbage til Originalsproget« vil volde ham uoverstigelige vanskeligheder. Derimod tvivler han mere på, om han evner at skrive en sådan bog, så den bliver udgivelig, og således, at man kan være tjent med at betale ham godt for den. Denne side af sagen overlader han imidlertid til Feilberg

og tilføjer: »(...) og hvis det skal blive til noget, er det kun Dem, jeg har at takke derfor; det er Dem, der fattede Ideen, Dem, der skal indlede Sagen, Dem, der skal vejlede mig ved Arbejdet. - Det er Dem, Takken og Æren tilkommer (næst Gud naturligvis), hvis jeg skal have den Glæde at faa det længe nærrede Ønske opfyldt. Jeg blev saa glad og bevæget ved Deres sidste Brev, som jeg ikke kan sige«.

Og for ikke at spænde forventningerne for højt slutter han: »Jeg er rede til at tage fat paa Arbejdet strax, og om det saa skal være, er jeg ogsaa rede til at vente, resignere, finde mig i Savnet af den Lykke, at mit Arbejde lykkes; det bliver man saa øvet i ved Skolegjerningen« (27-12-84).

Hermed er grunden til Kvolsgaards forfatterskab lagt, men som det snart skal vise sig, er det ikke nogen let vej, han betræder, så han får i høj grad brug for evnen til at resignere. En hemske på arbejdet blev hans svigtende evne til at koncentrere sig om et stof. Afhængig som han var af ydre vilkår, kunne han sjældent få den fornødne arbejdsro. Og havde han så i en periode gunstige arbejdsvilkår (som f.eks. i en sommerferie), savnede han ofte den nødvendige inspiration, hvilket for en stor del skyldes hans hang til modløshed, der gør sig gældende ved selv den mindste modgang. Når han så tilmed som følge af sin samvittighedsfulde natur stillede store krav til grundighed og omhu i udarbejdelsen, kom kampen med det genstridige stof til at volde ham uforholdsmæssig mange kvaler. Det er således karakteristisk for hans arbejdsform, at han i korte perioder, hvor forholdene var gunstige, udfoldede en vældig produktivitet, mens han i lange perioder ind imellem var uvirksom og rastløs og ude af stand til at samle sig om arbejdet. Ligeledes

var han i høj grad afhængig af påskønnelse og opmuntring, og det er ikke mindst på grund af en klar erkendelse heraf, at Feilberg fik så stor menneskelig betydning for ham.

Det meste af året 1885 tumler Kvolsgaard med udarbejdelsen af »Fiskerliv«, og problemerne forelægger han Feilberg, efterhånden som de dukker op. Især volder det ham kvaler at få begyndt, skønt han har et stort behov for at finde udløsning for sin »uroelige Higen efter at producere«. Det første, han skal tage stilling til, er, hvilke principper, der skal lægges til grund for fremstillingen:

»Spørgsmaalet bliver jo ogsaa, hvem jeg skriver for, thi en Skildring bestemt for en eller anden Videnskabsmand, som vilde i sin Stue sætte sig ind i Folkelivet, maa jo være anderledes affattet end en Bog, som henvender sig til et større Publikum« (4-2-85).

I sidste tilfælde bliver det et problem med lydskriften, idet han mener, at Lyngbys lydskrift, som Feilberg ønsker anvendt, ikke er »helt fri for at give Sproget korrekt paa Forstaaelighedens Bekostning«, for som han rigtigt bemærker: »Almuesfolk vilde vanskelig kunne læse deres eget Modersmaal, naar det skrives paa den Maade, og Folk uden for Almuen mangle i Almindelighed Evnen til at kunne udtale Dialekterne rigtig, om de end ere nok saa omhyggelig skrevne«.

Som alternativ til Lyngbys videnskabeligt tilrettelagte lydskrift stiller Kvolsgaard en af ham selv udarbejdet, stærkt forenklet notation, som han ganske vist indrømmer er yderst mangelfuld. Man tager imidlertid næppe fejl, når man formoder, at Feilberg har foretrukket Lyngbys lydskrift for Kvolsgaards hjemmestrikede, i hvert fald bliver Lyngbys den foretrukne. Kvolsgaard

gaard tilegner sig da også hurtigt Lyngbys lydskrift, som i ham fik en formidler, der forenede en fin og veludviklet sprogsans med stor omhu og samvittighedsfuldhed i udarbejdelsen. Men så bliver det nødvendigt at vedføje en oversættelse, og dermed opstår et nyt problem: oversættelsens forhold til originalen. I sine overvejelser over dette problem ræsonnerer Kvolsgaard mere filologisk end æstetisk, idet han – som det fremgår af forordet til »Fiskerliv« – beslutter at lægge oversættelsen så tæt op af originalen som muligt, en beslutning, der ikke var så ligetil endda for Kvolsgaard, der lagde stor vægt på sproglig velklang. Denne beslutning fik da også helt uforudsete konsekvenser, idet »Fiskeritidende« uden videre tillader sig at aftrykke oversættelsen i uddrag. »Thisted Amts Avis« (4- til 9-11-86) aftrykker den så igen efter »Fiskeritidende«. Kvolsgaard optændes af retfærdig harme over »røveriet« og udøser naturligvis sin vrede for Feilberg. Selve »røveriet« er imidlertid ikke det eneste problem. Hans håb om at få afsat nogle eksemplarer af bogen på sin hjemegn er hermed glippet, idet næsten alle holder »Thisted Amts Avis« og som følge heraf ikke »vil give 1½ Kr. ud for at få det samme igen«. Mest af alt harmer det ham dog, at han skal lægge navn til en beretning holdt i så slet et sprog:

»Og saa det Sprog, Oversættelsen er holdt i! Enhver, som blot læser det, maa jo faa en Fornemmelse af, at Forfatteren aldrig har læst en dansk Bog, saa ubehjælp-somt er Sproget; at det saaledes er gjort med Vilje for Nøjagtighedens Skyld, det falder ingen ind. Ja, jeg føler mig næsten kompromitteret ved dette« (30-11-86).

På Feilbergs opfordring indberetter Kvolsgaard affæren til sekretæren for Universitets-Jubilæets danske Samfund. Han lover at tage sig af sagen – og derved bliver det.

Hele foråret 1885 omtaler Kvolsgaard ikke skriveriet, men den 14. juli sender han Feilberg indledningen til udtalelse tillige med følgende skitse: »Planen var nu herefter at skrive om Baade og Redskaber, Havet og dets Beboere, Fiskemaader, Livet paa Havet og Hjemme, Ulykkestilfælde, Strandinger og Skibsbjærgning«.

Kvolsgaard, der nærmest føler sin forfatterskæbne beseglet med Feilbergs dom, ånder lettet op, da den viser sig at være gunstig. Det er så meningen, at han vil skrive bogen færdig i sommerferien, da han har fået afslag på en ansøgning om feriekursus i dansk, og derfor kan helleg hele sin ferie til skriveriet. Men »det gaar ikke saa glat med Skriveriet, som det skulde«, skriver han 6. august. Det kniber især med at disponere og begrænse stoffet, idet han er tilbøjelig til at gøre beskrivelsen for detailleret på overskuelighedens bekostning. I løbet af en måneds tid får han dog bugt med stoffet, men så melder der sig vanskeligheder med oversættelsen:

»Mærkværdig nok er Oversættelsen det, der volder mig størst Bryderi, thi naar jeg først ved, hvad jeg vil skrive, falder Dialekten mig ikke vanskelig, men hvorledes dette eller hint hedder paa dansk, ved jeg ofte slet ikke og slumper da til, som jeg bedst kan« (15-8-85).

3-11-85 kan Feilberg meddele, at bogen er blevet antaget til udgivelse på grundlag af det hidtil udarbejdede manuskript. Der ønskes desuden en kortfattet bøjningslære, som Feilberg gerne vil »være på råd med ang. formen«. Han tilbyder også at læse den ene korrektur og tilføjer: »Naturlig *ikke* for betaling, men fordi 4 øjne ser mere end 2, og når jeg skal stå fadder til barnet, vil jeg gerne have lov at pynte lidt på det«. Imidlertid bliver planen om en bøjningslære – uvist af hvilken grund – ikke realiseret. I et senere brev (9-5-86) bringer

Kvolsgaard atter bøjningsslæren i erindring, men da Feilbergs svarbrev er gået tabt, kan man kun gisne om hans svar. Han har dog sikkert anbefalet at udsætte planen. I hvert fald udtrykker Kvolsgaard i forordet håb om senere at kunne gøre rede for mundarten i forbindelse med en evt. skildring af landbolivet. Da Kvolsgaard sender Feilberg første del af manuskriptet til »Landboliv«, luf-ter han da også på ny tanken om en sproglære, men nu fraråder Feilberg direkte planen ud fra følgende ræsonnement: »Om de bør give dem ilag med formlære er mig tvivlsomt, deres bøger indeholder stof nok for den kyndige. Vi andre »ufilologer« har ondt ved at gøre sligt godt« (25-9-88).

Hvad der har bragt Feilberg på andre tanker, er svært at sige. Det kan ikke være opgavens omfang, der har gjort ham betænkelig, idet han tidligere har anført, at »en smule bøjningsslære skal volde lidet besvær«, med mindre han i mellemtiden er kommet på andre tanker. Hans kategoriske afvisning nu har ganske givet fået Kvolsgaard til at opgive tanken, i hvert fald indtil videre, hvilket man ikke noksom kan beklage, da en formlære fra Kvolsgaards hånd ville have været et kærkomment supplement til teksterne. Men for Kvolsgaard er Feilberg nu engang autoriteten, og han har næppe tænkt på at gøre indsigelse. Det er i det hele taget påfaldende, så lidt Feilberg beskæftiger sig med den sproglige side af sagen. Hans kommentarer til manuskriptet tager så godt som udelukkende sigte på indholdet, og i betragtning af, at det ikke mindst er som sproglige dokumenter, Kvolsgaards tekster har interesse for forskningen i dag, er dette meget beklageligt. En yderligere drøftelse af de filologiske grundprincipper og af det interessante sproglige materiale, teksterne frembyder, ville have været

af stor betydning for vurderingen af disse, så meget mere som Kvolsgaard aldrig fik gjort alvor af planen om at skrive en sproglære. Ganske vist er Feilberg ikke uddannet filolog, men slet så »ufilologisk« som han vil gøre sig til, har han nu næppe været. Det er snarere en tendens i tiden, der her gør sig gældende. Når man fandt det ønskeligt, at en folkelivsskildring skulle skrives på dialekt, er det et naturligt udslag af en romantisk forestilling om, at en sådan beskrivelse helst skulle »iklædes almuens sprogdragt«. Dette synspunkt kommer da også til udtryk i Evald Tang Kristensens anmeldelse af »Fiskerliv«, der indledes med følgende betragtning:

»Hvad det brister grumme meget paa i vort Land, er trohjertede, ligefremme Skildringer af Folkelivet i de forskellige Egenes egen Mundart. Det er en tydelig Ting, at først da kommer Emnet ret til sin Ret, og først da faar det sin rette Klædning paa«.

Det er kun naturligt, at Tang Kristensen i samme åndedrag fremhæver Blichers »E Bindstouw« som idealet på en sådan skildring, men Kvolsgaards skildringer adskiller sig dog på ét væsentligt punkt fra »E Bindstouw«, nemlig i sprogbehandlingen, idet Kvolsgaard – vist nok som den første – lægger en videnskabelig tilrettelagt notation til grund, hvorfor hans tekster som filologisk forskningsobjekt da også bliver af betydelig større værdi end Blichers. Det skal dog indrømmes, at Tang Kristensen også viser forståelse for den side af sagen, men endnu er man ikke nået til erkendelse af tekstens selvstændige værdi som sprogligt dokument; det er klart, at i det øjeblik dialekten kun tjener til illusionsmiddel, kan Blichers sprog være lige så godt som Kvolsgaards.

Den 1. december 1885 klokken 1 nat lægger Kvolsgaard sidste hånd på manuskriptet til »Fiskerliv« og

giver sig straks i lag med at skrive til Feilberg. Han har øjensynlig arbejdet sig varm, for han har allerede hovedet fuld af nye planer, som han beder Feilberg tage stilling til. »Træk af Fiskerlivet« (den oprindelige titel til »Fiskerliv i Vesterhanherred«) skulle være første hæfte i en serie, hvis andet hæfte skulle behandle emner som »Bryllup, Begravelse, dagligdags landlige Sysler o.s.v.«. Tredie hefte skulle så give »en nogenlunde sammenhængende Samling Overtro«. Det er Kvolsgaards yndlingstanke at skrive en afhandling om overtro. I et tidligere brev har han været nærmere inde på tanken:

»(. . .) jeg har ellers noget Stof til en Opsats om Overtroen, men der mangler jeg nogle filosofiske Forudsætninger, og jeg skulde jo også være inde i, hvad andre have skrevet om Overtroen, som jeg nærmest vilde gaa ud paa at forsvare, især æsthetisk, mod Oplysningstidens og -mændenes Angreb« (4-8-85).

Feilberg giver ham imidlertid det erfarne råd at »lade hver skildring gå ud under sin titel som relativ selvstændig, »da det er rarest at stå uforpligtet med hensyn til en evt. fortsættelse«, og resultatet bliver da også, at »Fiskerliv« udkommer som en selvstændig skildring. Hvad angår udkastene, der er de første spirer til »Landboliv«, advarer Feilberg mod, at de bliver for novelistiske (Kvolsgaard ville lave en novellistisk ramme til de naturalistiske skildringer) og anbefaler i stedet de »ægte folkelivsbilleder med alle folkelivets enkelte små træk«. Kvolsgaard er dog ikke til sinds at slippe sin plan så let. Dels er han bange for at kede den eventuelle gunstige læser, hvis fremstillingen bliver for saglig, dels kniber det vel med at tøjle de digteriske tilbøjeligheder. Med næste brev følger en del digte på jysk, som Feilberg skal vurdere, og hvis de finder nåde for hans øjne, vil Kvolsgaard lave en novellistisk ramme til dem:

»(...) den skulde da omfatte Heltens og Heltindens Barndom med Lege og Remser, deres Ungdom med Ungdomsløjer (St Stefans Morgen f. Eks.), deres Bryllup, efter at han har plejet sine Forældre til deres Død og Begravelse; derpaa Barnefødslen og saa senere deres Forarmelse, til han for at bjærge Føden til sine vover sig for yderlig og drukner, gaar igjen o.s.v.; at hun Aftenen efter hans Drukning dog faar Besøg af Søsteren, som bliver hos hende om Natten, og saa bliver der vel ikke andet for – for Overtrosskildringens Skyld –, end at vi ogsaa maa lade Heltinden dø« (21-12-85).

Kvolsgaard selv finder planen »storartet«, men den egentlige grund til, at han så nødigt vil slippe den, afsløres i slutningen af brevet: »I modsat Fald [hvis UJDS forkaster planen] kan Rammen kasseres, men til saa at samle Indholdet til et Mosaikarbejde hører der, frygter jeg, større Kunstfærdighed, end jeg besidder, og det er saa meget godt at samle de mange uensartede Sten i en Dynge, – dertil har man jo f.Eks. »Skattegraveren« –, men bedre vilde, tror jeg, en ordnet Samling være. Fordi De i »Fra Heden« og de andre Værker har kunnet det, derfor er det ingeniørligt sagt, at jeg kan det; jeg kan dog maaske prøve at efterligne Dem«.

Feilberg, der har stor sans for det menneskelige moment i sagen, nænner ikke at kuldkaste den »storartede« plan, men så nænsomt som muligt søger han at lede Kvolsgaards tanker ind på et andet spor: »Hvad deres planer angår, i aften kun dette: lad tanken gro i dem; al åndelig gerning må have en tid at vokse i, om den skal lykkes. Holder de så fast ved den digtede ramme som mulig passer for dem, tænker jeg, de bør skrive et kapitel eller to, ligesom ved fiskeriet, risikere arbejdet på et stof, vil de sende mig det, er jeg villig til at være mellem-

mand, men jeg har bestandig den tanke, at til dette brug må rammen fylde mindst mulig og indholdet tage sigte på det virkelige liv med alle dets tusinde små ting« (6-1-86).

Det lader til, at Kvolsgaard har forstået denne halvkvædede vise, i hvert fald hører vi ikke mere til planen. Det er sikkert også opgivelsen af den, der bevirker, at han går i stå, idet problemet så bliver at lave en ordentlig disposition. Følgende hjertesuk kunne tyde derpå:

»(. . .) men jeg vover næsten ikke at give mig i Kast med Arbejdet; jeg har saa lidet Haab om, at det vil lykkes. Maa jeg, naar jeg engang faar begyndt, sende Stumper og Stykker til Dem og udbede mig Deres overbærende Dom, inden det forelægges Publikums strenge?« (25-2-86).

I et senere brev (9-5-86) beder Kvolsgaard direkte Feilberg, om han ikke kan give ham en disposition, da han ikke ved, i hvilken orden han rettest kan tage det forskelligartede stof. Han beder endvidere Feilberg skrive et forord til bogen, hvori han som »fadder« skulle bede læseverdenen om undskyldning for bogens fremkomst. Om Feilberg har svaret på disse anmodninger, vides ikke bestemt. Noget forord til »Landboliv«, skrev han i hvert fald ikke, og hvad angår dispositionen, har han sikkert også vist en vis tilbageholdenhed. I al fald foreslår han i et senere brev direkte Kvolsgaard at lave en disposition, som om han aldrig havde modtaget hans anmodning:

»Jeg ville foreslå dem, det plejer jeg at gøre, at skrive et udkast, en disposition, hvordan de vilde ordnet stoffet, hvad de vilde tage med, så kan man sætte sig ned og skrive efter tid og lejlighed uden at frygte for at glemme noget; havde de isåfald lyst til at sende mig et sådant

udkast til gennemsyn, kunde jeg jo mulig henlede deres opmærksomhed på et eller andet, da jeg selv har syslet meget med den slags opgaver«. (3-11-86).

Af et nytårsbrev fremgår det, at Kvolsgaard stadig ikke er kommet i gang med udarbejdelsen: »På Skrivebordet ligger der en Bunke Sedler, Materialet til min nye Bog, den, som måske aldrig bliver skreven; jeg kan ikke bringe det over mit Sind at lægge dem ned, thi jeg haaber stadig, at jeg i Morgen skal faa Tid og Lyst til at arbejde med dem, men ak!« (5-1-87).

Så går der et halvt år, hvor Kvolsgaard ikke lader høre fra sig, og da Feilberg i et brev af 12-6-87 spørger til bogplanerne, får han følgende forstemmende svar:

»Det gaar desværre slet ikke med min Bog, thi det er et meget vanskeligere Arbejde, end jeg troede. Imidlertid vilde jeg spørge Dem, om det ikke kan gaa an at følge Gangen i Deres Bog: »Fra Vesterjylland«, stadig sammenlignet med :»Fra Heden«. Selvfølgelig maatte jeg overspringe eller kun løselig omtale, hvad De har skildret omstændelig og derimod søge at brede mig lidt, hvor De har oversprunget eller kun løseligt omtalt et og andet. Men som Bogens Forfatter véd De bedst, hvor der maatte findes mulige Huller, Ting, som kunne trænge til eller taale en udførligere Behandling, og jeg vilde være Dem takskyldig for ethvert Vink i denne Henseende, hvert Vink om, hvad der for Øjeblikket havde Interesse for Almenheden« (16-6-87).

Kvolsgaard sætter herved Feilberg i en lidt pinlig situation, idet denne netop er i færd med at udarbejde en revideret og stærkt forøget udgave af »Fra Vesterjylland«. Når han undlader at gøre Kvolsgaard opmærksom herpå, er det sikkert af frygt for at tage modet fra ham, hvilket meget let kunne resultere i, at han helt

opgav sin plan. Tværtimod giver han beredvilligt Kvolsgaard tilladelse til at benytte »fra Vesterjylland« som forbillede, og hermed synes Kvolsgaard at være kommet ud over det døde punkt. 10-9-88 sender han første del af manuskriptet til »Landboliv« med opfordring til Feilberg om at stryge, hvad han finder overflødigt. Resten af bogen skulle så efter Kvolsgaards foreløbige plan omhandle »Husflid, Kvindegjærning, Tiggeri; Klæder, Føde; Karte- og Ploggilder; Jul og andre Højtidsdage, komme i Byen, Forhold til Fremmede o.s.v.; Bryllup (Frieri, Trolovelse, Indtrædelse i det nye Hjem); Barsel; Børnelæg; Rim, Remser, Gaader, Skole og Hjem; Begravelse; Overtro«.

Feilbergs dom over manuskriptet er gunstig, og han opfordrer til snarlig fuldførelse: »Det var måske ikke af vejen, at de satte kraft på; jeg ved ikke, om de ikke derinde er i forlegenhed for mskr. i det kommende år« (25-9-88).

Denne opfordring er i direkte modstrid med Feilbergs tidligere formaning om at tage den med ro, da åndeligt arbejde kræver tid. Det er da også et spørgsmål, om ikke der stikker noget under. Ved at opfordre Feilberg til at stryge, hvad han finder overflødigt har Kvolsgaard nemlig uafvidende sanket gloende kul på Feilbergs hoved, idet denne – som omtalt – netop sad og behandlede samme stof. Feilberg kan meget vel – uden på nogen måde at overvurdere sig selv – have indset, at det kunne få uheldige konsekvenser for Kvolsgaards bog, hvis hans egen (»Bondeliv«) udkom først, netop fordi de behandlede samme emne, og sandsynligheden taler for, at Feilberg af denne grund har søgt udgivelsen af Kvolsgaards bog fremskyndet mest muligt. Imidlertid kommer Kvolsgaard, som det fremgår af et langt og selvanklagende

brev (6-6-89), ud i en personlig krise, der må formodes at have stået på det meste af vinteren 1888-89. Dette bevirker, at hans bog forsinkes det meste af et år, og chancen for at få Kvolsgaards bog antaget, før Feilbergs udkommer, er nu blevet betydelig forringet. Feilbergs svar på Kvolsgaards selvanklagende brev er, som man kunne forvente, et brev fuld af opbyggelig trøst og opmuntring:

»(...) og jeg tænker, at vi kristne stadig til vor begæring føjer: men *din* villie ske! Vær så en mand, de som har så mandige hjerter i deres slægt og lad dem ikke kyse, forbløffe el. nedslå af en modgang, men tag fat på arbejdet, det er den bedste medicin, jeg kender i trange tider til at holde sindet frisk« (10-6-89).

Kvolsgaard, der nu er kommet ovenpå, sidder ikke opfordringen overhørig, men kaster sig ud i arbejdet med det resultat, at manuskriptet er færdigt i begyndelsen af august. 18-8-89 afsendes det til Feilberg med fornyet opfordring om beskæring, hvis han finder det påkrævet, men Feilberg har nu ingen anden udvej end at lade sagen gå sin gang. I den anbefaling, han vedlægger manuskriptet, søger han dog tydeligvis at fremhæve de specielle dyder ved Kvolsgaards arbejde, først og fremmest den autoritet, det giver, at forfatteren »fra barndommen har levet i det altsammen«. Han søger tilsyneladende også – uden dog at omtale sit eget arbejde – at lægge afstand mellem sig og Kvolsgaard ved at fremhæve »Landbolivs« betydning som historisk kildekrift (»Bondeliv« tog sigte på at blive folkelæsning). Endelig fremhæver han, at der selv for ham, der længe har syslet med lignende opgaver, er ikke så lidt nyt i bogen. Det er betegnende, at bogens værdi som sprogligt dokument ikke omtales med to ord, så meget mere som det jo da er et punkt, hvor »Landbo-

liv« afgørende adskiller sig fra »Bondeliv«. Da Feilberg returnerer manuskriptet til Kvolsgaard, benytter han lejligheden til at afsløre eksistensen af sit arbejde, hvilket sker i følgende forsigtige vendinger: »Det vil nu mere dem, håber jeg, at sé, at vi uafhængig af hinanden har behandlet arbejdsskikke« (7-10-89). Kvolsgaard må dog efter at have læst »Bondeliv«, som Feilberg har foræret ham julen 1889 »bekjende, at Glæden ikke er ublandet«, da han aner, at hans bog vanskelig vil kunne tåle en sammenligning med Feilbergs, og forudser, at en sådan sammenligning uvægerlig vil blive draget. Før havde han syntes, at der var noget nyt i hans bog, men nu synes han kun, der er grumme lidt nyt. Dette er så meget mere forstemmende for Kvolsgaard, som han havde udfoldet store bestræbelser for at undgå at komme ind på tidligere behandlet stof. Herom vidner et brev til Tang Kristensen:

»Jeg har siden syslet med en lignende Skildring af Landbolivet, men det gaar saa smaat med den, fordi Arbejdet med den forekommer mig at være vanskeligere; her er saa mange Forgængere, som man ikke maa eftersnakke, thi det gaar næppe an at skrive det samme op, som flere før mig have anført. Helt at undgaa det, bliver vel en Umulighed, men jeg har dog lagt meget Arbejde paa at undgaa, hvad andre have omtalt« (29-6-88).

I denne forbindelse har Feilbergs arbejde imidlertid været misteltenen, som Kvolsgaard ikke engang har haft mulighed for at tage i ed. Nogen bitterhed hos Kvolsgaard er der dog ikke at spore, tværtimod mener han at kunne konstatere, at Feilberg med forsæt har undladt at omtale et og andet, fordi det var behandlet i »Landboliv«. Alligevel var det en meget stor skuffelse for Kvolsgaard, da han – efter at have ventet i to år – får besked om, at han på grund af overensstemmelser med Feilbergs

»Bondeliv« må beskære sit manuskript (jfr. forordet). Ganske vist røber han ikke denne skuffelse for Feilberg, men i et brev til forfatteren Hans Kyrre, der ved et tilfælde var kommet ud for noget lignende med sin bog »Kartoffelens Krønike« 1913, findes skuffelsen direkte udtalt:

»Men som De ser, har jeg kun de reneste Ubetydeligheder at indvende, og naar De har haft den Sorg, at det efter Deres Mening bedste af Bogen har maattet udelades, saa har jeg fuld Medfølelse med Dem, da det gik mig paa akkurat samme Maade med »Landbolivet«, som jeg netop derfor døbte om til »Spredte Træk af L.«. Det var alt dette om Kvindernes Gerning, som der ikke havde staaet noget om i Feilbergs tidligere Bøger, men som nu i Mellemtiden var blevet behandlet af ham« (10-1-1914).

Problemet i forbindelse med forkortelsen af manuskriptet til »Landboliv« er imidlertid mere kompliceret end som så. Når Kvolsgaard tager et så drastisk skridt som at forandre den oprindelige titel »Træk af Landbolivet« til »Spredte Træk af Landbolivet«, får man uvilkårligt det indtryk, at adskillige manuskriptsider har måttet udgå, og dette er da også den almindelige opfattelse. Således skriver K. K. Nicolaisen i en omtale af Kvolsgaard:

»(...) og da meget i Kvolsgaards Arbejde faldt sammen med Skildringer i Feilbergs Bog, maatte det udgaa, og Kvolsgaard maatte indskrænke sig til at offentliggøre spredte Træk af sin Hjemegns Bondeliv. Resultatet af mange Nætters og Dages møjsommelige Flid, et omfattende Manuskript, kom således aldrig frem for Dagens Lys. Denne tilfældige Hændelse slog ham Pennen af Haanden« (»Ranum Statsseminarium 1848-1948« side 33 f.f.).

I samme retning – omend mindre melodramatisk – udtaler Hans Olrik, Oskar Tyregod og Christian Buur sig. Man kommer imidlertid ikke uden om at stemple den hidtil gældende opfattelse som myte, idet dén sammenligning mellem manuskript og tryk, som manuskriptets tilsynekomst har muliggjort, viser, at det stof, der er strøget, sammenlagt ikke overstiger 10 manuskript-sider, og så må det endda anses for tvivlsomt, om alle disse udeladelser skyldes overensstemmelse med »Bondeliv«, da en del af udeladelserne kun er på få linier. (jfr. næste årbog, hvor de udskudte partier vil blive trykt). Det udgåede stof er i manuskriptet streget ud med en blå blyant, men det fremgår ikke, hvem der har foretaget beskæringen. De tre største emnegrupper, der er udskudt, er bagning, brygning og brændevinsbrænding, som – i overensstemmelse med Kvolsgaards egen oplysning i brevet til Kyrre – alle ganske rigtigt hører til kvindens arbejde. I indledningen til »Bondeliv« fremhæver Feilberg da også skildringen af kvindens arbejde som noget af det nye, der er kommet til i den forøgede udgave. Men for endegyldigt at kunne tage afstand fra myten er det nødvendigt at føre afgørende bevis for, at manuskriptet til »Landboliv« er overleveret i ubeskåret stand. Følgende kendsgerninger taler for, at dette er tilfældet: manuskriptet lå i en pakke med ubrudt segl, der er ingen brud på pagineringen, forrest ligger både det oprindelige titelblad og det endelige. Det afgørende bevis er imidlertid, at Kvolsgaard på det brev, Feilberg vedlagde manuskriptet, da han returnerede det efter endt gennemlæsning forsynet med en anbefaling, har anført, at hans manuskript er på 148 sider (subsidiært 141) sider. Dette passer fuldstændigt på det overleverede manuskripts side-tal henholdsvis med og uden digtene (Kvolsgaard har

åbenbart været i tvivl om berettigelsen af deres tilstedeværelse). At det ikke er det beskårne manuskript, Feilberg har haft til gennemlæsning, fremgår af anbefalingen, hvor værkets oprindelige titel »Træk af Landbolivet« anføres. Når Kvolsgaard alligevel ændrede titelen, kan det skyldes skuffelse over UJDS' holdning. Det virker unægtelig også en kende småligt at forlange manuskriptet beskåret, når det kun drejede sig om så få sider. I protest har Kvolsgaard så ændret titelen til »Spredte Træk af Landbolivet«. I hvor høj grad forkortelserne har gjort fremstillingen mere spredt, kan så diskuteres.

Nu må man imidlertid ikke, foranlediget af ovenstående betragtninger, gå til den modsatte yderlighed og helt underkende affærens betydning i den tro, at der består et ligefremt proportionalt forhold mellem årsag og virkning. Liden tue kan som bekendt vælte stort læs, en sandhed, som i særlig grad gælder Kvolsgaard, der meget let lod sig gå på af ydre begivenheder. Det er derfor umuligt at nå til en objektiv bedømmelse af begivenhedens betydning, men man kommer ikke uden om at tillægge den en vis vægt, ligesom det vil være betænkeligt helt at underkende Nicolaisens udsagn, der bygger på et personligt kendskab til Kvolsgaard. Og når han udtaler sig så kategorisk, kan det jo netop være, fordi han har sluttet fra virkning til årsag. For en umiddelbar betragtning vil det da også være nærliggende at overdimensionere begivenhedens betydning, fordi Kvolsgaards produktion faktisk ophørte med »Landboliv«, ikke mindst i betragtning af, at Kvolsgaard på daværende tidspunkt kun var 37 år. Denne skæbnens ugunst er da sikkert også kun én af årsagerne til, at Kvolsgaard helt lagde forfatterskabet på hylden. Af afgørende betydning blev den skæbnens gunst, at han på samme tid blev kaldet til

dansklærer ved Ranum Seminarium. Begribeligvis har det været en stor overgang pludselig at avancere fra landsbyskolelærer til seminarielærer. Der er ingen tvivl om, at Kvolsgaard har følt denne forfremmelse som en anerkendelse, der forpligtede. Således skriver han til Feilberg kort efter sin udnævnelse:

»Saaledes maa jeg da allerførst meddele Dem, at jeg den 19de Septbr. blev kaldet til at være Seminarielærer her, og nu har jeg i en Uge givet Undervisning, men til at begynde med vil Embedsgerningen kræve al min Tid og Kraft, saa De maa ikke gøre Regning paa at have nogen Hjælp eller Nytte af mig« (16-10-90).

Mon ikke Kvolsgaard selv her giver den sandsynligste forklaring på sin »stagnation«? Han har ganske enkelt ikke kunnet overkomme andet end at passe sit daglige arbejde. Og når den regelmæssige forbindelse med Feilberg som følge heraf tilmed bliver afbrudt, er der heller ingen til at holde ham til ilden – en detalje, der ikke er uden betydning, idet Feilbergs opmuntring og tilskyn-delse havde været en væsentlig drivkraft for Kvolsgaards hidtidige bestræbelser. Hvor meget ydre impulser betød, fremgår også af et møde med Otto Jespersen, som var til stor opmuntring for Kvolsgaard, der nu genopliver tanken om at skrive en sproglære, men desværre bliver det ved tanken, formodentlig fordi der ikke var nogen til at holde liv i den. Det skulle således stå klart, at det næppe kan have været skuffelsen i forbindelse med udgivelsen af »Landboliv«, der »slog ham Pennen af Haanden«, i hvert fald er det ikke forklaring nok. Selv om man ikke kommer uden om at tillægge affæren en vis betydning, er der ingen tvivl om, at dens betydning er blevet noget overdrevet – måske også af Kvolsgaard selv. I denne forbindelse må man ikke glemme, at Kvolsgaard

gaard dels selv erkendte, at der var meget fælles stof i de to bøger, dels havde han gentagne gange opfordret Feilberg til at beskære manuskriptet, så det kan ikke være kommet helt bag på ham, at man ønskede det beskåret. Dertil kommer, at beskæringen trods alt var meget beskednen. Endelig har vi sikre vidnesbyrd om, at han stadig tumlede med planer om at skrive. Hvorfor skulle han ellers søge om forfatterhonorar? (jfr. brevet til Feilberg, som er citeret side 244. I samme brev skriver han om sine fremtidsplaner:

»Det, jeg havde tænkt at skrive i Fremtiden, er dels Sproglære, dels friere (måske novellistiske) Skildringer af Fiskerliv og Landboliv. Noget er kun planlagt, andet paabegyndt; men det kan jo alt sammen endnu brændes« (10-3-1900).

Hvis man endelig vil finde en rimelig forklaring på, at Kvolsgaard på det nærmeste gik i stå i så ung en alder, skal den nok søges i et samspil mellem indre anlæg og ydre begivenheder. Når ydre begivenheder – som påpeget ovenfor – fik så stor indflydelse på Kvolsgaards udvikling, såvel i positiv som i negativ retning, skyldes det sikkert i første række hans udtalte mangel på selvtillid og det deraf affødte behov for anerkendelse og opmuntring, samt i nær tilknytning hertil hans hang til modløshed. Dertil kommer, at han af naturen var langsom og omstændelig, hvorfor hans ganske vist krævende gerning kom til at lægge uforholdsmæssig stort beslag på tid og kræfter.

I et mindedigt (Ranum Statsseminarium 1848-1948 s. 56) har Hans Kyrre forsøgt at give en sammenfattende karakteristik af Kvolsgaard:

Vort modersmaal, for din højbaarne Stand,
ej hvas og vinget Pil din Vogter førte;

han havde éngang lyttet, nu han »hørte«,
en ængstelig, en tavs og skuffet Mand.
En skrinlagt Drøm om Tjenerskjul i Templet
stod paa den blege Pande perlestemplet.

Hvor gik det til, at *du* vort Hjerter vandt,
at du en dag stod midt iblandt os kaaret,
som af en Sønneflokk paa Hænder baaret,
og mere kær, jo længer Tiden randt?
For Kvolsgaard selv var det vel ingen Gaade,
han vidste mer end vi om Nød og Naade.

Om Kvolsgaard endte som en skuffet mand, kan vel diskuteres. Ungdommens drøm om som forfatter at vinde ære og fordel blev i hvert fald kun delvis opfyldt. Man kommer heller ikke uden om, at såvel hans forfatterskab som hans forskning i for høj grad kom til at stå i de forpassede muligheds og skuffede forventningers tegn. Men på den anden side var Kvolsgaard gennem sin lærergerning blevet øvet i kunsten at resignere, og han gik ikke i rette med skæbnen. Han kendte til nød, men også til nåde.

Der var særlig ét ordsprog, som Kvolsgaard ofte fremdrog fra sit store forråd af citater og lagde stor vægt på at indprente sine elever: Den, der tragter efter en guld-vogn, får i det mindste en lundstikke (meddelt af Hans Kyrre). Det er næppe en tilfældighed, at Kvolsgaard fattede forkærlighed for netop dette ordsprog, og det er da også ganske oplysende at anskue hans liv i belysning af det. – Men det er et åbent spørgsmål, om han nogen sinde helt lærte at affinde sig med lundstikken og være glad til.

Rettergang gennem tiderne

ved H. A. RIIS-OLESEN

DEN ÆLDSTE TINGBOG for Hassing herred er fra 1630, autoriseret af Knudt Nielsen (lensskriver på Ørum), »på min gunstige hoesbunds erlig og velbyrdige mandd, Tagge Tot Anndersen til Egede, kong. Majestæts befahlsmand på Ørum slott, hans Vegne«.

Herredsfogeder efter 1630:¹⁾ Thøger Mortensen i Tøttrupgaard før 1630, Escki Jensen i Skyum 1630 (endnu 1654), Poul Christensen Resen i Tøttrupgaard 1661-70, Christen Madsen Blander, Elsted 1688.

Den sidste herredsfoged, Christen Madsen Blander kom i strid med provst Schandorph, Snedsted, idet han i 1686 gang på gang søgte at komme til skriftemål hos ham, men forgæves. Hvad der er kommet dem imellem, vides ikke, men følgen blev i hvert fald, at Christen Madsen Blander ikke optrådte som herredsfoged mere – en kort tid overtages stillingen af defefogeden i Hassing, Mads Michelsen. Spørgsmålet om herredsfogedernes evner til at føre de forskellige retssager blev overvejet i en betænkning fra landsdommerne i Viborg 1687. I begyndelsen af marts 1687 var herredsfogeder og -skrivere fra hele Jylland samlet i Viborg til forhandling vedrørende deres kvalifikationer til dommeropgaver. Det blev et næsten trøstesløst billede, landsdommerne tegnede efter flere dages forhandlinger og undersøgelser. Det havde næsten formet sig som en eksamen med stillede opgaver,

og udfra disses besvarelser gjorde landsdommerne den erfaring, at cirka halvdelen af herredsfogederne og -skriverne faktisk var uegnede til at beklæde deres embeder. De kunne kun anbefale 25 fogeder og en snes skrivere. Jeg skal ikke opholde mig ved de mange slemme egenskaber, de blev behæftet med – værst var det selvfølgelig, når herredsfogederne hverken kunne læse eller skrive (Nørhald herred), eller når de som oftest mødte berusede ved retsmøderne.

Angående vort retsmøde i Sydthy udtales der i landsdommernes betænkning: Hassing herred og Refs herred kan føjelig sammenlægges, og tinghuset anrettes på en liden hede mellem Wisbye og Grurup, som er midt imellem begge herrederne, hvor ting bedst om torsdagen kunne holdes. Herredsfogeden i Hassing herred, Christen Madsen Blander, er af lige så liden conduite som vederhæftighed til dommers embede. Herredsfogeden udi Refs herred Mads Mogensen er af samme beskaffenhed, undtagen han er mere vederhæftig, men hans oprigtighed derimod desmindre, hvorfor vi ej kunne eragte nogen af den dygtighed og skikkelighed, som dommers embede udkræver. Men i deres sted kunne antages en skikkelig mand, Jacob Gestedt, som ved hans studeringer og udenlandsrejser haver gjort sig capabel til slige og bedre bestillinger til Eders Majestæts tjeneste at betjene, om Eders Majestæt således i nåde behager.

I herrederne er desuden Ørum og Skyum birk samt Westervig birk, hvoraf fru Cornelia Bickers (Joackim Irgens enke) tilholder sig højheden, mens en stor del af samme Westervig birk i gældsbetaling fra fru en er udlagt, ikke bør at svare herefter under herredet, både for Eders Majestæts interessers skyld, såvidt sagefald og bøder angår, så og for det er venteligt, at parterne ved herreds-

tinget herefter ingen uret skal vederfares. Når forekrevne tvende herreder på den måde blev sammenlagt, kunne det enten kaldes Sønder herred i Tye eller Refs-Hassing herred.

Majestæten gav landsdommerne ret i meget, men ikke i alt. Det blev ikke Jacob Gestedt, men forpagteren på Tandrup Christen Poulsen Holst, som overtog hvervet som herredsfoged. Man samlede de to herreder under navnet Hassing og Refs herreder.

Af skrivere nævnes: Laurits Ollufsen, Hassing indtil 1635, da han blev afskediget på grund af, at han havde mistet to tingbøger, som skulle afleveres til Viborg lands-ting. Den næste var Thommas Christensen, Elsted 1635-45, derpå Laurids Ibsøn i Hove 1645-1661 og Thomas Pedersen, Skyum 1661-88.

I Refs herred var der fra 1630 til samling af herrederne følgende fogeder:¹⁾ Peder Jensen i Sindrup til 1634, Peder Knudsen Schytte, Smerupgaard (1635), Knud Pedersen Schytte, Smerupgaard (1655), Matz Mogens Lemvig, v/ Heltborg kirke (1671).

Sidstnævnte havde megen modgang. Der var efter 1660 udnævnt en amtmand for Thisted amt, og denne havde fået ansat en amtsskriver Michel Michelson Langballe, der kalder sig kongelig Majestæts amtsskriver over Tye og Morsøe. Denne stævner Mads Mogensen for at have ladet sig bruge som prokurator, skønt han ikke har borgerskab til dette, og herved unddraget sig prinsessestyr«²⁾. Det drejede sig om 2 terminer à 5 rigsdaler, og hvis de ikke betales må Mads Mogensen »udstaae den militæriske execution, som de motvillige idømmes«. Efter underskriften at dømme residerede Michel Langballe på Ørum slot³⁾.

Mads Mogensen svarede, at han ikke kender de sager,

som er førte, efter stævningens ordlyd. Han hjælper folk, der kommer til ham, og det agter han vedblivende at gøre. Han vandt da også sin sag ved værnetinget den 9. september 1665.

Men han har jo nok været vanskelig at omgås, denne herredsfoged, for selv om kirkevejen til Heltborg kirke gik igennem Mads Mogensens gård, behøvede han vel ikke at anbringe en lænkehund for enden af vejen og lægge en skidden mødding på resten af stykket for at tvinge kirkefolket til at gå udenom gården. Det værste, man beskyldte ham for, var dog et mord på en soldat, som overnattede i Mads Mogensens gård. Anklagen kom fra ridefogeden på Vestervig gods, Jens Nielsen, som førte sagen for den afdøde soldats broder, Jens Pedersen af Trankjær. Det står noget uklart, hvad der er sket i Mads Mogensens hus, men der har i hvert fald været soldaterindkvartering, og i retten den 25. april oplæste Mads Mogensen en undskyldning fra de øvrige soldater for det slagsmål (vel under drikkeri), som endte med soldatens død. Men Jens Nielsen og Jens Pedersen fik Mads Mogensen til at vige dommersædet, idet de mistænkte ham som drabsforårsager, og Niels Knudsen i Sodborg kom i dommerens sted. Hvorledes de ville bevise deres påstand, kom ikke frem, idet man i sådanne tilfælde, hvor herredsfogeden anklages for mord, lod afhøringerne ske ved Viborg landsting.

Den midlertidig udnævnte dommer afgav med 12 tingmænd kendelse om, at Mads Mogensen skulle føres til Hindsels i forvaring, og hvis man ikke ville huse ham her, da skulle Jens Nielsen sammen med de 12 mænd følge ham til Vestervig. Der optræder borgmester Christian Mortensen Lellius, Thisted, som dirigerer hele scenariet – sikkert amtmandens suppleant – og det hele virker

uhyre dramatisk, når det tilføjes, at borgmesteren befalede herremændene og »folk«, som var Mads Mogensen noget skyldig, at de ikke måtte »leffvere heller betale, oc same tid begerede M. M. aff Chr. Mort., att hand ville forunde hannem noget aff hans middel (penge), som var registreret till breff pendinge oc omkostning i hans sag; da svarede han ney dertill, icke i dette ringeste skielling«.

Sagen blev ført ved landstinget i Viborg, og man kan være ganske sikker på, at stærke kræfter var i gang for at få dømt Mads Mogensen efter det hidtil skete. Men vi er så heldige at have resultatet af denne retshandling, idet Mads Mogensen den 11. november 1671 indkaldte de mænd, som havde »sorit, att M. M. var Tomas Pedersens banemand oc det att vere hannem till liffs lagt oc fordi haffr sorit M. M. manddød offr oc fra hans fræd, saa sant hielpe dennem Gud oc hans hellige ord«. Herpå følger dommen: at der ingen beviser findes for, at M. M. skulle have taget Thomas Pedersens liv, hvorfor al mistanke bør magtesløs at være og ikke komme Mads Mogensen til skade i nogen måder.

Men hans forfølgere appellerede sagen til højesteret, som gennemgik den og tilkendegav, at landsrettens dom bør ved magt at blive.

Derfor stævnedes Mads Mogensen, som nu var rensat, sine fjender til dels at høre de to retters afgørelse og dels at lide efter recessen på deres to fingre og »fældt at bliffve for dieres 3 mark«. De blev dømt til at miste deres 2 fingre, de 3 sandemænd: Niels Christensøn Visbye, Heltborg, Chr. Jensen, Helligkilde, og Anders Nielsen i Hurup præstegård. Det var edsfingrene, som straffen ramte, og hvor hårdt sagen har stået på, kan ses deraf, at først den 27. januar 1672 – 1½ år efter sagen er blevet

rejst – fik Mads Mogensen ret og lov til at få åbnet sit forseglede bo; ligeledes fik alle ordre til at betale deres gæld til Mads Mogensen. Det vil sige: han fik fuld oprejsning og kunne fortsætte sin herredsfogedgerning til 1688.

Skrivere i Refs herred var: Thomis Lauritsen i Refstorp (1635), Jens Knudsen, Odgaard, 1648 til sin død 1681 og Søren Villadsen fra 1681. Denne sidste fortsatte med at være herredsskriver efter sammenlægningen af Hassing og Refs, hvilket beviser hans duelighed, fordi det var en landsdommerafgørelse.

Efter 1689 blev Willads Poulsen Holst, forpagter på Koustrup, herredsfoged. Ind imellem optrådte Eyler Madsen, Brændgaard, Ydby, som herredsfogedens stedfortræder. Efter 1704 var det Valentin Beyer, der overtog embedet indtil 1722, og fra januar 1723 til 1748 Niels Winther. Som tingskrivere må nævnes Søren Villadsen, Odgaard, Jacob Ohnsorg indtil 1720 og Lars Homle fra 1720–1748. Efter Homle kom Jens Sandagaard, Gammelby, indtil 1756, hvorefter prokurator Andreas Høyer både overtog herredsfogedembedet og skriverhvervet. I 1761 efterfulgtes han af fuldmægtigen på Irup Hans Jørgen Hetlew.

En herredsfoged skulle som vederlag for sit arbejde have en skattefri gård på 10 (senere nedsat til 8 tdr. hartkorn). Andreas Høyer fik i 1752 Skibstedgaard, i 1754 Irup. Men da han i 1759 tillige blev udnævnt til general-auditør, overtog hans fuldmægtig embedet. Han fik derfor Abildgaard – senere Vestergaard i Grurup (9½ td. hartkorn).

I 1766 blev Laurids Pedersen Høyer (brodersøn til Andreas Høyer) herredsfoged i Hetlews sted. Høyer ejede Gammelbygaard og var tillige birkedommer i Ve-

stervig birk, indtil det ca. 1800 blev indlemmet i Hassing-Refs herreder.

En herredsskriver lønnedes med en skattefri gård på 6 tdr. hartkorn foruden gebyrer for udskrifter af vidneforhør og domme (i forhold til sidetallet). Tingbogen måtte de fleste skrivere selv bekoste.

Efter loven af 1558 § 13 blev det påbudt fogeden, at han i livs- og æressager skulle »tage sig de bedste 8 tingmænd og med dem dømme til eller fra«. I landsbyerne måtte man ikke bruge prokuratorer, idet enhver selv skulle føre sin sag, men dette forbud blev overset og tilsidesat.

Stævningen blev foretaget af 2 stævningsmænd, som mindede den stævnedes om den sag, der skulle føres ved tinget samt underrettede vedkommende om tid og sted. Men hvis man tvivlede om mændenes åndsevner, var der ikke noget til hinder for at udstyre dem med en kaldseddel eller memorial, og denne sidste form fortrængte efterhånden den mundtlige stævning. Man fik 8 dages kald og varsel »at møde på herredstinget den og den dato, sigtelse og saggivelse at anhøre samt spørgsmål at tilsvare, og vidner at påhøre for derefter dom at lide«. Den skriftlige stævning i herredsfogdens navn blev betalt med 20 skilling i forseglingspenge.

Jeg kunne have lyst til at nedskrive ord til andet et afsnit fra Hassing herreds tingbog fra 24. juni 1630, både for dets indhold og dets resultat.

Dom over en fange ved navn Las Michelsen

Thøger Mortensen i Schyum, dommer til Hassing herredsting (med 8 meddomsmænd) gør vitterligt, at år efter Guds byrd 1630, tirsdag d. 24. juni, på nævnte ting var skikket for os i rette Niels Christensen i Svalgaard på

den ene og havde hid i rette ført en fange ved navn Las Michelsen, som boede i Villerslev på den anden side med tyvekoster med ham, som var 4 *oste* og henved 3 *skæpper korn*, rug og byg blandet sammen, hvilke oste og korn Las Michelsen offentlig her for retten tilstod ledig og løs, at han natten imellem d. 13. og 14. juni stjal de 3 oste og det korn fra Niels Christensen i Svalgaard og den ene ost fra Michel Pedersen. Da efterdi for os udi rette føres en fange ved navn Lars Michilsen med tyvekoster, som han nu ledig og løs bekender at have stjålet, vidste vi ikke andet derom at kende end at førnævnte Las Michelsen jo med slig sin begangne gerning og tyveri haver forbrudt sit liv og bør udi galgen under bøddelen at henrettes og førnævnte tyvekoster igen at følge Niels Christensen og Michel Pedersen, som det sig bør. Las Michelsen blev hængt på Hassing galgebakke *samme* dag.

Når man betænker, hvor lille forbrydelsen faktisk var i forhold til straffen, forstår man godt, at tyveri blev sjældent.

Det er sjældent i de tider, at tingbogen afspejler herredsfogedens hidsighed, men der findes et eksempel fra 15. februar 1700. Grundlaget er følgende: En rytterbonde og hans hustru, Mogens Olufsen og Mette Madsdatter, angav herredsfogeden, Oluf Drejer, Gammelbygaard m.fl. for at have optrådt brutalt overfor dem ved en husundersøgelse og havde ved regimentsskriveren Ulsøe og Ejler Madsen, Brændgaard, stævnet d'herrer for retten. Da var det, Oluf Drejer, herredsfogeden, blev hidsig, idet han sagde, at der var opsat et løgnagtigt værk til hans og flere folks ære og velfærds forklejning, »og det alene efter Mette Madsdatters udsigende, hvilken kvinde ej kan anses for andet end et canaliøst menneske, som har haft trende sønner, den ene forlængst dømt i

galgen og dog udbrudt af Thisted, den anden er for sine misgerninger lagt på stejle og hjul, den tredje er efter lovlig dom i galgen ophængt her ved Hassing-Refs herredsting, så det er at bejamre, at øvrigheden kan tage slige menneskers ord for gode varer, idet disse kun i ondskab fremturer og derved påfører ærlige folk et skammeligt og nedrigt rygte«.

Hvad var der da sket? Den tredje søn, Mads Mogenssen, var som omtalt blevet hængt i Hassing galge på grund af, at han havde stjålet flere kreaturer, trukket dem ned i Harsyssel og solgt dem. Pengene opbevarede han i et skrin, og i retten oplyste han, at det var moderns, hvorpå de gennemledte Mogens Olufsens hjem 2 aftener uden at finde penge. Skrinet var afleveret, men pengene borte. Det er disse penge, som ikke kan findes, og nu mistænkte retten de to forældre, som åbenbart havde et yderst tarveligt hjem, idet Mogens O. ofte var ude at tigge. Da nu deres søgen havde været forgæves, begyndte Oluf Drejer og hans folk at true og pine de to gamle – efter deres eget udsagn!

De blev slået med kårder, og manden trukket i skægget med ordene: Nu skal djævelen fare i din gamle skorpion! Hvorpå manden løb ned til Laurs degn i Ettrup. Men nu faldt de over Mette Madsdatter med nogle messing- eller stålstrengene og vikled dem om to fingre på den venstre hånd, og hun blev pint, til de gik i stykker. Derefter sagde Mads Jensen: Jeg skal pine hende bedre og havde da smedens filskrue; den satte han først på pegefingeren på det andet led og dernæst på lillefingeren og bøjede første og tredje led sammen i skruen, hvilket var på den højre og endnu kan ses. Derefter satte han den på tommelfingerens mellemste led på den venstre hånd og pinte hende ubarmhertigt, og da hun ville have en drik vand

udaf en potte, slog Mads Jensen den i stykker og misundte hende i sin pine at læske sig en smule.

Derpå tog Knud Sørensen filskruen og satte den på den venstre hånd mellem begge yderste ben på hånden, fra knoglen til ringfingeren og skruede til, så der gik hul på begge sider. Derefter satte de skruen på næsen og skruede så hårdt til, at blodet løb af næsen ned i skødet. Alt dette for at hun skulle sige, hvor pengene var, og hvis ikke de fandt dem, skulle hun skaffe dem så mange penge, som disse tre karle havde fortæret og drukket øl og brændevin for i dag. Hun nægtede at kende noget til de omtalte penge. Hun gav dem 8 alen vadmél, som det eneste, hun ejede af værdi. En af mændene ladede sit vand på hende, »så uforskammet, som ikke kan siges«. De gik derefter bort efter at have gjort det onde, de kunne. Et vidne var der, Jens Poulsen, som holdt deres heste. Og denne, fortæller Mette Madsdatter, forhindrede dem i at stikke ild på huset. Næste dag gik hun til naboerne – »lige så blodig, som hun var«, ligeså til Laurs degns og beklagede sin hårde medfart.

Det er klart, at det var kraftige beskyldninger, og var de usande, kan man forstå herredsfogedens hidsighed. Da sagen blev trevlet op, viste det sig, at kun én ville støtte Mette Madsdatter, nemlig Jens Poulsen, som berettede, at han så de to mænd sætte skruen på næsen af hende og ligeså på hendes fingre. Imod dette ønskede de to sigtede mænd at aflægge ed. Oluf Drejer erklærede om Jens Poulsen, »at han ey er af den tilstand, at hans vinde (vidnesudsagn) til ærlig folchis forklejnelse bør admitteres«. Og dommeren erklærede, at såsom Jens Poulsen er et enligt vidne, og de to tilbyder ed, turde han ikke nægte dem det, hvorpå det skete.

Senere kom det frem, at ægteparret tidligere havde

fragået deres klage, og da de blev tilspurgt i retten, hvorfor de gjorde det, svarede de: Oluf Drejer og Chr. Jørgensen lokkede dem dertil og lovede dem en halv tønde byg, ligeledes træ til opbygning af deres hus, og den tredie, Jens Christensen i Mardahl, havde budt dem en tønde rug, men intet havde de fået. Derfor måtte de holde fast ved deres tidligere forklaring. Derefter dysede man sagen ned.

Det kunne nok knibe for småfolk at få deres ret. Vi kan f.eks. tage en markant skikkelse i 16- og 1700 tallet: ridefogeden. Der var mange skærmydsler med denne person på de store herregårde, men da han altid havde ejeren i ryggen, nåede tingenes tilstand sjældent udenfor sognet eller herredet. Men den 12. november 1739 dristede bønderne sig til at sende en klage over deres ridefoged på Boddum Bisgaard, Søren Rasmussen. Ejeren fra fru cancellirådinde de Lasson til Rødslet. Søren Rasmussen var blevet bekendt med klagen og havde skaffet sig en prokurator, som førte hans sag ved Hassing-Refs herreders ret. Der startedes meget dramatisk med, at Jens Lyngbye, Thisted, som tog sig af disse sager og var kendt som en hård prokurator, kaldte klagen uforskammet og løgnagtig, og klagen var endda uden underskrift. Under klagen stod der: Skrevet af vi fattige bønder i Boddum sogn. Dette gjorde Lyngbye et stort nummer ud af og erklærede, at det man vil klage ærligt over, må man sætte sin underskrift under. Thi stævnedes samtlige 31 tjenere til Boddum Birgaard for at vedkende sig klagen eller frasige sig den, og skulle nogen vedstå sig den håndløse beskyldning, da enten at bevise dens indhold eller som løgner at lide. Allerede her kan man se af stævningens indhold, at den er udformet således, at den skulle give bønderne frygt for at sige noget til ugunst for ridefogeden.

Men allerførst: hvad gik beskyldningerne ud på?

1. Han er ond og hård, så de var færdige at løbe fra gårdene.
2. Ville de tale med ham om et eller andet, siger han: Gå Fanden i vold!
3. Han tager dobbelt førepenge.
4. Han lover hjælp, men giver dem slid i stedet.
5. Han lader Boddum Bisgaard forfalde.
6. Han (ridefogeden) dur kun som »en fisseltuder« = bagvasker.
7. Hvor han kom fra (Hindsels) var bønderne parat til at slå arme og ben i stykker på ham.
8. Låner de korn, skal de svare dobbelt eller mere til gengæld.

Derpå afhørtes en række vidner, som bekræftede med ed en hel række overgreb mod dem; det er stort set som nævnt i brevet, men med beløbs nævnelse.

Heroverfor førte Lyngbye 5 vidner fra Hindsels, som alle berømmede ridefogeden for hans ærlighed og troskab mod herskabet, mod ligemand føjelig og ærbødig, og mod dem, som var ringere end han, tjenstagtig og velvillig. Sagen blev derefter ophævet for retten, og bønderne måtte igen finde sig i ridefogedens plagerier, idet han i de følgende år stadig nævnes som ridefoged på Boddum Bisgaard.

Men efterhånden blev dommene mildere. Tyverier straffedes i 1630–1700 med døden eller livsvarigt fængsel, men senere med en straf i Viborg tugthus på fra 6 måneder til 3 år, eftersom forseelsen betragtedes med rettens øjne.

Det mest glædelige i retsudviklingen i 1700-tallet var den, at der efterhånden skabtes mere lighed for loven. Det gik langsomt, men sikkert frem på dette punkt.

Litteratur:

- Hassing herreds tingbøger 1630–1688
Refs herreds tingbøger 1648–1684
Hassing-Refs herreders tingbøger 1688–1785
O. Nielsen: Gamle jyske tingsvidner (1882).
Erik Westerby: Vestjyske retssager fra Holbergs tid
(1937).
Mogens Lebech: Jyllands gamle retskredse.
Jyske Saml. 5 R II: Om udviklingen af herredsfoged-
embedet.

Noter:

- 1) Se Chr. Heilskov: Herredsfogeder i Thy og Vester-Han Herred, årbog 1947, s. 13 ff.
 - 2) Prinsessestyr var en skat, der blev pålignet i anledning af en prinsesses bryllup. Prokuratorer skulle betale en afgift for hver ført sag. Skatten skulle betales til amtsskriveren.
 - 3) Senere ejer af Nebel hovedgård.
 - 4) Søn af biskop Morten Madsen i Århus. Ejede Ullerupgaard.
-

NÆVNINGER

Mere om retsvæsenet i gamle dage

Af TORSTEN BALLE

SOM OMTALT I FOREGÅENDE ARTIKEL var det i 16–1700rne herredsfogeden eller hans stedfortræder, der virkede som dommere på herredstingene. Således havde det imidlertid ikke altid været. Oprindeligt var herredsfogeden kongens repræsentant på tinget, således at han kun skulle varetage kongens interesser, men fra 1400rne var han tingets leder og tog jævnlig del i afsigelsen af domme, og efterhånden blev domsmagten den vigtigste af hans funktioner. Før var det selve tingforsamlingen eller en udvalgt del af den, der dømte, men fra midten af 1500rne skulle sager, hvori der kunne blive tale om dødsdom, afgøres af herredsfogeden og »de bedste tingmænd«, og således skete det da f.eks. også i den i foregående artikel nævnte tyverisag mod Las Michelsen. Også i andre tilfælde ser det ud, som om nogle af tingmændene var med til at afsige domme, i hvert fald her på egnen.

Men herredsfogedens domsmagt var også på andre måder begrænset. Mange sager skulle ligesom nu behandles af nævninger, men dengang skulle nævningerne selv undersøge sagen, før de behandlede den og udstedte deres kendelse, som var endelig, og som dommeren måtte rette sig efter. De spillede en meget stor rolle i retsplejen, og en stor del af Valdemar Sejrs Jyske Lov, der blev udstedt

1241, handler da også om dem og deres virksomhed, som loven giver udførlige regler for.

Af nævningerne var *sandemændene* de vigtigste. De blev udnævnt på livstid af kongen, og loven fastslår, at der skulle være otte sandemænd i hvert herred, nemlig to i hver fjerding, og det kan senere ses, at de blev valgt blandt herredets bedste mænd. I jordebøger og matrikler såvel som i kirkebøger nævnes de tit med deres titel, og det kan der ses, at sandemandsbestillingen ofte gik over fra fader til søn.

Sandemændene skulle efter Jyske Lov afsige deres kendelse, der kaldtes *sandemænds tov*, i sager om manddrab, om afhug af legemsdele, om voldtægt, om hærværk, om markeskel, som sår, om kirkegods og om ulovlig fængsling eller berøvelse af frihed.

En sådan sag kunne ikke efter loven afgøres på mindre end seks uger, fordi der skulle tre ting til med 14 dages mellemrum mellem hvert. På det første skulle sagen tinglyses, og parterne skulle så indkaldes til et ting 14 dage efter, hvortil også sandemændene skulle stævnes. På det tredje ting skulle så den egentlige retshandling foregå, således at den ene part fremførte sin klage, og den anden svarede, og det skulle bevidnes, at sandemændene var lovlig tilkrevet til at sværge. Derefter skulle der afsiges dom om, at sandemændene skulle afsige kendelse og aflægge ed på den. Hvis de ikke gjorde det, mistede de deres boslod. De skulle træffe deres afgørelse på alle årets tider, når der holdtes ting, »fordi mordere og tyve og ransmænd skal aldrig have fred, thi de freder ingen«. Det var således en meget ansvarsfuld bestilling, sandemændene havde, og den kunne være vanskelig at udøve og medføre stor risiko, som det ses af den i foregående artikel omtalte drabssag mod herredsfogeden Mads Mikelsen Lemvig.

Sandemændene skulle ikke alene (som nævningerne nu) kende den anklagede skyldig eller ikke skyldig, men også afsige kendelse om, hvilken straf den skyldige skulle lide. I disse sager kunne der blive tale om fredløshed eller bøder. Når en mand blev dømt fra sin fred, skulle han forlade landet (Jylland og Fyn) inden »dag og måned«, hvis ikke den, der havde rejst sagen, ville tage imod en bod (senere: inden 3 dage).

I sager om markskel skulle sandemændene undersøge sagen, afsætte et skel med stokke eller sten og sværge på, at de gjorde ret, men sagen kunne også afgøres uden deres medvirken, når kongen selv ville ride markskel, hvad Christian 3. gjorde, da der engang var skelstrid mellem Hillerslev og Thisted. Dog siger loven, at det er bedre, at markskel sværges end rides, »fordi de er altid mest kyndige, der bor nærmest«.

Også i andre tilfælde end dem, loven direkte nævner, kunne sandemænd medvirke. Originalmatrikelen 1664 for Hundborg herred (i rigsarkivet) slutter således med en erklæring om, at matrikelen er forfattet og sammen-skrevet af herredsfogeden og de otte sandemænd sammen med 12 af herredets bønder, der var særlig udnævnt til hvervet af herredsfogeden, og de har underskrevet matrikelen på herredstinget i Sjørring 16. marts 1664.

De sidste 12 mænd må også opfattes som et nævn, og sådanne nævn, udnævnt til behandling af en enkelt sag, findes af og til omtalt i retssager.

Ransnævninger var derimod ligesom sandemænd et fast led i retsplejen. De skulle ifølge Jyske Lov kun virke for et år ad gangen, og de blev valgt af bønderne selv ved stemmeflerhed. Ingen, der ikke før havde været nævning, kunne nægte at tage mod valget. Gjorde han det, måtte han bøde tre mark for hver gang, han nægtede

at være nævning, indtil han blev så fattig, at han ikke havde tre mark at betale med. Der skulle vælges otte mænd i hvert herred, og i mange tingbøger står der for hvert år angivet, hvem der dette år skulle være ransnævninger, to i hver fjerding.

Glemte bønderne at vælge nævninger eller ville de ikke, skulle ombudsmanden (lensmanden) selv udvælge nævninger. Ville han ikke, eller ville han ikke sagsøge en mand, der nægtede at være nævning, havde kongen fuld ret til at tage hans embede fra ham, fordi han da forhindrede, at en sag blev lovligt forfulgt.

Ransnævningerne skulle afgive kendelse i andre sager end sandemændene, nemlig i sager om *ran* (håndran, boran, markran), om vådesgerning og om tyveri (når tyven ikke blev grebet på fersk gerning med tyvekoster til mere end en halv marks værdi, for så måtte bonden føre ham til lensmanden, som da måtte lade tyven hænge straks uden dom).

Man skelnede dengang mellem ran og tyveri. Tog man noget fra andre åbenlyst, var det ran, men skete det i smug, var det tyveri. Straffen var meget mildere for ran end for tyveri, i almindelighed en bøde på tre mark.

Senere kom også andre ting ind under det retslige begreb ran, idet det blev betragtet som ran, hvis nogen tilsidesatte en andens ret eller undlod at opfylde en forpligtelse. Han tog jo den andens ret fra ham.

I Jyske Lov nævnes desuden *biskopsnævninger*, to i hver fjerding eller to i hvert sogn, som skulle vælges af sognemændene. De skulle kun afsige kendelse i sager om helligbrøde, d.v.s. hvis nogen sloges eller slog en anden på helligdage, men ikke i sager om helligdagsarbejde. De skulle mødes i kirken.

Senere træffer man også *sognenævn* eller *kirkenævn*,

som skulle sværge i trolddomssager. Dem finder man tit nævnt i tingbøger i den tid, da trolddomssager var almindelige, således i den trolddomssag fra Mors, som er behandlet senere i denne årbog.

Da Christian V.s Danske Lov 1683 afløste de ældgamle love, blev retsvæsenet omordnet, og de gamle regler om nævninger blev ophævet. Dog skulle der stadig udnævnes sandemænd, og mens de før kun fandtes på Jyske Lovs område, skulle der nu være sandemænd over hele landet. Lidt efter lidt ophørte deres virksomhed imidlertid, og trods lovens ord blev der ikke mere udnævnt sandemænd.

Når den nye retstilstand efter enevældens indførelse førte med sig, at de fleste af de gamle herredsfogeder og -skrivere blev udskiftet, og at sandemænd og nævninger ikke mere fik noget at sige, hænger det sikkert sammen med, at den nye lov på mange måder betød en så stor forandring fra de fra meget gammel tid tilvante forhold, at folket ikke de første år kunne følge med. Før havde de fulgt de ældgamle love, der var godkendt af folket selv på tinge. De var gennem mange slægtled indgroet i folks bevidsthed og så enkle, at man ikke behøvede nogen skreven lovbog, og deres bestemmelser faldt sammen med folks syn på, hvad der var ret. Nu var det kongen alene, der gav love, og han kunne til enhver tid ændre dem eller give nye anordninger, som rettens folk straks måtte sætte sig ind i og dømme efter. Selve grundlaget, Danske Lov, var til at begynde med så fremmed for folket, for dets repræsentanter, nævningerne, og for de bondefødte herredsfogeder, at deres gamle lovkendskab ikke slog til. Kun få magtede at sætte sig sådan ind i den nye lov i løbet af forholdsvis kort tid, at de kunne dømme efter den, og det var kun naturligt, at de gamle herredsfogeder

og -skrivere ikke kunne klare sig ved en formelig eksamination i den nye lov, således som den, der fandt sted ved mødet i Viborg mellem dem og landsdommerne 1687 (omtalt i foregående artikel).

Dertil kommer måske det forhold, at kongen og det nye styres mænd i den første tid efter enevældens indførelse nærrede en vis mistænksomhed overfor dem, der før havde haft noget at sige. Det var, som om man frygtede, at de ikke villigt nok skulle indordne sig under den nu enevældige kongemagt og dens diktater, men ville søge at opretholde de gamle tilstande eller endog genindføre dem.

Denne mistænksomhed ramte som bekendt den gamle danske adel, men det ligger nær at antage, at den også var rettet mod de gamle selvstændige bondehøvdinge, der sad som herredsfogeder, sandemænd og nævninger rundt om i herrederne. *Den gamle retsordning var jo i virkeligheden demokratisk.* Tinget og dets afgørelser var folkets. Herredsfogeder, herredsskrivere og sandemænd var valgt ud af folket, og nævningerne blev valgt af folket. Den forældede forestilling, at bønderne i gamle dage var retsløse, er fuldstændig forkert. De kunne snarere blive det under de nye forhold, da de gamle herredsfogeder og -skrivere blev erstattet med folk, der var villige og underdanige tjenere for enevælden og ikke havde nogen tilknytning til bondesamfundet eller til de gamle retsbegreber, thi nu havde folket ingen repræsentanter, der tog del i retshandlingerne.

Et eksempel på, at gamle og nye retssynspunkter en rum tid efter kunne komme i modstrid, er anført i H. A. Riis-Olesens artikel: Et opgør mellem gammel og ny retsopfattelse (i årbog 1962).

I det følgende gives nogle eksempler på sager, der blev

ført i den ældre tid. Flere eksempler kan findes i tidligere årbøger.

Kilder

Den Jyske Lov ved Peter Skautrup, København 1938. Håndbog for danske lokalhistorikere, redigeret af Johan Hvidtfeldt. 1952.

Note

Det bør bemærkes, at en *skriver* dengang ikke var en kontorist men en betroet embedsmand. Amtsskriveren var f.eks. leder af amtstuen. Til ham skulle skatterne betales, også hartkornsskatterne, hvorfor han måtte lade føre matrikelsbøger og andre hartkornslister. Desuden havde han et vist tilsyn med vejene og med udskrivningsvæsenet. Siden kaldtes han som nu amtsforvalter. Herredsskriveren var en embedsmand, der havde som opgave at udforme og at udfærdige de dokumenter, der udstedtes i tingets navn, ligesom han havde ansvaret for tingbogen og for dens førelse. Han tog gerne del i retsførelsen sammen med herredsfogeden og andre udvalgte »gode mænd«, og han nævnes sammen med dem, oftest lige efter herredsfogeden, som udsteder af tingsvidner. Han tilhørte da også den samme kreds af bønder som dem.

To retssager fra Mors

Ved VALDEMAR HENRIKSEN

1. Et drab

(Viborg Landstings Dombog, 13. April 1622)

VAR SKIKKET Niels Pedersen i Ejersløf og hans hidkaldte Sandemænd af Nørre Herred at sværge over Jørgen Andersen, tjenende Jens Johansen i Seierslev, for Vilars Jensen i Jørsby han dræbte og ihjelslog paa hans farende Vej paa Draaby Mark Mandag Aften den 11 Marts sidst forleden, og først fremlagde for Sandemændene et Tingsvidne fra Nørre Herredsting i Mors den 19. Marts sidstforleden udgangen, Mads Mortensen i Jørdsby for otte Mænd med oprakte Fingre og Helgens Ed at have vidnet, eftersom han med en Landstingsvidne var stævnet for hans Sandhed, at han var den 11. Marts sidstforleden Sonden for Sønder Draaby og da at have set og hørt, at Jørgen Andersen, tjenende Jens Johansen i Seierslev, sad i en Vogn og huiede og raabte og slog omkring sig med en Bundstage, han havde i sin Haand og Vilars Jensen i Jordsby, da sagde til ham forn. Jørgen Pedersen: »Er det mig, du vil til med denne Bundstage, du hører med«, og at Vilars Jensen saa sprang af lille Mads Munks Vogn og gik til Jørgen Andersen og sagde til ham: »Vil du mig noget ondt med det Stykke Bundstage du sidder med«, og saa slog Jørgen Andersen Vilars Jensen over sit Halsben med samme Stykke Bundstage og saa løb Vilars Jensen til forn. Mads Mortensens Vogn

efter en lille Fork, som han havde sat der udi, og løb hastelig til Vilars Jensen med en Kniv og slog ham i hans Hals med samme Kniv. Saa faldt han ned til Jorden og straks derefter døde af samme Knivslag.

Jens Madsen og Johanne Madsdatter i Jørdsby med lige svoren Ed at have vidnet, at de samme Tid var hos og saa det, at Vilars Jensen i Jørdsby sprang af lille Mads Munks i Jørdsby hans Vogn med en Fork og slog Jørgen Andersen, tjenende Jens Johansen i Seiersløf dermed, som han sad i Vognen hos Jens Madsen og forn. Jørgen Andersen saa kom af Vognen og havde ikke andet i sin Haand end et stykke Bundstage, og at de saa slog sammen med hverandre, og saa fik forn. Jørgen Andersen en Kniv op og dermed dræbte forn. Villars Jensen.

Dernæst et Vidne af forn. Ting samme Dag udgangen, Peder Larsen i Jordsby, Niels Poulsen og deres Medbrødre, syv Synsmænd for alle Mænd at have hjemlet og kundgjort og bestod, at de paa Onsdag var til Syn til Villars Jensens Lig, som stod paa Jørsby Kirkegaard, eftersom de dertil af Tinget var udnævnet, og at de havde seet, at han havde et Knivslag i hans Hals ved venstre side og syntes, at samme Slag var hans Bane.

Saa mødte Laust Andersen i Ejerslev paa Jørgen Andersens Vegne og fremlagde af forn. Ting forn. Dag udgangen Jens Madsen, Mads Munks Søn i Jordsby, Johanne Madsdatter, Niels Madsen, Mads Farups Søn og Jens Farup ibm. for otte Mænd med oprakte Fingre og Helgens Ed at have vundet, eftersom de med en Landstingsstævning var stævnet for deres Sandhed, at de nærværende hos og tilstede var Mandag den 11. Marts sidst forleden, og saa de, at Vilars Jensen i Jordsby sprang af lille Mads Munks Vogn med en Fork og slog Jørgen Andersen, tjenende Jens Johansen i Seiersløf, dermed,

som han i forn. Vogn sad hos forn. Jens Madsen, og forn. Jørgen Andersen saa kom af Vognen og havde ikke andet i sin Haand end et stykke Bundstage og saa slog sammen med hverandre, og saa fik Jørgen Andersen en Kniv ud og dermed dræbte forn. Vilars Jensen.

Nok et Vidne af forn. Ting den 26 Marts sidst forleden udgangen, Poul Jensens Søn, Morten Poulsen, Sd. Draaby, for alle Mænd med oprakte Fingre og Ed at have vundet, eftersom han med en Landstingsstævning var stævnet for hans Sandhed, at han saa Mandag den 11. Marts sidst forleden, at Vilars Jensen i Jordsby slog til Jørgen Andersen, som tjente Jens Johansen i Seiersløf, med en Fork, som han sad i Vognen hos Jens Madsen i Jordsby og ikke han saa mer, hvor det gik til, thi han var gangen fra dem.

Derhos et Vidne af forn. Ting den 19. Marts forleden udgangen, Jens Madsen, Mikkel Jørgensen, og deres Medbrødre syv Synsmænd for alle Mænd at have hjemlet, kundgjort og bestaaet, at de den Dag otte dage var Syn til Jørgen Andersen i Ejerslev, da dem, at have seet, at han havde fire Saarmaal paa højre Side i hans Hoved og noget lidet blaa paa hans højre Aksel, som han skyldte Vilars Jensen i Jordsby for, at have gjort ham den 11. Marts sidst forleden, som de Vidner videre bemeldte.

Dernæst gjorde Sandemænd, Skamel Tomasen, Anders Laustsen, Anders Jensen, Søren Mortensen, Josep Pedersen, Jens Steffensen, Oluf Knudsen og Anders Poulsen, deres Ed efter at der var sat Følding paa dem formedelst Christen Jensen og Jens Christensen, og svor forn. Jørgen Andersen Manddød over og fra hans Fred for forn. Vilars Jensen han ihjelslog, eftersom de sagde dem selv Sandhed derom at have udspurgt og forfaret.

2. En trolddomssag

(Af Viborg Landstings Dombog 23. juni 1621).

VAR SKIKKET ærlig og velbr. Mand Hans Dyre til Boller, Befalingsmand paa Lund, hans visse Bud Jens Poulsen dersammesteds paa den ene Side og have udi Rette stævnet Peder Lauritsen i Sillerslev og Lars Skræder og deres Medbrødre Nævninger paa den anden Side udi Øst Assels Sogn udi Lund Birk, som Torsdag den 19. April til Lunds Birketing have Ane Knudsdatter i Øst Assels Kirkenævn oversvoren for hendes Trolddoms Kunst og Bedrift, som hun skal have begangen og gjort ved Søren Lauritsens Hustru i Sillerslev ved Navn Maren Lauritsdatter efter adskillige Vidner og Sigtelser, som over hende forhvervede ere, formenende for Hans Dyre, at samme Nævningers Ed og Vidner lovligt og ret at være forhvervet og bød ved fuldmagt at staa og blive.

Deslige have hidstævnet fornævnte Nævninge, iligemaade Peder Skriver i Sillerslev og Laust Pedersen, Føldingsmænd og Lars Christensen i Mygdam Mølle, som samme Vidner og Nævninge-Ed udstedt have, og om nogen af dem have der noget at svare; saa ogsaa Ane Knudsdatter med hendes lovlige og rette Lovværge med hendes Undskyldning og Erklæring, som hun eller nogen paa hendes Vegne herimod have, og først fremlagde fornævnte Jens Poulsen et Tingsvidne af Lund Birketing dette Aar den 2den og 20de Marts sidst forleden udgangen: Søren Lauritsen i Sillersløf for otte Mænd med oprakte Fingre og Helgens Ed at have vidnet og bekendt, at da i Foraaret om dette Lov, da kom Søren Jensens

Kvinde, Ane Knudsdatter, ind i hans Hus, da at have hørt, at hun sagde til hans Hustru, Maren Laustsdatter, at hun skulde faa Skam og Skade og sagde, at hun havde lovet saameget ud tilforn og holdt det, og efter den Tid er de liden Lykke sket, saa hun ikke var saa før, at hun kunde komme af hendes Seng.

Derhos et Vidne af forn. Ting den 5te April sidst forleden udgangen: Inger Jens Datter i Sillerslev for otte Mænd med oprakte Fingre og Helgens Ed at have vundet, at hun ifjor ved denne Pas stod dernede i Søren Lauritsens Hus, og hun stod noget dernede, og da kom der Søren Lauritsens Hustru, Maren Lauritsdatter og Ane Knudsdatter nogle Ord imellem, da sagde Ane Knudsdatter til Maren Lauritsdatter, at den Dag skal komme, at du skal græde saameget, som jeg gør nu, og jeg skal love dig, at du skal faa en Djævels Færd engang.

Saaledes ogsaa et Vidne af forrige Ting samme Dag udgangen, seks Synsmænd Søren Nielsen i Vest Assels for otte Mænd at have kundgjort, at eftersom de vare tagne af Tinget at syne, se og forfare, hvorledes Søren Lauritsens Hustru i Sillerslev er medfaren af hendes store Sygdom og Elendighed, da fornævnte Mænd at have hjemlet, at de var hos forn. Maren Lauritsdatter, da den forn. Ting holdtes i deres Sognepræsts Nærværelse, da de at have seet, at hun var ganske afmægtig, saa Kødets var næsten affaldet, saa hun ikke kunde røre sine Lemmer eller Ledemod, saa hun ikke var saa mægtig enten at staa eller gaa, undtagen de følger hende, og de da have hjemlet samme Dag, at hun blev lagt i en Vogn paa Klæde og aget til Tinget.

Nok et Tingsvidne af forn. Birketing forn. Aar og Dag udgangen, otte Mænd vundet have: Søren Jensen i Sillerslev, som kom kørende ud paa Tinget med Maren

Lauritsdatter ibm. og hun laa i Vognen, da de at have hørt, at forn. Jens Simonsen formanede hende, at hun skulde vidne Sandhed og ingen lyve paa, da forn. Maren Lauritsdatter at have vidnet med oprakte Fingre og Helgens Ed, at da de ifjor ved dette Lav, da Søren Jensens Hustru Ane Knudsdatter at have kommen ind i deres Hus og have sagt, at hun havde lovet saameget ud til forn og havde holdt det, og efter den Tid er hun liden Lykke sket, saa hun meste Part haver ligget siden, saa hun næppelig er saa før, at hun kunde komme af sin Seng.

Dernæst et Vidne af forn. Ting den 19. April sidst forleden udgangen: Otte Mænd at have vidnet førend der blev sat Følding paa Nævninger over Ane Knudsdatter udi Øst Assels, at Søren Lauritsen i Sillerslev sigtede og beskyldte og vedkendte fornævnte Ane Knudsdatter for en vitterlig Troldkvinde, at hun med hendes Trolddoms Kunster og Bedrift haver forgjort hans Hustru, Maren Lauritsdatter, og beskyldte hende for denne hendes Sygdom, som hans forn. Hustru havde og derpaa bedet sig Gud til Hjælper med oprakte Fingre og Helgens Ed. Deslige et Tingsvidne af forn. Ting den 26. April sidst forleden udgangen, som indeholder: P. Christensen, Niels Jepsen og Christen Andersen i Sillerslev for otte Mænd at have kundgjort, at de vare nærværende at skulde gaa til Søren Lauritsens Hustru i Sillerslev, Maren Lauritsdatter, som da laa paa hendes Sygeseng og forhøre hendes Ord, hvad hun sagde om Ane Knudsdatter i Øst Assels, da forn. fire Mænd med oprakte Fingre og Helgens Ed at have vundet, forn. Maren Lauritsdatter da til dem at have givet haardelig Klagemaal over forn. Ane Knudsdatter sigtede og vedkendte hende for en vitterlig Troldkvinde at være, at hun med

hende med hendes Trolddoms-Kunster og Bedrift have forgjort hende og beskyldte hende for denne hendes Sygdom, som hun haver, det hinc at have bedet sig Gud til Hjælper paa hendes Sjæls Salighed og den Lod og Part hun vilde have og arve udi Guds Rige.

Herhos et Tingsvidne af forrige Ting d. 22 Marts sidst forleden udgangen: Niels Jensen i Øst Assels og hans Hustru Maren Mortens datter for otte Mænd med Helgens Ed og oprakte Fingre at have vidnet, at de da paa Tirsdag otte Dage sidst forleden kom gangende til Las Christensen. Som de var indkomne, da Søren Jensens Hustru Ane Knudsdatter at have kommen derind, da bød Las Christensens Søn og hans Hustru hende være velkommen her til Byen, da hun at have sagt, at de siger vi have sprungen omkring i Sillerslev, nu ville vi begynde at springe omkring her i Byen.

Lars Christensen lige det samme at have vidnet, at saa er ganget og sket, som deres vidner siger. Og ydermere forn. Niels Jensen at have vundet, at den Tid han skulde til Huset, som han nu ibor, som Søren Jensen den Tid afflyttede, da vilde Søren Jensen lade ham beholde al den Lykke, Vorherre vilde unde ham, dersom han vilde give ham Søren Jensen et Par Sko, ellers var han bange, han fik Uheld.

Item et Tingsvidne af forn. Ting den 5. April sidst forleden udgangen, indeholdende: Jens Simonsen at have tilspurgt Ane Knudsdatter i Øst Assels, om hun ikke paa Onsdag Aften da sidst forleden begærede af ham, at han vilde tage alt det, de haver, efterdi hendes Mand Søren Jensen er borte, og lade hende løs, at hun kunde komme hendes Kaas, saa skulde hun aldrig komme her mere, hvortil fornævnte Ane Knudsdatter at have svoret, at hun det ikke kunde benægte, at hun jo det af ham begæret haver.

Endnu et Tingsvidne af forn. Birketing forn. Aar og Dag udgangen: Otte Mænd vundet have, forn. Jens Simonsen at have tilspurgt Ane Knudsdatter om hun ikke begærede af ham, at han vilde sætte efter hendes Mand, at han vilde og skulde komme tilstede igen og komme i hendes Sted at sidde, at den maatte lide, som Skyld havde.

I lige Maade, om hun ikke have begæret af ham, at han skulde fly hende at vide, hvor hendes Børn er, thi hun befrygtede sig, at dersom samme hendes Børn kom til hendes Mands, Søren Jensens Moder, da blev de evig forraadt, ligesom hun var, hvortil forn. Ane Knudsdatter at have svaret og sagt, at hun ikke kunde benægte, at hun jo det af forn. Jens Simonsen begæret haver.

Fremdeles et Tingsvidne af forn. Ting den 12 April sidstforleden udgangen, som indeholder: Las Christensen i Øst Assels og Jens Christensen og Jens Lauritsen ibm. og siden menige Mænd fra Øst Assels, som den Dag tilstede vare, som vidnede med oprakte Fingre og Helgens Ed, at det var dem fuld vitterlig, at Søren Jensen drog fra Byen fra den anden Dag efter, at hans Kone blev tagen, og ikke de have formummen til ham siden, men at have slaget hans Hus slet Vanderlig.

Derhos et Tingsvidne af forn. Ting den 12 April sidst forleden udgangen: Las Christensen og Ellen Christensen i Øst Assels for otte Mænd med oprakte Fingre og Helgens Ed at have vidnet, at det er dem fuldvitterlig, at den Tid Ane Knudsdatter ibm. blev taget til Lund, da hendes Mand Søren Jensen at have sagt til dem, at dersom han havde vidst, at de saa snart skulde have taget hans Kone, da skulde han før have taget hende og ganget 200 Mil heden med hende, thi hun altid haver været ham saa god.

Saa og et Tingsvidne af forn. Birketing forn. Aar og Dag udgangen: Ellen Christensen, Jens Christensen, Jens Lauritsen, Maren Henriksdatter og Ane Pedersdatter alle af Øst Assels for alle Mænd med oprakte Fingre og Helgens Ed at have vundet, at de hos var, den Tid Ane Knudsdatter blev taget til Lund, da de at have hørt, at hendes Mand, Søren Jensen, sagde til hende, at hun skulde to Skarnet af sig, førend hun kom til Lund, da hun at have svaret, det gøres intet behov, der kommer mere paa mig, naar Bøddelen kommer i lag med mig. Derhos fremlagde et Tingsvidne efter Nævningers Ed af forn. Lund Birketing den 19. April sidst forleden udgangen, som indeholder: Peder Lauritsen i Sillerslev, Las Nielsen Skrædder og deres Medbrødre Nævninger at have svoret forn. Ane Knudsdatter en fuld Kirkenævn over og derpaa bedet Gud til Hjælper, som samme Nævningers Ed i sig selv bemelder, og nu var tilstede Søren Jensen i Øst Assels og udi forn. Ane Knudsdatters egen Nærværelse fremlagde et Sognevidne, hun forgangen Paaske Mandag udi Hvidbjerg Kirke bekommet haver, udi hvilket menige Sognemænd, som tilstede var, have kundgjort, at saalænge forn. Ane Knudsdatter boede der i Signet og havde sin værelse hos dem, da handled og skikked hun sig først som Pige og siden som gift Kvinde ærligen og troligen vel, saa at hun maatte fri være, og at hun er født af ærlige og tro Forældre, baade af Faders og Moders, saa ingen den Dag havde eller vidste hende for nogen utilbørlig Sag at beskyldte i nogen Maade, og at hun maatte frigøre sit Skudsmaal did igen til dem, om hende ydermere Behov gjordes.

Dernæst var forn. Ane Knudsdatter tilstede og med højeste Helgens Ed og oprakte Fingre svor og benægtede sig i Trolddoms Kunst uskyldig at være, og at forn. Sø-

ren Lauritsen og hans Hustru kun sligt af Had og Avind skulde have paaført hende paa Grund af den Aarsag, at hun og hendes Mand vidnede paa Søren Lauritsen, at han hug noget Træ udi den gode Mand, Hans Dyres Skov og derfor blev tiltalt, hvortil Søren Lauritsen, som og her tilstede var, svarede at han ikke hug noget i den gode Mand Hans Dyres Skov uden to Plejlslagler, og det efterlod den gode Mand Hans Dyre ham selv, medens han fuld og fast var sin Sigtelse bestandig; forn. Ane Knudsdatter benægtede højligens sig ikke slige Ord til forn. Niels Jensen og hans Hustru at have havt, som de paa hende have vidnet, ikke heller hun udi nogen Maade skulde have borttrøvet eller begæret at rømme, som Vidnerne ombemelte og forment at forn. Søren Lauritsen og hans medfølgende Vidner om forn. Ane Knudsdatters Ord til Ane Lauritsdatter skulle havt, ikke stemmer overens, ikke heller fornævnedes Maren Lauritsdatter hende selv for Nævninger skulde have sigtet og beskyldt og mente fordi, samme Nævningers Ed ikke burde ved Magt at stande.

M. T.

Saa og efterdi Søren Lauritsen og hans Hustru deres Vidner ikke med forn. Ane Knudsdatters, Inger Jensdatters Vidne, Ord og Løfte hun til Søren Lauritsens Hustru skulde have havt aldeles stemmer sammen overens, heller samme deres Vidner de udi deres egen Sag vidnet have med andre end det enlige Vidne bekræftet, forn. Søren Lauritsens Hustru ikke heller, der hun selv haver været til Tinge, forn. Ane Knudsdatter haver sigtet og beskyldt, og bemeldte Niels Jensen og hans Medfølgere og have vidnet efter Ane Knudsdatters Ord og Mundheld, som hun ikke er bestandig og højligens benægter.

Da kunde vi efter Lejlighed ikke kende samme Nævnings Ed, paa forn. Vidner funderet, saa beskaffen, at den kan komme forn. Ane Knudsdatter til nogen Forhindring, førend hende aldeles overbevises kan.

Dommere Niels Krag og Gunde Lange.
Landstingshører Peder Bertelsen.

Fra herredstingets virksomhed

Skifte efter Laurids Nielsen i Ås 1679

Ved TORSTEN BALLE

I TIDEN før retsreformen i 1680'erne blev skifteforretninger tinglæst ved herredstinget og indført i tingbogen af herredsskriveren. Som eksempel på, hvordan et skifte dengang blev lovmæssigt ordnet, gengives nedenfor en afskrift af skiftet efter *Laurids Nielsen* i Ås, Skjoldborg sogn, der døde 1679. Skiftet er indført i Hundborg herreds tingbog for 1679, fol. 43 ff., og det gengives ordret med herredsskriverens egen stavemåde, således at man kan få et indtryk både af den ret faste form, et sådant retsdokument havde, og af hans skrivekyndighed. Det må bemærkes, at der dengang ikke eksisterede faste regler for retskrivningen, og der er derfor tit meget stor forskel på de forskellige skrivers retskrivning. De gamle herredsskrivere skriver i modsætning til landstingsskriverne ofte et forholdsvis let læseligt dansk uden de mange overflødige bogstaver, som man ellers ofte »pyntede« ordene med, og uden de forkortelser, der tit gør landstingsprotokollerne så vanskelige at læse.

Det må også bemærkes, at der ofte er vanskeligt at se, om et bogstav er ment som et stort eller et lille bogstav, da forskellen for nogle bogstavers vedkommende kun er en forskel i størrelse, og denne forskel har man ikke taget det så nøje med. Man tør imidlertid ikke forsøge at »forbedre« originalen ved at bruge store bogstaver i af-

skriften, hvor man *tror*, de skal være, da brugen af store bogstaver iøvrigt synes at være ret vilkårlig.

I mange forbindelser, som vi nu vil opfatte som sammensætninger, står leddene adskilt i originalen. I sådanne tilfælde er der i afskriften anbragt bindestreger mellem leddene.

Mand. d. 14. April:

poffuel Nielsen i Aas. Otte Mænd saae stande for denem og i Rette lægde et Registerings-og vorderingsopskrift liudendes: Anno 1679 d. 10. Aprilis vare vi effterskrefne og underskrefne, Nømlig Niels Christensen, peder Michelsen, og Christen Pedersen i Aas og Christen Midiholmb i Skiolborig, Med herredsfogden Lauge Ollesen. I Harring, og herreds-skrifver hans Thomsen udi den gaard I Aas, Som sl: Laurids Nielsen iboede og af-døde, offuer en Rigtig registrering og vordering, skift og deeling I-Melm den sl: Mands høstrue, Margrete Jørgensdatter, paa hendis vegne poffuel Nielsen, som hafver sted og fest samme gaard, og Chresten Villadsen i Skiolborig paa hossbondens vegne, og efftersom Christen Mortensen og Niels Mortensen i Thorsted, Niels Mortensen i lild hillerslef og Niels pedersen i stor hillerslef icke effter indstefning er Møet heri boen i dag, som skulle vere formøndere for børnene, og icke nogen er Nermer eller vederhefftiger¹) dertil, kunde det icke lengere opholdis. Mens er saledes her i boen forretted, som effterfølger:

først vorderet Sex heste og hopper, af huilche Threj hopper ere med fülle, tilsammen for 60 dlr., 4 kiøer til hobe for 18 dlr., 3 stud-unge-nøeder og 1 quie-kalf for

11¹/₂ dlr., 2 spede kalffue for 6 mk., fembten faar og veder for 11 dlr., femb aarings-svin for 3¹/₂ dlr., femb gies for 5 mk. Noch 2 stude, som ere skabbede, og iche kand vorderes, effterssom iche Siunnes de kand leffue. Thorsken og u-thorsken korn, biug 20 td. vorderet tilhaabe for 30 dlr., Rug 5 td. v. for 10 dlr., aare: 24 td. for 24 dlr., 6 td. Meel 1 skp. Malt tilhaabe for 17 dlr., vogn og vogn-Redskab til haabe for 8 dlr., plog og plog-redskab med ald sin behøring for 2 dlr., 3 gammel harffuer for 3 mk.

I brøgerset 1 brøger-kedel veyet (1¹/₂ pund)²) à 8 sk., er penge 4¹/₂ dlr., 1 liden gammel kaaber-kedel 1 mk., brøger-kar, ber-kaar³) og saær⁴) til hobe for 10 mk., 2 Øldtønder 3 mk., 2 trou, 2 sold, 1 selde for 1 mk., sex staukaar for 1 mk., 1 fløderbøt, 1 kjerne og 2 spande for 1 mk., 3 grebe, 3 spader for 1 dlr., 1 Øxe, 1 saffue, 2 Naffuer⁵), 1 bond-kniff, 1 hueg-Jern, 1 speger-bore, til sammen for 3¹/₂ mk., 1 par querner i bing⁶), 3 mk., 1 par har-Thøj⁷) i mk., 1 Leyel 12 sk., 4 Seche for 2 sldlr., 1 kand-bench 2 mk..

Den sl. Mands Kiste og Kleder for penge 5¹/₂ sldlr., som skal tilhøre børnene og iche regnes udi skifftet, Senge-kleder for penge 6 mk., 2 høeler med kroge og draf for 7 mk., 1 skier-kniff og kiste for 3 mk., 4 fade, 6 tel-lerchener, 6 treskeer til haabe for 12 sk., 1 Ild-klemme og 1 Røste for 8 sk.

Summa Summarum paa boens goede er penge 217 dlr. 1¹/₂ mk.

der-nest Esket og til-kiende-giffuet den bort-skyldige gield, først Kongl. Mayts. skatter til Philippi Jacobi daeg, som er 1 maanedes skat, penge 8¹/₂ mk. 4 sk. Noch den allerede paabudne høe- og Aared-skat 4 dlr. 1 mk. 4 sk., der nest esket Christen Villadsen i skiolborig paa hoss-

bondens vegne for Restands for forgangen Aar 78 penge 21 dlr., dernæst Esket Else Christens-datters Arffue-loed effter hendis sl. fader Christen Sørensen Smed effter skiffte-brefs indhold penge 31 dlr. 14 sk. Esket Christen Christensen, hendis teniste-karl, penge 3½ dlr., der for uden Esket hand paa hans Søster-Søns peder Iffuerssens Vegne penge 4 dlr., Esket teniste-pigen hendis resterende løn 5½ mk., Noch esket Maren Christensdatter 2 dlr., Esket Jens Nielsen af hans Løn 2 dlr., herreds-fogden for sin umage 6 mk., herreds-skriffren for at skriffue 1 brev og dereffter Thingsvinde Thil Thingget 2 Sldr. Thil Thrøgt papir 24 sk.

Samme paa den bort-skyldige gield, som Nu er Esket og til-kiendegiffuet beløber sig penge 75 dlr. 2 mk. 6 sk.

derneft, fra-Thagen den bort-skyldige gield, bliffuer sa igien at skiffte Mellem den sl. Mands høstru og børn 141 dlr. 3 mk. 10 sk., huor-af Moederen til-kommer den halffve deel, bliffuer sa igien at skiffte Melm børnene, Nemlig Jens Laustsen, poffuel Laustsen, Inge Laustdatter og Anne Laustdatter, den anden halffue deel, som er penge 70 dlr. 3 mk. 13 sk., som Moederen vilde at skulle vere lige udj arffue med huer-Andre, kand en-huers Loed sa bedrage sig 17 dlr. 2 mk. 15 sk. og 3 penge, hvilche børnenis Arffueloder skal bliffue i boen, indtil de bliffuer 18 Aar gammel, og dis-midler-tied uforrendted,

At saledis her boen i fornævnte dag tilganget er udi børnenes Aaldefaders Niels Ibssens i Thorsted hans Nerffuerelse, vinder vi undersskreffne fire vorderings-Mænd, Med herreds-fogden og skriffueren,

stoed underskreffuet Lauge Olufsen Egenhaand, H. Alburg m. m., peder Michelssen Egen haand. Noch stoed skreffuet med sadanne bog-Staffuer, NCS, CNS, CPS.

derneft fremstoed her for Retten forskreffuene fire

Vorderings-Mænd og forskrefne deres vordering udi alle Mader tilstoed, huor-paa de bade dem sa sant Gud tilhielper, Item bestoed Christen Jenssen i Aas og Christen Laustsen i Skioldborg Med Siels Æed og opragte finger effter recessen, at de paa Thorsdaeg sist femb uger stefnte Christen Mortensen og Niels Mortensen i Thorsted, samme Daeg var de udi hillerslef og stefnte Niels Mortensen udi lil hillerslef og Niels pedersen i stor hillerslef til at Møed i boen til at vere børnenis for-møndre, og hied i dag til skifft og vorderings afsigelse, huor-paa de bade dem Gud tilhielper, huor-effter fornævnte poffuel Nielsen var Things-vinde begierendis, at sa for Retten passeret er, stadfester vj med voris Zigneter.

Noter

1) vederhæftig, her: så velstående, at han kan indestå for børnenes arv. 2) usikkert. 3) kar til at bære med håndtag. 4) kar, som kan bæres ved hjælp af en stang, der sættes gennem to huller. 5) stort bor, tømmerbor. 6) aflukke. 7) haretøj – indretning til at skærpe en le med ved hamring.

TYBOSNAK

ved TORSTEN BALLE

1. Spøgeri ved Skjelsgård Bakke

De wa dæn'gâng' æ wa hjèmm. De w'a da fræ Wisi å'e. De wa Mu'r, hon wa i Tisti. Så wa hon kyyrend mæ en mand', å så sku hon jo òsse mæ ham hjèm' ijèn. Så sku wi j'e hennt hende i Bjèrre, å så sku hon jo go'e fræ Bjèrre å'e å så te Wisi. Wi sku jo så – stòrris tøøser – wi sku så ni'r æter Mu'r.

No, de wa no de! Så ka æ hòww, hon fotòlld, da hon så kam hjèm', te dængâng' di ky hjèm', da blòw' hon så foskrè'ked, te hon weest ìtj, hwans hon tennt, heller hwans hon gjow: Dæn'gâng' di så kam te Twes Såånd, så hò't di jèn', dæ skre'g så wèlldiq, å dæ rænnd jèn' – òsse han rænnd we e sùi å e wùkhn, å Mu'r hon så te' e mand': »Hwans ær' ed, dæ skrìgger? Hwas æ de fo molø'r? Do ska hòlld! æ tør ìtj vææ hær po e wùkhn. Ennd åm en kommer òp te-w'òs!«

»Do ska hòlld di mond'!« såå han så te m'æ, »No ka do bare sejj stèll!« Å så kyyr han jo, de – nøj hèllmusser han haj fuur – de di kunnd.

No, å dæn' blòw we, te di kam te' en wèj', dæ gik twat øw'er – en skro'e wèj'. Æ w'ed ìtj, åm de wa ìtj dæn', dæ gik øster-øw'er po Ballerom dæær we Karstens. Så fæk ed ænnd. De w'a lii we Skjèlsgor Ba'kk.

Hon wa så rèj'. Hon trowed da, de wa spøgels-wærk.

Mæn han wild ìtj sèjj, hwas de wa. De haj han sit fliir gâng'.

Marie Andersen, født i Vigsø 1870. Efter båndoptagelse for Jysk Ordbog 1956 ved Niels Aage Nielsen.

Oversættelse

Det var dengang jeg var hjemme. Det var da fra Vigsø af. Det var Mor, hun var i Thisted. Så var hun kørende med en mand, og så skulle hun jo også med ham hjem igen. Så skulle vi jo hente hende i Bjerre, og så skulle hun jo gå fra Bjerre af og så til Vigsø. Vi skulle jo så – storris tøse – vi skulle så ned efter Mor.

Nå, det var nu det! Så kan jeg huske, hun fortalte, da hun så kom hjem, at dengang de kørte hjem, da blev hun så forskrækket, at hun vidste ikke, hvad hun tænkte, eller hvad hun gjorde. Dengang de så kom til Tveds Sande, så hørte de en, der skreg så vældigt, og der rendte én – også han rendte ved siden af vognen, og Mor hun sagde til manden: »Hvad er det, der skriger? Hvad er det for molør ¹⁾. Du skal holde! Jeg tør ikke være her på vognen. End ²⁾ om den ³⁾ kommer op til os«!

»Du skal holde din Mund«! sagde han så til mig, »Nu kan du bare sidde stille«! Og så kørte han jo, det – nogle helmisser han havde for – det de kunne.

Nå, og den ³⁾ blev ved, til de kom til en vej, der gik tvært over – en skråvej. Jeg ved ikke, om det var ikke den, der gik østerover på Ballerum der ved Karstens. Så fik det ende. Det var lige ved Skjelsgård Bakke.

Hun var så ræd. Hun troede da, det var noget spøgelseværk. Men han ville ikke sige, hvad det var. Det havde han set flere gange.

Forklaringer: 1) spektakel. 2) hvad. 3) spøgelse.

2. Varsel for død

Wò fòrèlder di fotòlld wòs nøj som ba'r. Ba'r di trowed ed jo òsse. Di ku ìtj trow' ànt, nå'r e fòrèlder fotòlld ed.

Dæ wa fòr ègsæmpel engång', te dær døød en piig dæuùd i Harboslæt. Hende få'r han war i Wisi we dæn' kjømand, dæ bow' dæærower – han hid Jèp Diig – å kjòwwt nøj fi'l te en drawwkist. Så tow di de mæ øster, di haj nøj æng' dææøster – di tow nu fi'l mæ øster dæær, dæ sku dæhæn te dæhæ piig.

Så kam hende få'r kyyrend mæ en pa stùud å sku æ'ter

ed, å så såå han: »Ja de wa eg'enlig e meneng, de sku wæ te hende drawwkist, mæn no æ hon dø'e. No blywer e' te en ligg-kiiist så.

De w'a no de! Så wa wi we' å bøgg, å wi haj nu handd-wærks-fòlk, å Få'r han wa we' å stèl nøj stèlla's an'. Så wa Mu'r hæruud we e buudste te, te dæ wa nuur, dæ balli'red så'nt mæ di fi'l – kywwlt mæ' em. Så tennt hon, de wa da mærrkelig nåk, fu dæmm mot di da i'tj brooq te ajer teng'.

Så ær'ed, han kommer å sèj'er dæhæ'r, de wa te en ligg-kiiist. Så trowed di, de wa wasel, fo hon wild ù'd å sikh – dæ wa alde nuu teng'. E fi'l låå all-stèll. Så trowed di bestæmt, de wa wasel fu de.

Niels Mygind Hansen, født i Vullum, Hjardemål sogn 1866. Efter båndoptagelse 1956 for Jysk Ordbog ved Niels Aage Nielsen.

Oversættelse

Vore forældre de fortalte os noget som børn. Børn de troede det jo. De kunne ikke tro andet, når forældrene fortalte det.

Der var for eksempel engang, at der døde en pige derude i Harbo-slette. Hendes far han var i Vigsø ved den købmand, der boede derovre – han hed Jeppe Dige – og købte noget fjæl til en drag-kiste. Så tog de ¹⁾ det med øster, de havde noget eng derøster – de tog nogle fjæl med øster der, der skulle derhen til denher pige.

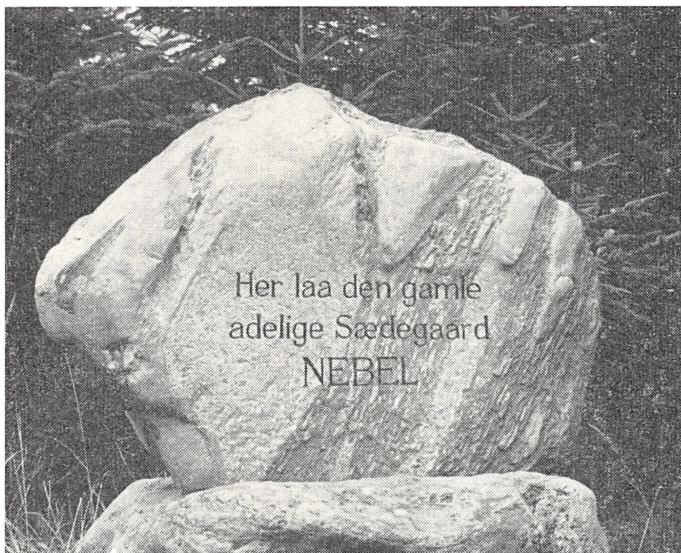
Så kom hendes far kørende med et par stude og skulle efter det, og så sagde han: »Ja det var egentlig meningen, det skulle være til hendes dragkiste, men nu er hun død. Nu bliver det til en lig-kiste så«.

Det var nu det! Så var vi ved at bygge, og vi havde nogle hånd-værksfolk, og far han var ved at stille noget stillads an. Så var Mor herude ved bodstedet ²⁾ til, (og hørte), at der var nogle, der ballerede ³⁾ sådan med de fjæl – kylede ⁴⁾ med dem. Så tænkte hun, det var da mærkeligt nok, for dem måtte de da ikke bruge til andre ting.

Så er det, han kommer og siger det her, det var til en ligkiste. Så troede de, det var varsel, for hun ville ud at se – der var aldrig nogen ting ⁵⁾. Fjælene lå alstille ⁶⁾. Så troede de bestemt, det var varsel for det.

Forklaringer: 1) købmandens folk. 2) bod – pakhuis eller lign. 3) rumsterede. 4) kastede. 5) aldrig nogen ting = ingenting. 6) helt stille.

En mindesten ved Nebel

En mindesten ved Nebel

Den 24. september 1966 afslørede amtmand *Martensen-Larsen* en mindesten for den gamle herregård Nebel, rejst ved tomten af det sandsynligvis ældste Nebel nord for Søholt i Vilsbøl plantage og nær sødvesthjørnet af Nors sø.

Den meget smukke sten, der lå nær Vandet sø ved det gamle Vilsbøl, er rejst ved samarbejde mellem overklitfoged *Axel Rasmussen* og *Øster og Vester Vandet sogneråd*. Nordjyske CF-kolonne har sørget for transporten.

Indskriften, der er forfattet af dr. phil. *G. Krogh-Jensen*, *Vesløs*, lyder således:

Her lå den gamle
adelige Sædegaard
NEBEL.

BYHISTORISK ARKIV

for Thisted

På centralbiblioteket i Thisted vil der nu blive oprettet et byhistorisk arkiv, som forventes at kunne begynde sin virksomhed i løbet af nogen tid.

Dets opgaver vil blive:

1. at samle og registrere al trykt litteratur om Thisted, herunder aviser og årbøger, samt arkivalier vedrørende byen og dens borgere, såfremt de ikke hører hjemme i landsarkivet eller andre offentlige samlinger.
2. at samle topografiske og historiske billeder, portrætter og kort vedrørende byen; herunder fotokopier af materiale vedrørende Thisted, som måtte befinde sig i andre samlinger.
3. at samle lydbånd af historisk og kulturel interesse.
4. at udgive trykte arbejder vedrørende byen og dens historie.

Det byhistoriske arkiv ledes af en styrelse bestående af 2 repræsentanter for byrådet, 1 for museet, 1 for Historisk Samfund og overbibliotekaren ved centralbiblioteket. Den daglige leder af arkivet er styrelsens sekretær.

Den nuværende styrelse består af følgende:

Valgt af byrådet:

Arkitekt Poul Hansen. Lokomotivfører Ib Asmussen

Valgt af Historisk Samfund:

Toldkontrollør Robert Svalgaard

Valgt af Thisted Museum:

Kriminalassistent H. J. Hald

Repræsenterende centralbiblioteket:

Overbibliotekar Kjeld Høyrup.

Hvis der, efter at arkivet har virket nogen tid, viser sig interesse for, at dets virkeområde kommer til at omfatte hele Thy, så det bliver et by- og egnshistorisk arkiv, vil det muligvis kunne lade sig gøre.

Generalforsamlingen

afholdtes traditionen tro på Thisted museum onsdag den 1. juni. Der var almindelig tilslutning. Formanden valgtes til dirigent og konstaterede indvarslingens rigtighed. Herefter fulgte en beretning om årets arbejde, og der har heldigvis været en pæn medlemsfremgang. Formanden omtalte de afsluttede jernalderfund ved Vestervig og Hurup. Endvidere omtaltes de fortsatte restaureringer af kirker. Efter bestyrelsesforslag vedtoges det at udvide området til at omfatte hele Thisted amt, således at navnet fremtidig er: Historisk Samfund for Thisted Amt.

Formanden nævnte også, at det vil blive nødvendigt med en beskeden kontingentforhøjelse fra 7 til 8 kr. årligt – det er stadig landets mindste beløb for medlemmer af historiske samfund.

Kassereren, redaktør Lustrup, fremlagde regnskabet, som balancerede med 11.451 kr. og udviste en kassebeholdning på 8.900 kr. Medlemstallet er ved regnskabsårets slutning 1.136. Regnskab og beretning godkendes.

Ved det efterfølgende bestyrelsesvalg genvalgtes redaktør Lustrup og advokat Lund-Sørensen, medens toldkontrollør Robert Svalgaard nyvalgtes. Redaktøren, Torsten Balle, omtalte den kommende årbog, by- og egsarkivet i Thisted og dialektoptagelserne. Red. Lustrup redegjorde for museets regnskab og økonomiske status og takkede de forskellige bidragydende – specielt amt, kommuner og institutioner. Museets leder, overlærer, frk. Gjødesen aflagde beretning om museet, dels om nyanskaffelser og dels om de besøgendes antal, der ikke varierer meget fra år til år.

Revisorerne, lærer Søndergaard og overbibliotekar Højrup genvalgtes. Under eventuelt omtaltes udflugten, som fastsattes til først i september.

H. A. Riis-Olesen.

Den årlige udflugt

sammen med Turistforeningen fandt sted søndag den 11. september under ledelse af redaktør Brunsgaard. Det første område, der besøgte, var Diernæs voldsted. Det er meget betagende at stå på

dette sted, som ligger i umiddelbar nærhed af den tidligere Sjørring sø. Her og flere andre steder langs randen af søen lå borge, som i en fjern fortid skulle beskytte egnen for fjendtlige overfald. Red. Brunsgaard nævnte Færgesborg, hvis område ligger tæt ved. Der knytter sig mange sagn til stederne, som red. gav eksempler på, ligesom han fremhævede Sjørring kongsgaard som den ypperste i komplekset. Man aflagde derefter besøg på kirkeruinen i Tvorup. Denne kirke blev nedbrudt i 1794, som et synligt resultat af den ødelæggende sandflugt. Ad en skøn klitskovvej gik turen videre til Klitmøller, hvor man drak kaffe på kroen. Her fortalte Riis-Olesen om Klitmøller. Samme fortalte lidt om Vester Vandet kirke, som man til sidst gæstede. Det ejendommelige, men meget smukke kirkestandur, som i 1754 skænkedes til kirken af skudeejerne, fortæller om et berømt tidsafsnit i Klitmøllers historie, hvor der var livlig forbindelse mellem Norge og Danmark. Tavlen, som tidligere hang ved siden af det 4 meter høje ur, gengiver navnene på giverne, og det er slægter, som endnu har efterkommere derude. Uret, der har to skiver, menes at være anbragt på det oprindelige sted – i koråbningen, idet der er rester af maling fra korgitteret. Kirken har fornylig gennemgået en restaurering, og det var ved denne man opdagede de to skiver og fandt frem til den rigtige placering.

Udflugten, der begunstigedes af det smukke septembervejr, afsluttedes her.

H. A. Riis-Olesen.

Morslands historiske Museum

Nu ser det ud til, at det længe nærede ønske om varme i museets bygning, Dueholm kloster, går i opfyldelse. Det Særlige Bygningssyn har givet grønt lys for planerne, som ingeniør H. A. Nielsen, Nykøbing, af interesse for sagen har udarbejdet gratis.

Pengene er også til en vis grad til rådighed, idet et beløb som Morsø Jernstøberi ved sit 100-årsjubilæum gav til formålet, med renter er vokset til 10.000 kr., medens Morsø Sparekasse har stillet 20.000 kr. til rådighed. Resten: vel 10–15.000 kr., er vi så optimistiske at vente fra private og fra tipsmidler og lignende. Så vi er gået i gang og skal være færdige 1. marts 1967. Selve varmeudgifterne er dækket ved, at Nykøbing M. kommune har forøget sit tilskud.

Fra samme kommune har vi haft den glæde at få skænket nogle gamle, engelske gadesten, som man oven i købet har nedlagt på begge sider af gangfliserne op til museets hovedindgang. Fælles-Tømmerlageret i Nykøbing har skænket os 2 transportable flagstænger til at flankere lågen i muren ud mod Dueholmsgade. Derudover har museet i årets løb modtaget en række værdifulde gaver til vore samlinger. *Rob. Dam.*

Museets arkæologiske arbejde

Efterår 1965–forår 1966

Der er i det sidste årstid indløbet mange meddelelser til museet om jordfundne fortidslevn, i hvert enkelt til-

fælde er der gjort undersøgelse på stedet, mange af fundene har været af betydelig historisk værdi.

Alle undersøgelser har været ledet af museets medarbejder for markfund, planteskoleejer P. C. O. Nørgaard, Sundby, og som medhjælper skoleelever og andre historisk interesserede. Museet har en fast stab af frivillige medhjælpere ved de udgravninger, det foretager.

Hos Peder Mortensen, Tøving, har man undersøgt en overpløjet høj, i hvilken der var 5 grave, deraf var de 2 meget velbevarede, de 3 mere eller mindre beskadiget. Alle grave var sat af træplanker, der dog var helt formuldet. I den bedst bevarede grav var der 21 ravperler, hvoraf nogle små benævnes som hængesmykker. Grav 2 indeholdt et lerbæger med smukke ornamenten. I de 3 andre grave var der intet gravgods. Gravene må henregnes til begyndelsen af bronzealderen.

Den sjældne lerskål fra graven hos Vald. Steffensen, Skærbæk

Hos Valdemar Steffensen, Skærbæk, har man undersøgt en enkelt grav, sat af hovedstore kampesten. Denne grav indeholdt en sjælden lerskål, ca. 10 cm i diameter med 4 vorteformede fødder, lerskåle af den type er ret sjældne og kun fremdraget enkelte gange i Danmark, og de hidtil kendte af denne type har været noget større, fra 16 cm og op efter. Foruden lerskålen indeholdt graven 3 ravperler.

Graven hos Alfred Krogh, Storup

Hos Alfred Krogh, Storup, har man fremdraget rester af et nedbrændt jernalderhus. Samme sted har man undersøgt en overpløjet høj og fremdraget en smuk stensat grav fra den jyske enkeltgravskultur, i graven var der 2

De 3 stensatte grave hos Johs. Krogh, Ljørslev

stridsøkser og 1 tværpil. Højen var omkredset af randsten. Hos Johs. Krogh, Ljørslev, har man i en naturlig jordbanke fremdraget 3 stensatte grave med dæksten. Gravene var næsten muldfri. Desværre var der intet gravgods i nogen af gravene. På grund af manglende gravgods er en datering ret vanskelig, men man må regne med, at de er fra slutningen af stenalderen eller begyndelsen af bronzealderen.

Ovennævnte er de værdifuldeste undersøgelser, museet har foretaget i denne sæson, derudover har der været en del mindre undersøgelser. Alle undersøgelser museet har foretaget, har været fulgt af egnens beboere med stor interesse. Og hvor der har været lejlighed og interesse derfor, er udgravningen blevet forevist skolebørnene fra de nærliggende skoler.

P. C. O. Nørgaard.

Thisted museums erhvervelser

September 1965–september 1966

Grete Kristensen, Skovgade: Strygejern med sten.

Fru Vøhtz: To hovedbøger fra Helstrups vinhandel.

Lærer Karl Sandal, Sødinge friskole, Ringe: Kr. Kolds seng.

Agnes Toft, Koldby: To bøger, »Dengang jeg drog af sted«. – Erindringer fra 1848–50 fortalte af deltagere i tidens begivenheder, samlede og udgivne af Franz v. Jessen 1898. Giverens morfader, tømrer Jens Chr. Poulsen, Koldby, har leveret bidrag: »En oppassers eventyr«. Jens Madsen Baadsgaard, der var lærer ved Thisted borgerskole 1853–59, fortæller om to brødre fra Skjoldborg, som blev dræbt i kampen ved Kolding 23. april 1849. Bøgerne er noget medtagne.

Fra dødsboet efter fru *Ida Cecilie Caroline Andersen*, født Collin, enke efter direktør M. K. Andersen, hvis familie stammede fra Klitmøller, har museet fået fire malerier, et malet af Aage Lund og tre af Viggo Helsted.

Petrea Eriksen, Alderdomshjemmet: Høj hat, barnetøj, sjaler, karter, mangletræ, syskruer, sort ulden kjole (moderens brudekjole) m.m. Tingene stammer fra Petrea Eriksens hjem i Frøstrup.

A. C. Madsen, Færgesgård: Uldent sjal.

Kornelius Lynge, Klitmøller: Broderet livrem.

Marius Sørensen og Dorthea Sørensen, f. Knattrup, Ørum: syv bøger, som har tilhørt Jens Christensen Knattrup, Gadegård, Sønderhå (o. 1857-1868). Blandt

bøgerne er et smukt eksemplar af Simon Paulli: *Flora Danica* 1648.

Elna Skaarup, Dragsbækvej: Forskellige genstande, som har tilhørt slægten Nordentoft i Thisted, deriblandt parasol, hvid svanedunsvifte, sort silkevifte med påmalede blomster, navneklud – 1853 Mathilde – syet af Mathilde Vestergård, født Nordentoft.

Redaktør *Lustrup*: Snustobaksdåse af sølv. Guldsmedemærket er HT, sandsynligvis Hans Jessen Terkelsen, der fik borgerskab i Ribe 1847, død 1887.

Ved køb er erhvervet en sølvspiseske, udført af Engelbrecht J. Brinch, Thisted 1832-85. Skeen er forsynet med to forskellige stempler.

Anders Pedersen, Heltborg: Støbeform til tinknapper.

Karen Steensgaard, Hurup: Billeder fra husmandsrejser, ledet af konsulent N. N. Steensgaard 1909-1828.

Ingeniør *Ove Hansen, Arizona, U.S.A.* (søn af lærer Jens Jakob Hansen, Thisted 1886-1915): Skibsbillede: »Til minde om to skibsbygningsrekorder«. O. Hansen var ansat på et amerikansk skibsværft og har fået megen anerkendelse for sit dygtige arbejde under krigen 1940-45.

Billeder fra Thisted er skænket af *Erling Kloster, Kjølstrup*, kgl. vejer og måler *V. Taabel*, Thisted og fru *Stjernholm*, Kbh.

Museet har været lukket i september måned, og i den tid er vinduerne blevet malet, og væggene i nogle af lokalerne er blevet istandsat. Museets geværer og sabler, der hidtil har ført en noget upåagtet tilværelse i diverse kroge, er lidt efter lidt blevet pudset op af gårdejer Poul Møller. Floulev, og våbnene vil nu blive anbragt, så de kommer til deres ret, i en af stuerne på 1. sal. S. G.

Regnskab for Historisk Samfund

1. april 1965 til 31. marts 1966

INDTÆGT

Beholdning fra forrige år		8.481 92
Indg. kontingent: 1136 medl. à 7,00 kr.	7.952 00	
Indg. kontingentrestancer	120 00	
Bidrag fra 33 sogneråd	630 00	
Tilskud fra staten	1.850 00	
- - Thisted amt	500 00	
- - Thisted kommune	200 00	
Gaver fra private	450 00	
Salg af årbøger	332 35	
Refunderet papirafgift	66 20	
Indvundet rentebeløb	303 16	12.403 71
		<hr/>
		20.885 63

UDGIFT

Trykning af årbogen	6.107 00	
Tryksager og særtryk	995 05	
Forfatterhonorarer	1.014 70	
Udgifter ved udsendelse	350 00	
Regnskabsmæssig medhjælp	200 00	
Tilskud til museet	2.000 00	
Folkeuniversitetet	31 25	
Dansk hist. Fællesforening	330 00	
Rejse til årsmøde samt udflugt	153 00	
Annoncer, telefon og porto	706 95	11.891 95
Beholdning til næste år		8.993 68
		<hr/>
		20.885 63

Thisted, 4. maj 1966.

J. J. LUSTRUP.

